

HORVÁTORSZÁG AZ EURÓPAI UNIÓ KAPUJÁBAN

Bali Lóránt

Kolutáczy Andrea

Hajdú Zoltán

Sokcsévits Dénes

Végh Andor

Reményi Péter

Pap Norbert

Gáspár Anna

László Mária

M. Császár Zsuzsa

Balkán Füzetek No. 4.

Pécs, 2006.

Kiadja: a PTE TTK FI Kelet-Mediterrán és Balkán Tanulmányok Központja
7624 Pécs, Ifjúság u. 6. Tel.: (36) 72/501-531

Sorozatszerkesztő: M. Császár Zsuzsa

Technikai szerkesztő: Reményi Péter

Borítóterv: Szász István

Lektorálta: Hornyák Árpád

© Szerzők

Megjelent 200 példányban

ISBN-10: 963-642-123-4
ISBN-13: 978-963-642-123-6

ISSN 1588-6557

A mű szerzői jogilag védett. Minden jog, így a sokszorosítás, terjesztés, fordítás joga fenntartva.

Tartalomjegyzék

Előszó.....	5
BALI LÓRÁNT–KOLUTÁ CZ ANDREA: Horvátország történeti kronológiája.....	6
HAJDÚ ZOLTÁN: A magyar–horvát határ történeti, közjogi, közigazgatási kérdései 1918-ig (Történeti és politikai földrajzi vázlat).....	18
SOKCSEVITS DÉNES: A horvát jogpárt a függetlenségi eszme, a trialista gondolat és a dél- szláv egységtörekvések között.....	34
VÉGH ANDOR: Horvátország 1945 utáni etnikai térszerkezet-változásai	42
REMÉNYI PÉTER: Horvátország térszerkezetének alapvonásai a XXI. század elején.....	57
PAP NÓRBERT: Horvátország gazdaságának főbb jellemzői a XXI. század elején.....	79
GÁSPÁR ANNA–LÁSZLÓ MÁRIA: A horvát gazdaság helyzete az állami gazdaságpolitika tük- rében.....	89
M. CSÁSZÁR ZSUZSA: Horvátország oktatási rendszerének sajátosságai.....	99

ELŐSZÓ

A magyar Balkán-kutatás több évszázados történetében folyamatosan kiemelt szerepet töltött be déli szomszédunk, Horvátország történeti és egyéb szaktudományos kutatása.

Magyarország számára Horvátország különös fontossággal bír, egyrészt történelmünk, múltunk egyik színtere, másrészt a határainkon kívül rekedt magyarság egyik élettere, valamint jövőbeli kapcsolatrendszerünk meghatározó eleme. Összeköti és erősíti a két országot a több mint 900 éves, együtt megélt történelmi múlt, a közös európai tradíció, a közeljövőben megvalósuló horvát csatlakozással az egy közösségbe tartozás gondolata.

A magyarországi Balkán-kutatást felvállaló műhely – a Kelet-Mediterrán és Balkán Tanulmányok Központja – a már korábban megkezdett országtanulmányok sorát Horvátországgal folytatja. Célunk, hogy a háború okozta nehézségeket lassan leküzdő, a dinamikus gazdasági fejlődés útjára lépő, az európai integrációba készülő országról reális képet tárjunk az olvasó elé. A kötet tanulmányai szinte kivétel nélkül a legújabb statisztikai adatokra és azokból levont konklúziókra, a szerzők empirikus kutatási eredményeire épülnek.

A Balkán Füzetek 4. számának alapgondolata az, hogy az integrációra váró Horvátország képes megtalálni új szerepkörét a térségben, akár egyfajta hidat is képezhet az EU és a Balkán között.

A kötetben napjaink eseményeinek megértését is szolgáló történeti folyamatok felvázolása, a magyar–horvát viszony, különösen a határkérdés változásának bemutatásán túl részletes elemzés kerül az olvasó elé a Horvátországban lezajlott etnikai átrendeződésről és következményeiről. Szerzőink fontosnak tartják vizsgálni az integrációra váró ország gazdasági helyzetét, gazdaságának főbb jellemzőit, különös tekintettel a külgazdasági kapcsolatokra és a turizmusra, de részletesen elemzik az állami gazdaságpolitika eszközrendszerét is. Az egyik tanulmány az ország térszerkezetének felvázolására, a területi fejlettségi különbségek bemutatására vállalkozik. Egy másik elemzésben pedig az integrációs folyamathoz kapcsolható oktatási reformok értékelésén túl az oktatás térszerkezetének és etnikai sajátosságainak feltárására is sor kerül.

Pécs, 2006. szeptember 30.

Dr. M. Császár Zsuzsa

HORVÁTORSZÁG TÖRTÉNETI KRONOLÓGIÁJA

Bali Lóránt–Kolutáczi Andrea¹

Za povijesno-političko upoznavanje Hrvatske važno je skicirati pregled povijesne Kronologije države od početaka sve do danas. Datumi i pojmovi navedeni u Kronologiji stvaraju takvu osnovu, koja pomaže čitateljima u boljem razumijevanju članka sveska. U prvom redu imaju prijednost oni datumi XX. stoljeća koji se odnose na EU integraciju. Glavni je cilj Kronologije dati kompleksnu povijesno-političku sliku Hrvatske.

For historical-political recognition of Croatia it is necessary to outline the historical Chronology of the Country from the beginning to nowadays. The Chronology within its dates and concepts constructs a base that may help readers to understand the volume's articles. Among the dates from the 20th century the most significant are which are connected to the EU integration. The aim of the Chronology is to give a complex historical-political description of Croatia.

1. HORVÁTORSZÁG

Horvátország Délkelet-Európában a Balkán-félsziget északnyugati részén fekszik. Szomszédai: Szlovénia, Magyarország, Szerbia, Montenegró, Bosznia-Hercegovina. Területe 56 542 km², lakossága 4,4 millió fő, népsűrűsége 78 fő/km². Fővárosa: Zagreb (Zágráb). Pénzneme: kuna. Az ország közigazgatásilag 20 megyére és a fővárosra tagolódik.

Természetföldrajzi szempontból az ország területe egy kristályos röghegységekkel tűzdelt alföldi jellegű, és egy hegyvidéki részre tagolható. Az ország szíve a Zágrábi-medence, ahonnan a Kapelán, Velebiten át csak néhány út vezet a tengermellék irányába. A hegyvidéki részeken a települések általában poljékre, uvalákra települtek. Dalmácia a súlyedőben lévő Dinári-hegyvidék lábánál húzódik. Az ország több mint 1100 szigettel rendelkezik, tengerpartja 1788 km hosszú. Horvátország északi része kontinentális, tengermelléke pedig mediterrán éghajlatú. Legjelentősebb folyói: Kulpa, Dráva, Száva, Krka.

Horvátország 1991. június 25-én kiáltotta ki függetlenségét, amelyet az EK 1992. január 15-ei hatállyal ismert el. Ettől kezdve az ország területén változó intenzitású, de súlyos harcok dúltak. A Jugoszláv Néphadsereg és a szerb szabadcsapatok elfoglalták a Baranya-háromszöget, Szlavónia keleti részét, valamint Knin környékén a krajínákat. Az 1995. május eleji „Villámcsapás” hadművelettel a Baranya-háromszög és Kelet-Szlavónia kivételével kiűzték a szerb csapatokat, ezek a területek az erdői (Erdut) tárgyalásoknak megfelelően 1998. január 15-én került vissza Horvátországhoz. Ezzel helyreállt az ország függetlensége és területi egysége.

¹ A PTE-TTK Földtudományok Doktori Iskola első éves PhD hallgatói.

Horvátország hivatalos nyelve a horvát, beszélt nyelv még a szerb a magyar és az olasz. Az ország legjelentősebb kisebbsége a szerb, említést érdemel még a Baranya-háromszögben élő magyarság és az isztriai olaszok. A lakosság döntő többsége római katolikus, a szerbek pravoszláv vallásúak, a magyarság pedig többségében református.

Horvátország az egykori Jugoszlávia gazdaságilag második legfejlettebb tagköztársasága volt. 2005-ben a foglalkoztatási szerkezetét tekintve a foglalkoztatottak 58%-a a szolgáltatásban, a 33%-a az iparban 9%-a a mezőgazdaságban dolgozott. A szolgáltatások zöme a turizmusra épül, amely a tengerpartra és a fővárosba irányul. Az ország mezőgazdaságilag legjobban hasznosítható területe Szlavónia, ipara pedig az északnyugati részébe tömörül.

Az ország fővárosa, Zágráb a Medvednica déli lábánál fekszik. Második legnagyobb városa Split (Spalato), mely a tengermellék központjaként jelentős hajógyártással, építőanyag-iparral és konzervgyártással rendelkezik. Horvátország legforgalmasabb kikötője Rijeka (Fiume), amely a vasút 1874 utáni kiépülésével indult dinamikus fejlődésnek. Szlavónia kulturális és szellemi központja Osijek (Eszék). Jelentősebb városok még: Karlovac (Károlyváros), Slavonski Brod (Bród), Pula, Dubrovnik (Raguza), Šibenik.

2. KRONOLÓGIA

Kr. e. 1000 körül – A térség első lakói az indoeurópai népcsoporthoz tartozó illírek voltak. Egyes törzsek neve különböző földrajzi elnevezésekben napjainkig fennmaradt [pl. a hisztrioták nevéből képzett Isztria, karantánok – Karantánia (a mai Szlovénia), dalmaták – Dalmácia].

Kr. e. 8–4 század között – Görög telepesek ékelődnek be az illír falvak közé és az Adriai-tenger partján kolóniákat alapítanak. Jelentősebb görög települések Višen (Issa), Hvaron (Pharos, Dimos), Korčulán (Korkira), Krken (Curicum) alakultak, illetve Trogir (Tragurion) és Cavtat (Epidaurum) voltak. A tengerpart komoly jelentőségre tett szert a görög kereskedelemben.

Kr. e. 4. század – Az illírek az észak felől a Balkánra áramló kelta törzsek befolyása alá kerültek.

Kr. e. 3. század vége – Teuta illír királynő erős illír szövetséget hoz létre a görög telepesek és a terjeszkedő Római Birodalom ellen. A pharosi csatában (Kr. e. 229) elszenvedett vereség azonban utat nyitott a római hódítóknak az Adria partjára. A rómaiak Kr. e. 33-ig több hadjáratot vezettek az illírek ellen, míg végül sikerült őket teljesen behódoltatni. A területen megszervezett Illyricum tartományt dalmát és pannon részekre osztották. A rómaiak katonai táborokat építettek, melyek később jelentős városokká fejlődtek (pl. Pola-Pula, Salona-Solin, Jadera-Zadar). A provinciák több szülőtte is római császár lett, a legjelentősebb közülük Diocletianus, akinek a palotája ma is megtekinthető Splitben.

Ebben az időben tovább fejlődött a hajózás, a mezőgazdaság és a kereskedelem.

Kr. u. 395 – A Római Birodalom két részre bomlik. Dalmácia tengerparti sávja a Nyugat-római, hegyvidéki területe pedig a Kelet-római (Bizánci) Birodalom része lett. Ez a határvonal elkülönítette egymástól a két térség politikai, vallási, kulturális fejlődését.

476 után – A Nyugat-római Birodalom bukása után a tengerpart a keleti gótok államának része lett, de a rómaiak által megszervezett struktúrák megmaradtak.

555 – Justinianus bizánci császár megdönti a keleti gótok államát, és időlegesen birodalmához csatolja a tengerparti területeket.

7. századtól kezdődően – A partokat *avar* és *szláv törzsek* fenyegetik. Folyamatos támadásaik során lerombolták a rómaiak által alapított nagyvárosokat.
A *szláv őshaza* valahol a Kárpátok és a Don között terült el. A keleti népek nyomására kialakult népvándorlás során a szlávok egyik ágát képező horvátok egyes törzsei délebbre húzódtak. A horvátok eredetéről megoszlanak a vélemények. Több kutató úgy véli, hogy az eredetileg Perzsiából érkezett iráni törzs a szlávokhoz csatlakozva átvette azok nyelvét és szokásait.
A korai horvát állam az antik Liburnia és Dalmácia területén jött létre. Határa északon az Isztriai-félsziget keleti sarkánál, délen a Cetina folyónál húzódtott. Ahol az avar-szláv támadásoktól elpusztultak a római városok, ott a horvátok kijutottak a tengerpartra. A krónikák szerint a 7. század közepén 7 horvát törzs telepedett meg az Adria-parton.
8. század vége – Befeleződik a szláv honfoglalás a Balkán-félsziget északnyugati felén. A 10. századig a szláv népek többsége állammá szerveződik.
A horvátok először avar uralom alá kerültek, majd Nagy Károlynak az avar birodalom felett aratott győzelme után a frankok vették át a hatalmat a régióban, akik től átvtették a latin írást. Megkezdődött a patriarchális törzsi szervezetük bomlása és a korai feudális berendezkedés kialakulása.
9. század – A frank uralom alól való felszabadulás után a horvát településterületen két fejedelemség alakult ki – a dalmát és a posavski –, melyekre (leginkább a dalmát-ra) komoly fenyegetést jelentett a Velencei Köztársaság, amely ki akarta terjesztetni a hatalmát a teljes Adria-partra.
- kb. 845–865 – A horvát nemzeti uralkodóház (a Trpimirovićok) őseinek, Trpimir fejedelmeknek az uralkodása. Elődeihez hasonlóan ő is elismerte az itáliai frank uralkodó felsőbbbségét. Ő alapítja meg az első horvát püspökséget Nin városában. Háborút folytatott a dalmát városok ellen.
- 878 – Zdeslav trónra kerülésével (Trpimir egyik előzőtt fia) és Bizánc segítségével a horvátok felszabadulnak a frank uralom alól.
- 879 – Branimir meggyilkolja Zdeslavot és elfoglalja a fejedelmi széket. Bizánctól elfordulva a pápasággal alakít ki jó kapcsolatokat, és VIII. János áldásával megalapítja a független horvát államot. Branimir visszaverte a velenceiek támadást, akik ettől kezdve 100 éven keresztül adót fizettek a horvátoknak a kereskedelmi útvonalak használatáért.
- 892–910 – Az utolsó horvát fejedelem, Mutimir uralkodása.
10. század – Horvátország területe 11 zsupánságra tagolódik (Livno, Cetina, Imotski, Pliva, Pset, Primorje, Bribir, Nona, Knin, Sidraga, Nin), emellett Krbava, Lika és Gacka vidékét a bán birtokolta. A bánoknak különleges szerep jutott a kora középkori horvát állam történetében, szinte társuralkodókként szerepelnek a királyok mellett.
- 910–928, vagy 930 – Tomislav egy államban egyesíti a horvát hercegségeket és az addig független bizánci városokat. Sikerral védi meg Horvátországot a kalandozó magyaroktól, 926-ban pedig Bosznia területén legyőzi a bolgár uralkodó seregét.
- 925 – Tomislav királlyá koronázása, és a (nyugati) kereszténység felvétele. A horvátság ezzel az aktussal a nyugat-európai civilizációhoz csatlakozott, ez a tény alapvetően meghatározta a horvát történelem irányát a későbbi korokban.
11. század – Krešimir Péter (1058–1073) Dalmácia megszerzésére irányuló törekvései nem járnak sikerrel. A tengerparti városok 1204-ig bizánci, majd velencei uralom alatt maradtak. (A negyedik keresztes hadjárat következtében – 1204 – Bizánc szinte minden birtokát elvesztette a Balkánon, Velence viszont megerősítette pozícióit a dalmát tengerparton, magához ragadva a balkáni kereskedelmet.) Uralko-

dása utolsó éveiben Zvonimir bánnal kellett osztoznia a hatalmon, aki végül követte a trónon.

A későbbiekben az ország történelme számos ponton érintkezett Magyarország történelmével. A horvát uralkodók szövetségi és dinasztikus kapcsolatba kerültek Árpád-házi királyainkkal. I. Béla lányát Zvonimir király vette el feleségül. Zvonimir megszerezte Krk, Rab és Cres szigetét, a királyi székhelyet pedig Solinból Kninbe helyezte át.

- 1088 – Zvonimir utód nélkül hal meg, ezért az országban örökösödési viszály támad. A főurak egyik csoportja I. (Szent) Lászlót hívta meg a trónra, aki 1091-es hadjárata után a Dráva és a Gvozd hegység közötti vidéket Szlavónia néven területileg különálló politikai egységként csatolta a magyar koronához. 1094-ben megalapítja a zágrábi püspökséget. László elfoglalta a tengeremléki Horvátországot is, uralkodóvá unokaöccsét, Álmos herceget tette meg. Dalmácia meghódítására ekkor még nem került sor (a kunok támadása miatt), így a terület Bizánc kezén maradt.
- 1102 – Könyves Kálmán – folytatva László déli hódításait – Horvátország királyává koronáztatta magát. Ezzel létrejött a perszonálunió a magyar koronával, de a terület a bán fennhatósága alatt megőrizte viszonylagos különállását. Az ő idejében kezdődött meg a több évszázados küzdelem Dalmácia birtoklásáért, melyet az ezredforduló óta egyre inkább Velence ellenőrzött. A század elején a magyar királynak sikerült megnyernie Bizánc támogatását a Velence elleni harchoz (1104-ben a bizánci császár Szent László lányát, Piroskát vette feleségül). 1105-ben Kálmán ostrom alá vette Zadart (Zára), majd Trogirt (Trau) és Splitet (Spalato) is. A következő évben a környező szigetvilág is behódolt, amit a pápa is elismert. Kálmán felvette a Horvátország és Dalmácia királya címet (1102). Ezután a két tartományt összetartozónak tekintették, és Tengeremléknek nevezték egészen a 13. század végéig, de nem olvasztották be őket. A következő évszázadokban a magyar uralkodók többször is megkísérelték elűzni a velenceieket a partvidékről.
- 1107 – Könyves Kálmán autonómiát és kiváltságokat ad a dalmát városoknak. Ebben az időben tesznek szert kiskirályi hatalomra a tengerpart nagy családjai, a Subícók (Zrínyiek) és a Frangepánok.
- 1116 – Velence ismét elhódítja Dalmáciát, a visszaszerzési kísérletek sokáig sikertelenek maradtak.
- 1167–1180 – A Komnemoszok alatt megerősödött Bizánc is igényt formált egykori dalmát birtokaira. A magyar trónviszályokat kihasználva Manuel császár elfoglalta Dalmáciát, Boszniát és Horvátország nagy részét.
- 1181 – III. Béla visszaveszi az elveszett tartományokat.
13. század eleje – A dalmát városok feletti fennhatóságot II. András a korábbi kiváltságok megerősítésével igyekezett megőrizni.
- 1241 – Mongol betörés Horvátországba. Az 1241–42-es tatár betöréskor IV. Béla király és vele sok horvát először Zágrádba, majd a tengerparti településekre menekült (Spalato, Trau).
13. század második fele – A tatárok kivonulása után a horvát nemességnek sikerült megerősítenie helyzetét, kiskirályokként uralkodtak országgrésnyri birtokaik felett. A Šubićok örökletessé tették családjukban a horvát báni méltóságot. A tartományurak hatalma ellen az utolsó Árpádok még annyit sem tudtak tenni, mint Magyarországon. 1300-ban a Šubićok behívták Károly Róbertet, hogy megszerezzék számára a magyar koronát. Cserébe örökös báni méltóságra tartottak igényt, ezt azonban az Anjouk vonakodtak megadni.

14. század első fele – Károly Róbert arra törekszik, hogy az Árpád-korban hűbéri függésben álló területek felett helyreállítsa a magyar uralmat. Horvátország és Dalmácia azonban Velence védnöksége alá húzódott, a várakon pedig a horvát urak osztoztak meg. 1326-ban, egy sikertelen katonai akció után Károly Róbert megelégedett jogai névleges fenntartásával. Egyedül Szlavóniában sikerült megszilárdítania a hatalmát.
- 1345–1348 – Nagy Lajos engedelmességre kényszeríti a horvát nagyurakat, valamint Zárárt is behódoltatja. A Velencével való újabb háborút 8 évre szóló béke zárja le.
- 1356 – Újraindul a magyar–velencei háború: Lajost Padova és a német-római császár is támogatta, a dalmát városok pedig fellázadtak Velence ellen. Az 1358-ban megkötött zárai béke Lajost és utódait ismerte el Dalmácia egyedüli urának. A dalmát városok egyesülhettek természetes hátszágukkal, a horvát királysággal.
- 14–15. század fordulója – A Nagy Lajos halála utáni trónöröklési viszály kiterjed Horvátországra is. Az egyik jelölt, László nápolyi király 1409-ben, a birtokában lévő dalmát városokat és Dalmáciára vonatkozó állítólagos jogát 100 000 dukátért eladta Velencének. Ettől kezdve (Raguza kivételével) Velence 400 évig uralta a kelet-adriai partvidéket.
- 1410–1433 – Luxemburgi Zsigmond több mint 20 esztendeig folyó háborúban hiába próbálta visszaszerezni az elvesztett városokat Velencétől. Az elhúzódozó küzdelmet a városállam jobban bírta pénzzel és zsolddal, így a királynak le kellett mondania a területről. 1420-ig tehát Velence végleg megszerezte a dalmát városokat, 1421-ben pedig Nyugat-Isztriát. Dalmácia elvesztése súlyos csapás volt Horvátország gazdaságára, a hamarosan jelentkező török veszély is tovább nehezítette az ország helyzetét.
- Zsigmond legnagyobb érdeme a török elleni védővonal kiépítése, mely új katonai szervezetet, illetve ütközőállamok láncolatát jelentett a déli határok mentén.
15. század – Új hódító jelenik meg a térségben, az Oszmán Birodalom. A horvátok védekezésre kényszerülnek a török előrenyomulással szemben. A 14. században kezdődött feudális széttagoltság gyengítette a délszláv államok erejét, megkönnyítve a törökök előretörését.
- 1456 – A nándorfehérvári győzelem. Hunyadi János törökellenes harcai nem befolyásolják közvetlenül a horvát és szlavón viszonyokat. Hunyadi délszláv katonái között horvátok is harcoltak nagy számban.
- 1463 – Bosznia eleste. Megszaporodnak a török betörések Szlavóniába és Horvátországba. Hunyadi Mátyás boszniai hadjárataival (1463/1464) és a jajcai/szrebernikai bánságok létrehozásával a horvát tartományokat kívánta megvédeni. A magyar királyok által kiépített déli védvonal a 16. század első évtizedéig állt fenn.
- 1476-tól – A török elleni védelem hatékonyabb irányításának érdekében a szlavón és a horvát báni címet egyazon személy viselte.
- 1480–1500 – Állandósulnak a török előőrs csapatok betörései.
- 1493 – Török győzelem a horvát-szlavón báni sereg felett az udbia-korbáviai csatában. A bán a boszniai pasa fogságába esik, a csatában elpusztult a horvát nemesség legjava.
16. század – Az oszmánok meghódítják Horvátország nagy részét.
- 1521-től – A török csapatok rendszeresen támadják a horvát földeket védő boszniai várakat, és Horvátországot.
- 1526 – A mohácsi csata. Frangepán Kristóf horvát bán seregei Zágrábnál álltak, de támadásra már nem volt erejük. A vesztes ütközet után összeomlik a horvát végvári rendszer. Magyarország és Horvátország megmaradt részeit a Habsburg uralkodók vették birtokukba.

- 1537 – Elesik Kliš (Klissza), a kulcserődítmény, a törökök előtt szabaddá válik az út egészen a tengerpartig.
- 1540–1570 – Az ország nagy része török uralom alá kerül. Dubrovnik adófizetéssel elismeri a szultán uralmát, de megtartotta belső önállóságát, és ügyes diplomáciával elérte, hogy kereskedői a Török Birodalom egész területén szabadon mozoghatnak.
- 1573 – Parasztfelkelés a feudális nagybirtokosok növekvő elnyomása ellen.
- 1579 – Felépül Karlovac vára, mely (a határőrvidék szervezetének kialakításával együtt) megállítja a török terjeszkedést.
- 1591–1593 – Az első nagyobb keresztény győzelem a törökök felett. Hasszán boszniai pasa újabb horvát területeket próbál szerezni, de Sisak (Sziszek) mellett csatát veszít Erdődy Tamás horvát bán seregével szemben.
17. század vége – A Habsburgoknak és Velencének csak Bécs második, sikertelen török ostroma után sikerült az oszmán csapatokat a mai Horvátország területéről kiszorítani.
- 1668–1671 – A Wesselényi-féle összeesküvés. A vasvári béke miatt a horvát főurak egy része szembefordul a Habsburgokkal. Zrínyi Pétert és Frangepán Kristófot birtokaik elkobzása után Bécsűjhelyen kivégzik (1671). I. Lipót megpróbálta Horvátországot elszakítani a magyar királyságtól, de törekvése a horvát főurak ellenállása miatt elbukott.
- 1683–1699 – Török ellenes felszabadító háború.
- 1699 – Karlócai béke: a horvát területek zöme felszabadul az oszmán uralom alól, Szlavónia a Habsburgoknak jut, Velence újabb dalmát területekkel gyarapítja birtokait.
A határvonal biztosítására a Habsburgok szabad szláv paraszti közösségekre alapozva létrehozták a katonai határőrvidéket, amely 1881-ig állt fenn. Az Adriától Erdélyig terjedő határterület horvát része magában foglalta Krajínát, Nyugat- és Kelet-Szlavóniát, valamint a Szerémséget. A terület biztonságának növelése érdekében szerb menekülteket telepítettek be.
- 1745 – Mária Terézia uralkodása alatt egyesítik Horvátországot Szlavóniával, a Dráva-Száva közének keleti felében felújítják a megyerendszert, de a Katonai Határőrvidék (Vojna Krajina) közvetlenül a bécsi Haditanács igazgatása alatt maradt.
- 1767–1779 – Különálló Horvát Királyi Tanács működik, melynek megszűnése után a horvát ügyek a Magyar Helytartótanácsához kerültek.
- 1776 – Fiume szabad kikötővárost és környékét Mária Terézia a magyar koronához csatolta, azaz „corpos separatum” lett.
- 1780–1790 – II. József országlása alatt nőtt a germanizálás (a német közigazgatási nyelv bevezetése) és a centralizáció (az autonómia felfüggesztése), ami a horvát és magyar nemesség közeledéséhez vezetett.
- 1790 – Az országot magyar kormányzat alá helyezték.
- 1790-es évek – A magyar–horvát közjogi küzdelmek kezdete.
- 1797 – Velence bukása, Dalmácia osztrák uralom alá kerül. A tartományt 1918-ig közvetlenül Bécsből irányították.
- 1805 – Horvátország területe Napóleon ellenőrzése alá kerül.
- 1809 – Napóleon Horvátországból, Dalmáciából és Szlavóniából létrehozza az Illír Provinciát.
- 1815 – Napóleon waterloo-i veresége után a bécsi kongresszus döntése alapján az Illír Provinciához tartozó területek visszakerültek a Habsburg Birodalomhoz.
- 1816–1848 – Horvátországot Szlavóniával együtt a magyar korona társországaként kezelik.

- 1830–40-es évek – Ljudevit Gaj ténykedése, az illírizmus horvát politikai és kulturális mozgalmának elterjedése. Gaj a *što nyehjárásra* alapozva kialakította a horvát irodalmi nyelvet.
- 1832 – Janko Drašković gróf „Disertatia iliti razgovor” című politikai iratában megfogalmazza a „nagyhorvát” programot.
- 1836 – Ljudevit Gaj elindítja az *Ilirske narodne novine* című lapját, mely az illír politikai mozgalom szócsöve lett.
- 1841 – Megalakulnak az első politikai pártok: a horvát–magyar párt a Magyarországgal való szoros államközösség elvét vallotta, az illír párt a magyar–horvát közjogi viszonyt a föderalizmus irányába kívánta átalakítani.
- 1845 – A horvát országgyűlés Magyarország és Horvátország közigazgatásának szétválasztását követeli.
1847. október 23. – A horvát rendi tartománygyűlés határozatot hozott a horvát nyelv hivatalossá tételéről, valamint az iskolákban való bevezetéséről tanítási nyelvként.
- 1848–1859 – Josip Jelačić bánága Horvátországban.
- 1848 tavasza – A horvátok nemzeti önállóságot követelnek, a horvát országgyűlésnek felelős kormánnyal.
1848. június 5. – Az e napon kiadott alkotmányban a horvát Szábor elfogadja a jobbágyszabadítást, felállítja a Báni Tanácsot, és kikiáltja az ország elszakadását Magyarországtól. A horvát nemesség az osztrákokhoz csatlakozva a magyar forradalom ellen fordul.
- 1848 szeptembere – Jelačić bán csapataival betör Magyarországra, de Pákozdnál (szept. 29.) vereséget szenved.
1849. március 4. – Az olmützi alkotmány elválasztja Horvátországot Magyarországtól.
- 1850–1865 – Az osztrák abszolutista elnyomás ugyanúgy érinti a horvátokat, mintha ők is Bécs ellen fordultak volna 1848-ban. (1849 után beszüntetik a pártok működését, felosztatják a parlamentet, megszüntetik a vármegyerendszert, és a német lett a hivatalos nyelv.)
- 1860 – Jugoszláv Tudományos és Művészeti Akadémia néven megalakul a horvát tudományos akadémia.
- 1861 – A horvát országgyűlés a magyarokkal kötendő perszónalunió mellett foglalt állást, de ragaszkodik a horvát és a magyar országgyűlés egyenrangúságához, valamint a Muraközhez és Fiuméhez.
- 1867 – Az osztrák–magyar kiegyezés után a horvát területeket ismét felosztották: Isztria és Dalmácia osztrák kézen maradt, Horvátország egyéb területeit Magyarországnak rendelték alá. Ezzel egyidejűleg fellendült az iparosodás, és a vasúthálózat bővítése.
- 1868 – A horvát–magyar kiegyezés során Horvátország belső autonómiát kap, de politikailag és gazdaságilag változatlan a magyaroktól való teljes függés. Létrejön egy erős polgári ellenzék a magyar uralommal szemben.
- 1870–1890 – Kibontakozik az ország kapitalizálódása, újabb politikai pártok alakulnak (Néppárt, Jogpárt).
- 1873–1880 – Ivan Mažuranić bánága. Jelentős szerepe volt a közigazgatás, az igazságszolgáltatás, a kultúra és az oktatásügy modernizálásában.
- 1881 – A Határőrvidék végleges egyesítése Horvátországgal.
- 1883–1903 – Khuen-Héderváry Károly bánága. Budapest érdekeit képviselve sikeresen háttérbe szorítja a horvát ellenzéket.
- 1893–1895 – Magyarellenes megmozdulások.
- 1905 – Az októberi, ún. fiumei rezolúció nyomán létrejön a (horvátországi) szerb–horvát koalíció.

1915. május 1. – Horvátországi és dalmáciai emigráns politikusok megalakítják a Jugoszláv Bizottságot.
1917. július 20. – A szerb kormány és a Jugoszláv Bizottság korfui deklarációja a szerbek, a horvátok és a szlovének alkotmányos monarchiájának megalakításáról.
1918. október 6. – Zágrábban megalakul a „Szlovének, Horvátok és Szerbek Nemzeti Tanácsa”, mely jogot formált magának arra, hogy egyedül képviselje a délszlávokat a pusztuló Monarchiában. Két héttel a megalakulása után a Tanács határozatot hozott az Ausztria-Magyarországtól való elszakadásról.
1918. november 9. – Genti egyezmény a délszláv állam létrehozásáról.
1918. december 1. – Megalakul a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság, a szerb Karađorđević dinasztia alkotmányos és örökletes monarchiájának formájában.
1920. június 4. – A trianoni békediktátum aláírása.
1920. november 12. – A rapallói szerződés rögzíti az SZHSZ Királyság és Olaszország határait.
1920. november 28. – Az alkotmányozó nemzetgyűlési választásokon a nagyszerb-centralista pártok győznek. A horvát voksok zömét a Horvát Köztársasági Parasztpárt szerzi meg.
1921. június 26. – A Horvát Blokk memoranduma a horvát szuverenitásról
1921. június 28. – A vidovdani centralista alkotmány nemzetgyűlés általi elfogadása.
1921. szeptember 3. – Trónra lép Karađorđević Sándor király.
1923. március 18. – A radikálisok győzelmével végződő parlamenti választások.
1925. január 1. – A Horvát Parasztpárt (HSS) működésének felfüggesztése, vezetőinek letartóztatása.
1925. március 27. – A HSS elismeri a vidovdani alkotmányt és belép a (radikálisok vezető) kormányba.
1927. február 24. – A HSS kilép a kormányból.
1928. június 20. – P. Račić merényletet követ el a parlamentben Stjepan Radić és más HSS vezetők ellen. Zavargások Horvátországban.
1931. november 8. – Az ellenzék által bojkottált parlamenti választás.
1932. augusztus–szeptember – Sikertelen usztasa felkelés Horvátországban
1934. február 9. – A Balkán-Antant létrejötté Jugoszlávia–Románia–Görögország–Törökország között.
1934. május 1. – A jugoszláv–német gazdasági egyezmény létrejötté
1934. október 9. – Sikeres usztasa–VMRO merénylet Marseille-ben Sándor király ellen. Az új uralkodó II. Péter lesz. Kiskorúsága miatt a régens, Pál herceg.
1937. augusztus – Tito átveszi a Jugoszláv Kommunista Párt vezetését.
1939. augusztus 26. – Cvetković kormányfő és Maček HSS-elnök megállapodik abban, hogy Horvátország autonóm bánsággá alakul. Létrejön a szerb–horvát kiegyezés.
1940. január 23. – Ciano és az usztasa vezető Ante Pavelić titkos egyezménye a leendő horvát–olasz vám-, pénz- és perszónálunióról.
1940. december 12. – Magyar–jugoszláv örök barátsági szerződés.
1941. április 6. – Németország szövetségeseivel lerohanja Jugoszláviát.
1941. április 10. – Az NDH, az usztasa Független Horvát Állam kikiáltása.
1942. november 26. – Megalakul az AVNOJ (Jugoszláv Népfelszabadító Antifasiszta Tanács).
1943. november 29–30. – Az AVNOJ II. „államalapító” ülészaka.
1944. május 17. – Brit nyomásra az emigráns kormány elnöke a horvát Šubašić lesz.
1944. június 16., november 1. – Tito–Šubašić egyezmények
1945. május 8. – A jugoszláv csapatok felszabadítják Zágrábot.

1945. május 15. – Alkotmányozó nemzetgyűlési választások. A népfront a szavazatok 90,5%-át szerzi meg.
1945. november 29. – A Jugoszláv Szövetségi Népköztársaság kikiáltása
1946. január 31. – Az első szocialista alkotmány.
1946. október 11. – 16 év börtönre ítélik Alojzi Stepinac zágrábi érseket. 1951-től háziőrizetben tölti a büntetését.
1947. február 10. – A békeszerződés aláírása.
1947. július 9. – Jugoszlávia elutasítja a Marshall-tervet.
1948. június 20–22. – A Kominform első Jugoszlávia-ellenes határozata.
1949. szeptember 29. – A Rajk-per „bizonyítékaira” hivatkozva Moszkva és szövetségesei felmondják Jugoszláviával kötött szerződéseiket, és gazdaság-politikai bloká alá helyezik az országot.
1949. november 15–16. – A Kominform budapesti értekezlete újabb határozatban ítéli el a JKP-t.
1952. április 1. – Törvény a helyi öngazgatásról.
1954. október 5. – A londoni egyezményben Olaszország és Jugoszlávia rendezi a Triestzi Szabad Terület kérdését.
1956. július 18–19. – Tito, Nehru, Nasszer brioni találkozója.
1959. március 24. – Párthatározat a nemzetiségi politikáról.
1961. szeptember 1–6. – Az el nem kötelezett mozgalom első csúcsertekezlete Belgrádban.
1966. július 1–3. – A brioni pártplénum, Ranković bukása.
1967. március 17. – Horvát értelmiségiek nyilatkozata a horvát nyelv önállóságáról.
1968. október 11. – Vendégmunkás-egyezmény az NSZK-val.
1969. február 11. – Törvény a területvédelmi egységek felállításáról.
1970. január 15–17. – A horvát KSZKB (Kommunista Szövetség Központ Bizottsága) „reformplénuma”, kibontakozik az ún. „horvát tavasz”.
1971. november 22.–dec. 14. – Tüntetések, diáksztrájkok a zágrábi egyetemen.
1971. december 12–13. – Lemondanak a horvát reformpolitikus vezetők, tisztogatás kezdődik az országban.
1974. február 21. – Új, konföderatív elemeket tartalmazó alkotmány
1975. november 10. – Az Osimoi-egyezményben véglegesítik az olasz–jugoszláv határt.
1980. május 4. – 88 éves korában meghal Josip Broz Tito.
1981. szeptember 30. – Pártplénum a gazdasági válságról.
1982. június 19–23. – A JK SZ (Jugoszláv Kommunista Szövetség) XII. kongresszusa.
1985. január 1. – Az alapvető élelmiszerek és szolgáltatások kivételével felszabadítják az árakat.
1988. május 29.–június 1. – Rendkívüli párkonferencia a gazdasági és politikai válságról.
1989. február 28. – Az első demonstrációk a horvátországi Knin városában.
1990. január 1. – A Marković-kormány újabb gazdasági reformja.
1990. január – Horvátországban engedélyezik a pártok megalakulását.
1990. május 6–7. – A horvátországi választásokat a Horvát Demokratikus Közösség nyeri.
1990. augusztus 12. – A JNA (Jugoszláv Néphadsereg), a horvátországi Szerb Demokrata Párt, illetve a hozzá hű rendőri erők felfegyverzik a krajina szerb lakosságát.
1990. augusztus 17. – Incidensek a horvátországi szerb fegyveresek és a horvát belügyi és területvédelmi egységek között. A horvát rendőrség helikopterét visszafordulásra kényszeríti a JNA harci repülőgépe.
1990. december 22. – A horvát parlament elfogadja az új alkotmányt.
1991. február 21. – A Szábor határoz a Jugoszláviától való elszakadásról.

1991. február 28. – A horvátországi szerbek létrehozzák a Krajnai Szerb Autonóm Területeket. A későbbiekben egyesülni kívánnak Szerbiával és Montenegróval.
1991. március 25. – Milošević és Tuđman tárgyalásai Bosznia-Hercegovina felosztásáról Karadordevóban.
1991. május 2. – A horvátországi Borovo Selo-ban tűzharcban elesik a horvát belügyi erők 12 tagja.
1991. május 19. – Népszavazás, a horvát szavazók 93%-a függetlenség mellett voksol.
1991. június 21. – James Baker amerikai külügyminiszter Belgrádi látogatása során ellenzi Horvátország függetlenedési törekvéseit, valamint a JNA beavatkozását az ország egyben tartása érdekében.
1991. június 23. – Az EK ellenzi Horvátország kiválását Jugoszláviából.
1991. július 1. – Az EK-trojka nyomására a jugoszláv elnökség Stjepan Mesićet választja elnökének.
1991. július 7. – Horvátország három hónapra felfüggeszti a függetlenségi nyilatkozatát.
1991. július 8. – Az USA bejelenti, hogy hajlandó elfogadni Horvátország önállóságát, ha az békésen megy végbe.
1991. július 15. – Zágrábba érkezik az EK tüzszünet megfigyelő 50 fős kontingense.
1991. augusztus 2–4. – Az eredménytelen EK-tárgyalások végett a horvát kormány nemzetközi konferencia összehívását és békefenntartó csapatok felállítását kéri.
1991. augusztus 24. – Genscher német külügyminiszter kilátásba helyezi a horvát függetlenség elismerését, ha a fegyveres harcok folytatódnak.
1991. október 1. – A JNA és a montenegrói szabadcsapatok támadást indítanak Dubrovnik ellen.
1991. október 8. – A horvát Szábor kihirdeti a függetlenséget.
1991. november 12. – Stjepan Mesić békefenntartók küldését kéri a BT-től.
1991. november 18. – Vukovár eleste.
1991. november 23. – Tuđman és Milošević Genfben Carrington és Vance jelenlétében megállapodik a 14. tüzszünetben.
1991. december 23. – Németország 1992. január 15-i hatállyal független államként ismeri el Horvátországot.
1992. január 3. – A Vance-terv értelmében döntenek 10 ezer kéksisasosra a horvát válság övezetekbe telepítéséről.
1992. január 15. – Az EK elismeri Horvátország függetlenségét.
1992. március 15. – Megérkeznek az UNPROFOR (ENSZ-véderő) első egységei Horvátországba.
1992. május 15. – BT határozat követeli a horvát hadsereg és a JNA visszavonását Boszniából.
1992. július 21. – A boszniai Horvát Védelmi Tanácsot legitim katonai erőnek ismerik el Boszniában.
1992. október 25. – A hercegovinai Prozorban összecsapnak a bosnyák és horvát erők.
1993. március 25. – A bosnyák és horvát képviselők aláírják a Vance-Owen tervet.
1993. június 16. – Tuđman és Milošević megállapodása Boszniáról. Az országot „három nemzeti alkotmányos egység” konföderációjaként képzelik el.
1993. augusztus 28. – Hercegovinai Grude-ban kikiáltják a Herceg-Bosznai Horvát Köztársaságot. Elnöke Mate Boban, fővárosa Mostar.
1993. szeptember 9–10. – A horvát hadsereg felszabadítja a medžački beszögellést.
1993. szeptember 20. – Tuđman és Milošević elfogadja Bosznia három köztársaságra osztását, Izetbegović elutasítja.
1994. február 3. – A BT határozatban követeli a horvát hadsereg kivonását Boszniából.

1994. március 11. – Splitben döntenek a közös horvát–bosnyák katonai parancsnokság létrehozásáról.
1994. november 3. – Az első közös bosnyák–horvát katonai akció kertében visszafoglalják Kupres városát.
1994. november 15–16. – Owen és Stoltenberg bemutatják a Horvátország és a Horvátországi Szerb Köztársaság gazdasági együttműködéséről szóló tervezetet.
1994. november – A horvát hadsereg offenzívája Livno térségében.
1994. november 21. – NATO gépek bombázzák a szerb kézen lévő horvát udbinai repülőteret.
1994. november 29. – Katonai együttműködési szerződést ír alá a horvát és az amerikai védelmi miniszter.
1994. december 2. – Zágrábban a horvát kormány és a horvátországi Szerb Köztársaság képviselői aláírják a gazdasági együttműködési megállapodást.
1995. május 1–2. – A Villám hadművelet során a horvát hadsereg felszabadítja Nyugat-Szlavóniát. Válaszul a szerbek rakétatámadást indítanak Zágráb ellen.
1995. július 28–29. – A horvát hadsereg teljesen bekeríti a horvátországi szerb krajínákat.
1995. augusztus 4–7. – A HVO (Horvát Védelmi Tanács, a boszniai horvátok katonai alakulata) és a horvát hadsereg felszabadítja a krajínákat, a határon egyesül az 5. bosnyák hadtesttel és felszabadítják Bihać-ot.
1995. szeptember 8. – Genfben Jugoszlávia, Bosznia-Hercegovina és Horvátország képviselői megállapodnak a jövőbeni béketervet illetően.
1995. szeptember 12. – A horvát–bosnyák offenzíva eléri Banja Luka peremkerületeit. Szeptember 19-én az offenzíva amerikai nyomásra leáll.
1995. november 1. – Megkezdődnek a Daytoni tárgyalások.
1995. november 21. – Az erdődi egyezmény aláírása
1995. december 14. – A Daytoni Békeszerződés ünnepélyes aláírása Párizsban.
1996. március 23. – Az Összekötő Csoport találkozója Bosznia-Hercegovina, Horvátország és Jugoszlávia külügyminisztereivel Moszkvában.
1998. január 15. – Helyreáll Horvátország teljes területi egysége.
1999. október 14. – Az SFOR erői a Mostar-ban talált bizonyítékok alapján felfedik a horvát titkosszolgálat közreműködését a párhuzamos boszniai horvát közigazgatás kiépítésének és működtetésének segítésében.
1999. december 2. – Meghal Franjo Tuđman horvát államelnök.
2000. január 3. – A függetlenné válás óta először az addigi ellenzék alakít kormányt.
2000. január 24. – Az új horvát államelnök Stjepan Mesić.
2000. december – Horvátország csatlakozik a CARDS (Közösségi Támogatás Újjáépítéshez, Fejlesztéshez és Stabilizációhoz) programhoz.
2001. január 1. – Szabadkereskedelmi egyezmény Bosznia-Hercegovina és Horvátország között.
2001. április 23. – A Szábor elfogadja a Horvát Köztársaság Alkotmányát, amely az 1990-es reformjával jön létre.
2001. május 25. – A volt Jugoszlávia utódállamai megállapodnak az egykori közös vagyron felosztásáról.
2001. június 29. – A volt Jugoszláv tagállamok külügyminiszterei aláírják a JSZSZK jogutódlásáról szóló megállapodást.
2002. január 1. – EU Stabilitási és Társulási Megállapodást köt Horvátországgal.
2002. július 15. – Jugoszlávia, Horvátország és Bosznia-Hercegovina államfői Szarajevóban megerősítik a daytoni megállapodást, és kötelezik magukat a szorosabb együttműködésre.

2002. december 10. – Horvátország és Jugoszlávia képviselői megállapodnak a Prevlaka-félsziget státusának rendezéséről.
2002. december 15. – Az utolsó ENSZ békefenntartó is elhagyja Horvátországot (Prevlaka-félsziget).
2002. december 23. – Jugoszlávia és Horvátország szabadkereskedelmi egyezményt ír alá Belgrádban.
2004. május 1. – Kereskedelmi megállapodás az EU és Horvátország között.
2004. december 21. – Az Európai Unió és Horvátország aláírja a Stabilizációs és Társulási Egyezmény (SAA) Csatlakozási Jegyzőkönyvét.
2005. október 3. – Megkezdődnek Horvátország csatlakozási tárgyalásai az Európai Unióval.
2005. december 6. – Elfogják Ante Gotovina tábornokot Spanyolországban, a Kanári-szigeteken. Elhárult az utolsó akadály is az ország Európai Unió csatlakozási tárgyalások megkezdése előtt.

3. FELHASZNÁLT IRODALOM

- BILEK P.** (szerk.) 2005: Horvátország: 2005. február 1-én lép életbe a stabilizációs és társulási egyezmény. – In: ICEG EC – Corvinus – Balkán Monitor 2005/2. pp. 6–7.
- GERENCSÉR F.** (szerk.) 1998: Világtörténelmi kronológia. 200 ország történelme a kezdetektől napjainkig. Tárogató Bt., Budapest. pp. 125–126, 158–160.
- HEKA L.** 2004: Horvátország kulturális és művészettörténete. Bevezetés a kroatisztikába. Bába kiadó, Szeged
- HORVÁTH J.** 2001: Évszámok könyve: Egyetemes és magyar történeti, művelődésterületi kronológia. 1–2. kötet. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest
- JUHÁSZ J.–MÁRKUS L.–TÁLAS P.–VALKI L.** 2003: Kinek a békéje? Háború és béke a volt Jugoszláviában. Zrínyi kiadó, Budapest
- SOKCSEVITS D.–SZILÁGYI I.–SZILÁGYI K.** 1994: Déli szomszédaink története. Bereményi kiadó, Budapest
- SÜLT T.** 2006: Horvátország magyar üzletember szemével. (Kézirat)
- USTAV REPUBLIKE HRVATSKE** (utolsó módosítás: 2001) (A Horvát Köztársaság Alkotmány)

Internetes forrás:

- <http://www.hidra.hr/dok/sedu.htm> Letöltés ideje: 2006.06.03.
- <http://www.hr/hrvatska/drzava> Letöltés ideje: 2006.06.03.

**A MAGYAR–HORVÁT HATÁR TÖRTÉNETI, KÖZJOGI, KÖZIGAZGATÁSI KÉRDÉSEI
1918-IG
(TÖRTÉNETI ÉS POLITIKAI FÖLDRAJZI VÁZLAT)**

Hajdú Zoltán¹

Mađarsko-hrvatska zajednička granica formira se od 896. godine, otkada su Mađari doselili na ovo područje. Granica u početku je bila jedna dosta široka zona (zvana: gyepű) koja je tijekom sljedeća tri stoljeća sve više pretvorila odnosno istanjila se u graničnu crtu. Za vrijeme turske opsade (1526–1686.) proširilo se područje nastanjeno Hrvatima u Podravini. Dakle Drava u Mađarskom Kraljevstvu pretvorila se u graničnu liniju. Granica dvije države poslije nagodbe 1868. primila je administrativni, politički i ustavni oblik. Hrvatska je dobila izrazito široku autonomiju unutar povijesne Mađarske.

The Croatian-Hungarian common border was forming from 896, after the Hungarian conquest of the Carpathian Basin. The border first was a very wide zonal type, (gyepű) and during three centuries it was narrowing to a border line. In the period of Turkish occupation (1526–1686) the Croatian settlement area was expanding for River Drava. Drava turned to be a border line between the two parts of Hungaria-Croatian Kingdom. After the Compromise between the two nations in 1868 the border turned to be an administrative, political and constitutional type. Croatia had a very wide autonomy in the framework of Historical Hungary.

1. BEVEZETÉS

A 355 km hosszúságú magyar–horvát államhatár történetileg az egyik legsajátosabb és legbonyolultabb fejlődésű magyar államhatár-szakasz. E határszakasz nagy része – igaz nem államhatárként, hanem belső közjogi és közigazgatási határként – a mai magyar államhatár egyetlen hosszú történeti múlttal rendelkező része. A mintegy 800 évig tartó magyar–horvát államközösségen belül a folyó szerepe, majd határjellege inkább összekötött, semmint elválasztott.

A közös állam-, szállásterületi, közjogi, közigazgatási határ problémája történetileg bonyolult, a két nép és a két nemzeti tudomány által nem mindig azonos módon és nem ugyanolyan tartalommal megítélt kérdéseket vetett fel mindenkor az együttélés teljes időszaka alatt.

A közös határ történeti összefüggéseit, benne a Száva kérdését, majd a Dráva potenciális hatásait 1918-ig is több jellegzetes szakaszra kell tagolnunk. Az első szakasz a magyar honfoglalástól az államközösségi kapcsolat létrejöttéig terjed, amelyben a magyarság Szlavónián és a szlavónokon keresztül érintkezett az „eredeti Horvátországgal”. Az

¹ DSc, egyetemi docens, PTE TTK FI Politikai Földrajzi és Területfejlesztési Tanszék

1102-ben létrejött legitím államközösségi kapcsolatok (a horvát történettudomány egy részének a felfogásában a Horvát–Magyar Királyság) sajátos szakaszának zárását jelentette a történeti Magyarország 1526-os mohácsi veresége. A következő korszakban a török hatalom hódítása és regnálása alapvetően újrendezte a korábbi szállásterületi, népességi, politikai stb. viszonyokat a szélesebb értelemben vett magyar–horvát érintkezési és együttélési térségben. Az ország három részre szakadása, a török pusztítás együtt járt mind a magyar, mind pedig a horvát szállásterületek térbeli átrendeződésével. A magyarság Dráva–Száva közti szállásterületét lényegében felszámolta a török uralom, a horvát lakosság északra húzódott eredeti szállásterületéről, a Dráva és Száva köze északi része horvát szállásterületté vált. Bonyolult időszak a két nép területi viszonyában a török kiűzésétől 1868-ig terjedő korszak, melyben Horvátország időnként önálló közjogi viszonyokat próbált kialakítani a bécsi hatalmi központtal. A legrészletesebben a dualista korszakkal foglalkozunk, melyben sok szempontból tanulságosan alakult a Dráva szerepe, szabályozott közjogi és közigazgatási határként funkcionált, e tekintetben elválasztott, ugyanakkor a gazdasági kapcsolatokat illetően összekötött.

Már a bevezetőben le kell szögeznünk, hogy nem a Száva vagy a Dráva formálta a történeti folyamatokat, hanem a különböző időszakokban, azok eltérő értékeinek és érdekeinek mentén, eltérő módon vették figyelembe, más-más módon viszonyultak a folyók adottságaihoz (elhatároló szerep, akadály-jelleg, egyértelmű láthatóság, közlekedési lehetőség stb.), illetve hatásaival számoltak (országhatárként, közjogi határként, megyehatárként), avagy hagyták teljesen vagy csak részben figyelmen kívül.

Azt is látnunk kell, hogy a magyar térszemléletben, már a korai időszakban is (KRISTÓ Gy. 2003) megjelent a folyókhoz való tudatos viszony, s már a XVI. században a nagy folyók szabták meg az ország térszemléleti felosztásának alapjait (OLÁH M. 1536/1985), s a későbbiekben (1723) pedig jelentős szerepet kaptak a közigazgatási, igazságszolgáltatási kerületek lehatárolásakor.

1918-ig a magyar történelemben „többféle” Horvátország (Teneni, Knini, Ó-Horvátország, Új-Horvátország, Tengermelléki Horvátország, Horvát-Szlavónország stb.) játszott szerepet, illetve jelent meg a magyar forrásokban és közjogi felfogásokban. A nevek részben eltérő területi és közjogi kapcsolati struktúrát is jelentettek Magyarország viszonylatában.

Nem csak Horvátország területisége problematikus történetileg, hanem Magyarországé is. Többféle Magyarország (Anyország, Magyar Birodalom, Magyar Királyság, Történeti Magyarország stb.) játszott szerepet a közös történelemben, s természetesen ezekhez az eltérő nevekhez is eltérő területi tartalom, nagyon különböző hatalomértékesítő lehetőség társult.

Az 1102-ben létrejött, s folyamatosan módosuló magyar–horvát államjogi kapcsolatok lényegi tartalmát, jellegét, jelentőségét a magyar állam- és jogtörténetben is eltérő módon fogalmazták meg, sőt időnként éles tudományos viták zajlottak a magyar tudományon belül is e kapcsolatokról. Horvátországot először „örökölt”, majd „meghódított”, később „kapcsolt” ország résznek, s 1868-ban pedig „társországnak” tekintették, illetve nevezték.

A horvát–magyar határ „küigazítása” (kijelölése, pontosítása, megállapítása stb.) tárgyában a magyar országgyűlés gyakran intézkedett (1557: XVIII. tc., 1559: XLVIII. tc., 1625: XXIII. tc., 1647: L. tc., 1655: XXX. tc., 1659: CVIII. tc., 1662: XXXVIII. tc., 1715: XXXIX., CXVI. tc., 1723: XVII. tc., 1741: LIII. tc., 1751: XXVI., XXXV. tc., 1765: XVI. tc., 1790: LXVIII. tc., 1802. XXVI. tc.), de legtöbb esetben nem lényegi területi módosításról volt szó, hanem bizottság kiküldéséről, a különböző vitás ügyek megvizsgálásáról.

A magyar–horvát kapcsolatok helyzetének, történeti változásainak értékelése önmagában minden változó történelmi szituációban újrendeződött, mégpedig nem csak a magyarok, hanem a horvátok részéről is. Tanulságos ebből a szempontból a Pécssett kiadott „Sorsunk” című folyóirat szerkesztőségi megjegyzése, melyet az 1944-ben ott megjelenő, az Árpád-kori kapcsolatokkal foglalkozó Dabinovic cikkhez fűzött. A szerkesztőség természetesnek tekintette, hogy egy zágrábi történész alapvetően más megközelítésben, s a megszokott magyar szemlélettől eltérően közelítette meg Horvátország és az Árpád-ház kapcsolatát.

2. A KÖZÖS HATÁR JELLEGÉNEK ÉS SZEREPÉNEK SAJÁTÓSÁGAI 1918-IG

2.1. A magyar honfoglalástól a legitim közjogi kapcsolat kialakulásáig

A magyar honfoglalás nem egy pontos naptári dátumhoz köthető esemény volt, hanem mintegy évtizedes folyamatként kell szemlélnünk legalább. A honfoglaló magyarság fokozatosan szállta meg a Kárpát-medence területét, s ennek során a Dunántúlt (900). A szorosabban ellenőrzött terület feltehetően a Drávaig húzódott először, majd megkezdődött a Dráva–Száva közének az ellenőrzése, a gyepűrendszerbe való szervezése is.

A magyar honfoglaláskor a Dráva–Száva közének keleti területein bolgár, a nyugati területein pedig bajor–karantán politikai uralmi területtel kell számolni, a lakosság nagyobb részét azonban szlavónok, (akiket szlávoknak, tótoknak, szlovéneknek egyaránt neveztek) szállásterülete volt. A magyar felfogás szerint 900-ra a magyar uralmi tér határai – különböző intenzitással szervezve – elérték délen a Szávát (SALLAI J. 1995, GYÖRFFY GY. 1977, KRISTÓ GY. 1988, TÖRTÉNELMI VILÁGATLASZ, 1991).

A Dráva–Száva közének nyugati része némileg eltérő jellegű fejlődést futott be. Györfy György – nem általánosan elfogadott véleménye szerint – a magyarok 950 körül már birtokba vették a Gvozd-hegységtől északra, a Kulpa és a Száva közé eső területeket is. Az általános felfogás szerint csak I. László terjesztette ki a magyar uralmat a Szávától délre eső területekre. A vita mögött feltehetően a gyepűrendszer eltérő jellegű értelmezése és értékelése húzódott meg. A gyepűrendszer térbeli többosztatúsága nem csak ebben a térségben, de másutt is viták forrása a korai magyar határok mentén (KRING M. 1934, SALLAI J. 1995).

A magyar keresztény királyság megalapítása felértékelte a Róma felé mutató stratégiai irányt. (Ez korábban is ismert volt, jórészt a kalandozások miatt.) Az új keresztény hatalom és Róma között létrejött a fontos Fehérvár–Észak-Balaton–Letenye–Zágráb (Zagreb)–Róma politikai és kapcsolati, valamint zarándokút.

Szent István a keresztény magyar királyság megalapításakor egyszerre szervezett államot és egyházat. A magyar államszervezés egyik feltűnő sajátossága, hogy István nem iktatta törvénybe az állam szervezeti és területi struktúráinak meghatározó elemeit. Az egyházszerzés területi folyamatairól és szabályozásáról viszonylag többet tudunk, mint az állam és a megyeszervezésről (GYÖRFFY GY. 1977, KRISTÓ GY. 1988). Mindkét struktúra területén találunk az ország belső részein, a „magterületen belül is” alapvetően vitatott kérdéseket.

Az István által alapított megyék rekonstrukciójára irányuló korábbi és az utóbbi két évtized törekvései meglehetősen eltérő eredményekre vezettek. Bizonytalan mind a megyék száma, határa, mind pedig területi konfigurációja (KRISTÓ GY. 1988, BAK B. 1997).

A Dél-Dunántúl területére vonatkozóan kialakult egy viszonylagos közmegegyezés, miszerint Kolon (Zala), Somogy, Baranya István által alapított megyéknek tekinthetőek, s határaik messze túnyúltak a Dráván, a legtöbb lehatárolás szerint elérték a Száva vonalát. (A gyepű területe ezekben a felfogásokban és lehatárolásokban a Száván túlra toló-

dott ki.) A három nagy területű megye mintegy „legyezőszerűen” fedte le a széles földrajzi teret. A megyeközpontok közül Baranyavár volt a legközelebb a Drávához, Baranya Dráván-túli területei a leginkább szervesen kapcsolódtak a központhoz.

Az egyházszervezés területén pontosabb forrásokkal rendelkezünk. 1009-ben – királyi parancsra – kijelölték a veszprémi és a pécsi püspökség határait. A két püspökség területe nagyjából a három megyét fogta át, s a Szávaig terjedt. A Dráva–Száva közének legkeletibb része a kalocsai érseki tartomány részét alkotta.

A két szomszédos keresztény királyság uralkodó házai között dinasztikus kapcsolatok alakultak ki. László magyar király nővére az utolsó horvát király felesége, majd özvegye lett. 1091-ben László magyar király bevonult az akkor pápai hűbérként kezelt „Tengeremelléki Horvátországba”, melyet a magyar források akkor „Szlavóniának” hívtak. Álmos herceget tette meg Horvátország királyának, s az új „jogviszony” kifejezéséként a „Pannónia királya” cím mellé felvette Szlavónia és Moesia nevét is. (A pápa és a magyar király között permanens vita bontakozott ki Horvátország uralmának jogcíméről. A horvátok sem ismerték el törvényesnek a László-féle rendezést.)

László a Dráva–Száva közén megszilárdította a királyi hatalmat. Létrehozta a zágrábi püspökséget, (1091, 1094, 1095 egyaránt szerepel a történeti forrásokban) s megindult a területen a megyerendszer „besűrűsödése”, új megyék alakulása. Fokozatosan négy új megye (Pozsega, Szerém, Valkó, Verőce) jött létre.

1102-ben Könyves Kálmán stabilizálta a magyar király horvátországi uralmát, Tengerfehérváron (Biográd) horvát királlyá koronázták. Az ország élére, személyes képviselőjeként bánt nevezett ki. 1105-re Kálmán befejezte Dalmácia meghódítását is.

A magyar közjogi irodalom egy része Horvátországot a „feudális magánjog” alapján „örökségnek” tekintette. (E szerint a felfogás szerint az utolsó horvát király, Zvonimir halála után a horvátok az elhunyt királyuk sógorának ajánlották fel a koronát.) A másik megítélés szerint Szent László, majd Könyves Kálmán beavatkozott a horvát belviszályokba, valójában elfoglalta Horvátországot, s így az hódított területként jelent meg a magyar közjogi rendszerben (FERDINANDY G. 1902, MOLNÁR K. 1929 TOMCSÁNYI M. 1942). Horvátország és az Árpád-ház közötti viszony értelmezése és elemzése kitüntetett figyelmet kapott mind a horvát, mind pedig a magyar történettudományban is (ANGYAL E. 1970, DABINOVIC, A. 1944).

Az Árpád-korban kialakuló szlavón bán intézménye a feudális jellegű, regionális kormányzás felé mutat, bár sokkal kevesebbet tudunk az intézményről, mint a hasonló erdélyi folyamatokról. Szlavónia helyzetének mindenre kiterjedő tisztázására nem adnak lehetőséget a korabeli magyar törvények sem. (A Corpus Juris Hungarici gyűjteményben 1222-től nagy számban találunk Szlavóniával, Horvátországgal, Horvát-Szlavónországgal stb. foglalkozó rendelkezéseket, jogaik és kiváltságaik ismételt megállapítása is rendszeresen megjelenik, de ezeket a törvényeket nagyon gyakran eltérő módon értelmezték.)

Az első szakaszban a Dráva nem töltött be lényegi határszerepet sem a közigazgatási, sem pedig az egyházszervezés tekintetében. Mindkét tekintetben sokkal inkább a Száva jelent meg egyfajta elhatároló tényezőként. A folyóhatár favorizálása azért volt „okszerű és kényelmes”, mert a folyó látható, világos választóvonalat jelentett. A Száva inkább betölthette ezt a szerepet, mint a folyását sokkal gyakrabban változtató Dráva.

2.2. A határok alakulása a közös államterben 1526-ig

A magyar uralkodók déli érdekeltsége nem csak megmaradt Horvátország és Dalmácia megszerzése után, hanem ki is szélesedett. 1141-ben II. Béla meghódította Rámát (Boszniát), s felvette a Ráma királya címet is. A déli területeken megindult egyfajta új nagytér-ségi védelmi zóna kialakítása, ezzel magyarázható a boszniai bánág létrehozása 1137-ben.

A korabeli okleveleket mindig egyfajta kritikával kell kezelni, de még inkább a korai térképábrázolásokat. A honfoglalás utáni időszakra vonatkozóan mind a szállásterületek, mind pedig az akkori értelemben vett „államhatár” nehezen rekonstruálhatóak, s eltérő módon tette ezt a horvát és a magyar történetírás, valamint a történeti kartográfia is. (Különösen tanulságos lenne részletesen egybevetni a különböző korszakok középiskolai történelmi atlaszainak a szemléletét.)

Al Idrisi arab utazó és geográfus 1154-ben megjelent földrajzi művében már megfogalmazza ugyan, hogy Magyarországot „Délről a velenceiek országa határolja”, de térképei – természetesen módon elnagyoltak, pontos történeti földrajzi elemzésre még nem alkalmasak.

A határok tekintetében az uralmi (állam), szállásterületi jellegű kérdés egyaránt megjelent. A feudális felfogásban a területek uralma részben a személyi viszonyok alapján alakult. A király személyes képviselőjén keresztül kormányozta Szlavóniát és Horvátországot. A XIII. században a két terület viszonya a magyar központi igazgatáshoz eltérő volt. A Dráva-Száva közén a magyar megerendszer volt jelen. Varasd, Zágráb, Kőrös, Verőce, Szana, Dubica, Orbász, Pozsega megye alkotta Szlavóniát ekkor, míg, Valkó és Szerém megyék nem tartoztak a regionális külön-kormányzathoz, közvetlenül kapcsolódtak a központi hatalomhoz. A régi Horvátország megőrizte saját korábbi területi beosztását. A Dráva nem volt éles megyehatár ekkor sem, Baranya megyéhez viszonylag kiterjedt Dráván-túli területek tartoztak.

A korszakban egyértelműen megjelent a magyar hatalmi dominancia, de azt nem követte semmilyen értelemben véve „etnikai megszállás”, a magyarság nem terjeszkedett túl a Száván, azt tekintette szállásterületi határának. A Dráva–Száva köze szinte minden tekintetben optimális lehetőségeket kínált mind a magyarság régi, mind pedig az új életformájának a megélésére.

A tatárjárás időszakában Trau (Trogir) vára rövid időre az egész királyság székvárosává vált kényszerből. IV. Béla innen kezdte meg az egész ország újraszervezést. A tatárjárás negatív demográfiai következményei sokkal súlyosabban voltak a magyarlakta területeken, mint a Száván túl.

A magyar nagyhatalmi státusz ismételt megerősödése időszakában Nagy Lajos 1358-tól Szlavóniát királyságként (*regnum Sclavoniae*) illesztette címei sorába. Az Anjouk déli irányú elkötelezettsége és érdeklődése erősebb volt, mint korábban az Árpád-házi uralkodóké.

A török megjelenése a déli határok mentén teljesen új helyzetet teremtett a keresztények számára. Hunyadi János sikerei egy időre gátat szabtak a terjeszkedésnek, de nem hátrították el azt. Hunyadi Mátyás 1476-ban tudatosan egyesítette a horvát–szlavón–dalmát báni méltóságot, s egyben lényegesen nagyobb szerepet szánt az egyesített területnek a török elleni védelemben.

Sajátos és fontos forrás az ország térszemlélete, s a Dráva ábrázolása szempontjából Lázár deák 1514-ben rajzolt és 1528-ben kiadott részletes Magyarország térképe. A térképet a nyomtatás során mintegy 45 fokkal eltájolták, de a helyes északi irányba állítva a korszak nemzetközi szintjét elérően, sőt meghaladóan ábrázolta Magyarország területét (*CARTOGRAPHIA HUNGARICA I.* 1972).

Az ország árvízmentesítés előtti természeti földrajzi struktúráját (különösen a síksági területeken) nagyrészt a vizek határozták meg. Ezzel magyarázható, hogy a magyar törvényhozás folyamatosan foglalkozott a vizek „határmódosító” szerepével. Werbőczy István „Hámaskönyv”-ében, mely 1848-ig a magyar szokásjog alapját képezte, az I. rész 87. cím alatt részletesen szabályozta azokat a határ- és területi kérdéseket, melyek a vizek áradásai, tisztító mozgása, helyváltoztatása stb. következtében állottak elő. A vizek „el-

csatoló” hatásának következtében nagyon sok vita keletkezett az ország területén belül, így nem meglepő, hogy ezekből a Dráva-mente sem maradt ki.

A történeti Magyarország térszemlélete, illetve közjogi-állami struktúrája szempontjából rendkívül fontos elemzést írt Oláh Miklós püspök 1536-ban, Brüsszelben. (OLÁH M. 1536/1985). Oláh egyértelműen úgy fogalmazott a regionális felosztásban, hogy: „Magyarország második részét a Dráva és a Száva fogják közre, másrészt a Száván túl csaknem az Adriai-tengerre néző Alpokig nyúlik el. A Száván túl van Horvátország és Bosznia, a boszniai püspökség..” (OLÁH M. 1985, p. 41).

A Dráva és a Száva által közrezárt terület – a megyei felosztás mellett – két nagyobb regionális egységre tagozódott Oláh Miklós által tudottan: az északi részt Magyar-Szlávonának (Zágráb, Varasd, Pozsega, Valpó, Valkó, és még sok egyéb megyékkel), a délit pedig Szerémségnek (Újlak (Ilok) a régió kezdete nyugatról és egyben fővárosa) nevezték.

A mi számunkra Oláh Miklós elemzése abból a szempontból fontos, hogy az ország négy részét a folyók által határolta le, s ebben a megfogalmazásban a Dráva az ország második nagyrégiójának az északi határát jelentette. A Dráva így történetileg viszonylag korán vált térszemléleti- és nagyrégió lehatároló képződménnyé.

A Mohács előtti magyar közigazgatási területbeosztásról viszonylag pontos korabeli források állnak rendelkezésünkre. A Dráva–Száva közének közigazgatási területbeosztása is megszilárdult. A Dráva vonala csaknem teljes hosszában megyehatár lett, jelentős mértékben már csak Baranya megye terjeszkedett túl a folyó másik partjára.

2.3. A határ változásai a török hódoltság időszakában

A Száva vonalat Nándorfehérvárnál (Belgrád, Beograd), a Dráva vonalat pedig Eszéknél (Osijek) érte el, illetve lépte át először a török terjeszkedés. A Dráva mentén nem készültek fel stratégiailag a török elleni küzdelemre, nem jött létre a folyó partján erős katonai védelmi rendszer.

A Királyi Magyarország rövid idő alatt csak egy keskeny nyugati sávra szűkült össze, s az is folyamatosan ki volt téve a török fenyegetésnek (Kószeg ostroma). A Dráva-völgye az egyik jelentős támadási és terjeszkedési irányt jelentette. Rövid idő alatt a Dráva–Száva közének csak kis nyugati része maradt meg magyar uralom alatt, az is állandóan változó területi kiterjedés mellett.

A török elleni küzdelemben a magyarok és a horvátok közös erővel vettek részt. A magyar és a horvát társadalom és közigazgatás egésze militarizálódott, a megyék csoportjai felett létrejött a főkapitányi rendszer. A Dráva–Száva köze nyugati területein a Horvát, a Vend és a Balaton–Dráva közti Főkapitányság vette fel – a változó kimenetelű, s hullámzó területekre kiterjedő – küzdelmet a törökkel szemben.

A hódoltsági területeken a törökök a saját stratégiai szemléletük alapján rendezkedtek be, felszámolták a megyerendszert, nem voltak tekintettel a korábbi területi struktúrákra. A török számára sem a Dráva, sem pedig a Száva nem jelentett „tiszteletben tartandó” határt.

Az 1660-as évek elején a Dráva-völgye vált a török elleni fegyveres küzdelem egyik meghatározó területévé. Zrínyi Miklós 1663–64. évi hadjáratai révén jelentős egyéni sikereket ért el, de nem volt képes strukturális változtatásra. A Dráva-völgye ezekben az években szinte mindenre kiterjedően jelentős károkat szenvedett.

Ugyanakkor a korszak sajátos változásokat is hozott. Az alföldi magyar marhatelepszítés, majd Itáliába irányuló marhakereskedés fellendülése magával hozta Buccari (Boca) kikötőjének, illetve az oda vezető útnak a gazdasági felértékelődését. A magyar gazdaság számára valójában ekkor vált először igazán fontossá az Adria, illetve az exportkikötő.

A török kiűzésére végül az 1683–1699 közötti években került sor, s a küzdelem elsődleges színtere nem a Dráva, hanem a Duna-völgye volt. A felszabadító háborúk során a Dráva-mente „csak” mellékhadszíntér volt, de így is lényegében elnéptelenedett.

2.4. A török alóli felszabadulás utáni reorganizáció és az újrarendezés kérdései 1867-ig

A Karlócai béke keretei között 1699-ben lényegében pontosan megállapították a (vonalas) országhatárt a Török és a Habsburg Birodalom között. A határ belső oldalán létrehozott Katonai Határőrvidék valójában egy zonális biztonsági rendszert jelenített hosszabb ideig.

A győztes Habsburg hatalom abból indult ki, hogy lényegében szabadon rendezkedhet be Magyarország felszabadított területein. Ezt a magyar nemesség nem fogadta el, s egy éles, folyamatos alkotmányos vita bontakozott ki. A török hódoltság időszakában az Alföld területén a korábbi megerendszer és beosztás szinte feledésbe merült, s a Dél-Dunántúl megyéi között is éles viták bontakoztak ki a korábbi megyei határokat illetően.

1699-ben Horvátország ismét külön kormányzati formát kapott, s most már egyértelműen a megnagyobbodott, új területre vonatkoztatták a megnevezést. A báni táblán résztvevő megyék csak együttesen küldtek képviselőket a magyar országgyűlésbe, s nem megyéenként.

A Dráva–Duna vonal területeit a török alóli felszabadítás után nem csatolták vissza az Anyaországhoz, hanem 1700-tól a Szlavón Kamara igazgatta azokat. Nem állították vissza a korábbi megyei területi beosztást sem.

1723-ban kialakították a kerületi beosztást, melynek meghatározásakor, s elnevezésekor is (Dunán inneni, Dunán túli, Tiszán inneni, Tiszán túli) a folyók játszottak meghatározó szerepet. Az országgyűlésen folyamatosan követelték a korábbi szlavóniai megyék (Szerém, Valkó, Pozsega) területének a visszacsatolását az országhoz. Ezt a területet tekintették a rendi országgyűlések vitáiban 1699–1745 között Magyarország „Drávántúli, ötödik kerületének”. (A Dráva így egyszerre lett kerületi határ és alkotmányos viták tárgya.)

Az 1741. évi XVIII. tc. intézkedett a szlavóniai megyék területének a visszacsatolásáról, de úgy, hogy egyben a horvát bán joghatóságát is megerősítette a terület felett. 1746-ban az uralkodó formálisan is visszaállította a korábbi három történelmi megyét (nem teljesen a korábbi területi struktúra alapján), s követeik megjelentek Zágrábban a báni táblán, valamint megyéenként közvetlenül a magyar országgyűlésben is.

Bél Mátyás történeti földrajzi iskolája még latin nyelven foglalta össze az ország történetileg változó közjogi, területi és közigazgatási struktúráját. Már a nyomtatott munka címlapja is hangsúlyozta a folyók szerepét, hiszen a címerpajzson az ország nagy folyói, s köztük a Dravus és a Savus jelentek meg.

II. József az 1785-ben kibocsátott rendeletében a történelmi Magyarország területét tíz közigazgatási kerületre tagolta. A közigazgatási reform során a felvilágosult abszolutizmus szellemében racionális megoldásokra törekedett, de a magyar megyék ellenállása rendkívül erős volt személyével és reformjával szemben.

Különösen nagy felháborodást váltott ki a reform és beosztás Zala megyében, melyet a Zágráb központtal kialakított kerületbe soroltak be. (Zágráb közigazgatási térszerző szerepe mélyen benyúlt az Anyaország testébe, a Balaton északi sarkáig ért.) Kisebb volt a felháborodás Pécsen, melynek kerületébe került Baranya, Somogy és Tolna mellett Verőce, Szerém és Pozsega megye is.

II. József a reform során teljes egészében figyelmen kívül hagyta a Dráva lehetőségét, s nem volt tekintettel semmilyen korábbi közjogi kapcsolatra, illetve történelmi struktúrára sem a Dráva völgyében.

II. József halála után visszaállt a korábbi területi beosztás, de megkezdődtek a reformviták. Ez annál is fontosabb volt, mert sem a politikusok, sem pedig a statisztikusok nem voltak mindenre kiterjedően tisztában az ország belső közjogi struktúrájával. II. József az első lényegében modern magyar népszámlás megszervezésével és végrehajtásával (1784–1787) jelentős mértékben hozzájárult az ország, s benne a Dráva-völgy demográfiai viszonyainak a megismeréséhez (DANYI D.–DÁVID Z. 1960).

A Drávával határos három magyar megyében (Zala –226 069 fő, Somogy – 166 124 fő, Baranya – 174 801 fő, így összesen mintegy 567 ezer ember élt. A Dráva másik oldalán elhelyezkedő két megyében (Varasd (Varaždin) – 88 557 fő, Verőce (Virovitica) – 117 003 fő), összesen mintegy 205 ezer ember élt, nem számolva a Határőrvidék határos területein élőket.

A szűkebb értelemben vett Dráva-völgy nem tartozott sem a legnépesebb, sem pedig az érintett megyék legsűrűbben lakott területei közé. A települések lélekszáma alacsony volt, egyedül Eszék jelent meg népesebb központként.

A korabeli magyar politika mellett a magyar történeti és földrajztudomány is nyomon követte a folyamatokat. Az első magyar nyelvű modern földrajzi monográfiában (SZALLER GY. 1796) az ország határainak a kérdése, s közte a Dráva ügye is, már tudatosan fogalmazódott meg.

A Dráva Szaller megfogalmazása szerint „...Somogy és Baranya vármegye szélein folydogál, határt vetvén a Magyar és Tót, és ismét Magyar és Horvát Országok közt...” (p. 21.) Szaller számára evidencia, hogy a Muraköz Zala megye része, valamint Légrad is. Somogy megyét „délre a Dráva keríti”, Baranya megyét délről „Tóth Ország” határolja. Vas megye kapcsán Szaller egyértelműen különbséget tett a horvátok és a tótok (vendek, szlovének) között. A monográfiához mellékelte térképen a Dráva egyértelműen jelezve és kiemelve töltötte be a közjogi határ szerepét Horvátország és Tótország felé.

A reformkor időszakában a magyar politikai elit körében permanens „ország-értelmezési” vita folyt, nevezetesen, hogy hányféle értelemben lehet használni Magyarország területi és közjogi fogalmát. A jogász végzettségű, statisztikus Fényes Elek az 1830-as évektől megjelenő munkáiban négyféle (legszorosabb, szoros, tágas, legtágasabb) értelemben használta. Az Anyaország jelentette a legszorosabb ország-fogalmat, mely Horvát- és Tótország hozzá számításával vált „szoros értelművé”.

A reformkor nem csak a gazdasági, társadalmi, politikai modernizáció kérdését hozta a felszínre, hanem új módon vette fel a nyelvi, nemzetiségi kérdéseket is. A latin a magyar közéletben „bevett, közös politikai és érintkezési nyelvi közösséget jelentett évszázadokon keresztül”. A magyar államnyelv kérdésének az előtérbe kerülése óhatatlanul negatív érzelmeket váltott ki Horvátországban. A nemzeti-nemzetiségi kérdések előtérbe kerülése a későbbiekben mindkét fél részéről elvezettek egyfajta társadalmi, politikai mozgástér-beszűküléshez.

1847-ben Széchenyi István publikálta közlekedésfejlesztési koncepcióját, mely valójában egy teljes fejlesztési, modernizációs programként értelmezhető (SZÉCHENYI I. 1847). A koncepcióban jelentős szerepet kapott a vasúthálózat, az úthálózat, a hajózó csatornák tervezése, illetve fejlesztése. Fiume (Rijeka) közlekedési, külkereskedelmi és nemzetstratégiai szerepe, illetve lehetősége itt fogalmazódott meg először a leginkább átfogóan. Széchenyi tudatosan számolt a Dráva és a Száva potenciális lehetőségeivel.

Az 1848-as magyar forradalom területi problematikája – magyar részről – nem Horvátország, hanem Erdély tekintetében fogalmazódott meg, nevezetesen az „Unió”. A liberális magyar politikai elit nem törekedett Horvátország helyzetének radikális átalakítására, ez sokkal inkább a horvátok körében fogalmazódott meg.

A magyar kormány a népképviselői országgyűlési választások során a három alsó-szlavóniai megyében (Verőce, Pozsega, Szerém) meg kívánta rendezni a választásokat, ami hihetetlenül nagy felháborodást váltott ki Horvátországban.

1848 nyarán Táncsics (Stancsics) Mihály, aki jelentős földrajzi tudományos publicisztikai és oktatási tevékenységet is folytatott, megválasztott országgyűlési képviselőként készítette el közigazgatási területi, s egyben modernizációs reformtervét. A tervben figyelmen kívül hagyott minden történeti kapcsolatot és meghatározottságot, az országot nagyjából azonos nagyságú négyzetekhez hasonló formációkra osztotta fel (Hajdú Z. 2001). A terv szerint Zágráb megye határos lett volna többek között Baranyával, Varasd Baranyával, Somogygal, Veszprémmel, Zalával. A Dráva vonalát teljesen figyelmen kívül hagyta a szerző. (Az országgyűlési képviselők elszörnyedtek a terven, nem is került megvitatásra.)

Az 1848-as forradalom és az 1849-es magyar szabadságharc leverése után az osztrák abszolutizmus új módon rendezkedett be a történelmi Magyarország egész területén. 1849 novemberében császári nyílt parancs tagolta fel a történelmi Magyarországot 5 egyenrangú koronartományra. Külön koronartomány lett Horvát–Szlavon Királyság, Fiumével és a tengerparttal. Bach második reformja az alapfelosztást megtartotta (Fényes E. 1857), de némileg módosított területi konfigurációt alakított ki. Az abszolutizmus jelentős szakaszokon a Drávát tette meg a koronartományok határává, illetve a Muraközben a Murát.

Az abszolutizmus időszakában megjelent (1850) „Hármas Kis Tükör” „Szala” vármegyét bemutató versikéje úgy kezdődik, hogy: „Muraköz tartozik Szala vármegyére” (p. 60.), hogy majd a diákok megtudhassák, hogy a történeti-közjogi evidenciával szemben: „Miótan 1848. szeptember 10-én báró Jelasics József horvátországi bán hadserege horvát és rácz határőrző vidéki katonákból a Dráva folyón Légrádnál Magyarországra bejött, s a Muraközt lefoglalta, azóta az ideiglenesen Horvátországi Varasd s Kőrös megyéhez van csatolva (pp. 62–63.).

A vasúthálózat kiépítése, a modernizációs korszak a Dráva-térségét viszonylag korán elérte. A Budapest–Balaton–Nagykanizsa–Murakeresztúr–Csáktornya (Čakovec) Trieszt összeköttetés kiépítése (1860–1861) a történelmi gazdasági-kapcsolati tengely mentén, de attól északabbra történet, s alapvetően az osztrák érdekeket tükrözte.

A vasútépítés egyik fontos regionális hatása lett Nagykanizsa fejlődésének erőteljes megnövekedése, mely már korábban is bekapcsolódott a távolsági- és gyarmatáru forgalomba. Nagykanizsa valóságos regionális fejlesztő hatást gyakorolt a Dráva-völgy felső szakaszán.

2.4.1. *A katonai határőrvidék kérdésköre*

Az egész török utáni korszak egyik legsajátosabb problémája a katonai határőrvidék volt. A mohácsi vereség után megindult a török elleni védekezés új szervezeti formáinak kialakítása, melynek során királyi rendelkezésekkel (a magyar törvényhozás nem cikkelyezte be, ezért a magyar történeti közjog mindenkor alkotmányellenesnek tekintette a képződményt) megkezdődött az ország déli részein a közvetlen katonai igazgatás alatt álló, ún. „Katonai Határőrvidék” szervezése.

A Határőrvidék területe közvetlenül a bécsi haditanács igazgatása alatt állott, szervezetileg ezredekre, századokra tagolódott, s a házközösség intézménye volt alapegysége.

1699-ben a karlócai béke után a Maros–Tisza–Duna–Száva vonala vált az ország déli határává. A Szávai Határőrvidék területe a folyó északi partján található Rácsától, a Boszut-patak torkolatától az Una folyóig húzódott.

A Dráva szempontjából a Varasdi Határőrvidék kialakítása fontos változás volt. Ennek a megszervezése nem volt indokolható egyértelműen a török elleni védelemmel. Egy

időben szinte szigetként helyezkedett el, nem volt kapcsolata a többi területtel. A Répás-kerületre kiterjedt hatósága. A Varasdi Generalátus védelmi területét két ezredre tagolták. A polgárosítását 1871-ben kezdték meg, de csak az 1882-es törvényi szabályozásokkal vált lezárttá a katonai közigazgatás e szakaszának története (Császár Z. 2001, pp. 43–49).

A Határőrvidék intézménye fennállása alatt jelentős társadalmi, politikai, etnikai változásokat idézett elő a magyar–horvát szállásterületek határán, a magyarok letelepedését gátolta, a szerbeket támogatta, a horvátokét elnézte.

A Katonai Határőrvidék meghatározó védelmi eleme a Száva vonala volt, a Dráva e struktúrában nem játszott érdemi szerepet. Ugyanakkor a katonai és polgári közigazgatás tudatos szétválasztása jelentős gondokat is okozott a Dráva völgyének déli részén elsődlegesen.

2.4.1.1 A Répás-kerület ügye

A Határőrvidék részévé vált a Dráván-inneni magyar Anyaország területéből a „Répás-kerület”, melynek ügyét az érintett Somogy megye folyamatosan az országgyűlés napirendjén tartotta, (1751. évi XIII. tc., 1790. évi LXIII. tc., 1802. évi XXVII. tc.) de visszacsatolását nem tudta elérni. A megye többször kifejtette, hogy a kerület a Dráván innen helyezkedik el, s történetileg természetes módon Magyarországhoz, s azon belül Somogy megyéhez tartozott.

Az 1802-ben kiküldött országgyűlési bizottság a hosszú vita során 1807 januárjában megállapította, hogy „...Magyarország és Horvátország között a természetes határ a Dráva és nem a Zsdála vize”, s így a területet vissza kellene csatolni Magyarországhoz, de a Répás-kerület helyzete ennek ellenére nem változott, a megoldást lényegében elhalasztották, illetve egyéb feltételekhez kötötték.

A kerületben a horvát törvények voltak érvényben, így a kötelező oktatási nyelv is a horvát volt. Hiába laktak közel a magyar tömbhöz, illetve a közjogi-közigazgatási határon innen az itt élő magyarok, hiába tarthattak szabadon gazdasági kapcsolatokat a magyarországi területekkel, a lakosság gyorsuló ütemben horvátosodott el.

Külön fájdalma volt a magyar, különösen a somogyi politikai elitnek a „Répás-kerület” lakosságának elhorvátosítása. Úgy látták, hogy Góla és Gotala magyar lakossága rohamosan horvátosodott el, míg Zsdála 1600 lakosából 1200 vallotta magát magyarnak, s a település lakossága az 1900-as évek megfogalmazása szerint „még tartja magát” nyelvében.

2.4.1.2. A Muraköz problematikája

A Muraköz kis területű egység volt, de sajátos politikai földrajzi helyzete miatt a török támadások időszakában az országgyűlés többször, többféle megközelítésben érintette, szabályozta helyzetét, illetve különböző jellegű viszonyait: 1569: XIX. tc., 1602: XIV. tc., 1604: VIII. tc., 1608: XV. tc., 1613: VIII. tc., 1618: XLIX. tc., 1622: XXXVI. tc., 1625: XIX. tc., 1630: III. tc., 1655: XII. tc. A török kiűzése után a térség elveszítette „kiemelt törvényi kapcsolatrendszerét”, de a későbbiekben is bonyolult kérdések vetődtek fel vele kapcsolatban.

Zala megye számára a Muraköz mindenkor megyei jellegű „kihívásként” jelent meg. Sokáig saját járási közigazgatási szervezését, lakosságának ellátását illetően vetődtek fel gondok (BÁTORFY L. 1873, GÖNCZY F. 1895).

1850–1860 között Horvátország önálló koronatartomány volt, s hozzá csatolták a Muraközt is. Az alkotmányosság helyreállítása után természetesnek tekintette Zala megye a terület visszaszerzését. A megyei vezetés sajátosan érvelt, a Dráva történelmi me-

gyehatár volt mindig, így nem lehet a Mura a megye határa, hanem annak vissza kell kerülnie a Drávára.

A megye szülötte, Deák Ferenc, Zágráb megye körlevelét vitatva (DEÁK F. 1861) nem csak az ország, de Zala érdekében is politizált. Deák gondolkodásában és érvelésében az alkotmányos és a területi struktúrák szervesen összekapcsolódtak. Zala megye – Somogyval ellentétben – sikerrel érvényesítette területi követelését a határvitában.

2.5. A közös határ szerepe a magyar–horvát kiegyezés után

Az 1868-as magyar–horvát kiegyezés keretében úgy rendezték a két országrész államjogi viszonyait, hogy Horvát–Szlavon–Dalmátország társországi státusba került a magyar anyaországgal. A társország belkormányzatában nagyfokú autonómiát élvezett. Gazdasági, közlekedési, pénzügyi, állampolgársági tekintetben azonban semmilyen elválasztó vonal nem jelent meg a két országrész között. Fiume státusza mindvégig vitatott maradt Magyarországon és Horvátország között, csak „ideiglenes” szabályozásra került sor.

A kiegyezés után a vasútépítések tekintetében a magyar állami és a magánérdekek kerültek előtérbe. 1867-től 1887-ig kiépült az országos, a nagytérégi, valamint az interregionális kapcsolatokat szolgáló gerinchálózat:

- Kiépült a Nagyvárad–Baja–Dombóvár–Kaposvár–Gyékényes–Zágráb–Fiume vasúti összeköttetés, mely az alföldi gabonát jutatta el a kikötőbe, s egyben létrehozta a közvetlen Budapest–Zágráb–Fiume történelmi tengelykapcsolatot is.
- 1868-ban megépült a Pécs–Barcs–Nagykanizsa közötti vasútvonal, mely lényegében a Dráva magyarországi partjának hosszú távú modernizációs tengelyévé vált. Megindult a nagyobb központok még gyorsabb fejlődése, különösen Barcs vált vonzó befektetési területté.
- Az 1870-ben megépült „kanyarvasút” (Villány–Magyarbóly–Eszék–Gombos a Dráva-völgy keleti részét kapcsolta be a forgalomba
- 1887–1914 között lényegében befejeződött a területen a rácsos jellegű (mindkét parton futó, illetve a folyón keresztül összekapcsolt) hálózat kiépülése

A három határmenti magyar (Zala, Somogy, Baranya), valamint a túlparti három horvát megye (Varasd, Belovár–Kőrös, Verőce) kapcsolataiban a kooperáció és a verseny egyaránt megjelent. Közös volt az érdekeltségük az infrastruktúra fejlesztésében (vasút, hajózás), de a szűkebb értelemben vett piaci szegmensben inkább már a verseny volt a meghatározó.

A határmenti megyék központjai, illetve a Drávához közel eső első városvonal (funkcionális értelemben tekintve a városokat) népességi szempontból eltérő mértékben fejlődtek, közös sajátosságuk, hogy nem váltak igazán nagyvárossá. A magyar oldalon Pécs és Nagykanizsa fejlődése szembeszökő, míg a horvát oldalon leginkább Eszék gyarapodása emelhető ki. A dualizmus korszaka nem csak a politikai struktúrák tekintetében hozott új helyzetet, hanem a gazdasági és a lakossági kapcsolatok szinte minden szegmensében.

A magyarság etnikai szempontból „nem gyarmatosította” Horvát–Szlavon–Dalmátországokat. 1900-ban mintegy 90 ezer, 1910-ben pedig több mint 100 ezer magyar anyanyelvű lakos élt a társországok területén. 1900-ban a társországok területén mintegy 140 ezer, 1910-ben pedig 170 ezer magyarul is tudó személyt regisztráltak.

A magyar politikai és tudományos elit mindkét időszakban úgy vélte, hogy a horvátok manipulálták a lakosság nemzetiségi adatait, s a magyar anyaelvűek száma lényegesen

magasabb volt a társországokban, az utolsó népszámlálás időszakában mintegy 200 ezer főre tették az ott élő magyarok számát.

A Dráva-határ szempontjából tanulságos a népesség települési megoszlása: nem a közös határ közelsége, avagy távolsága határozta meg elsődlegesen a magyar lakosság letelepedését, hanem a gazdasági lehetőségek. A magyar cselédek „kivándorlása” (valójában egy gazdasági téren belüli áttelepülése) az 1860-as években erősödött fel Szlavónia irányába. Különösen a nagybirtokok telepítettek magyar mezőgazdasági munkásokat, akik állandó lakossá váltak, sőt gazdaságilag fokozatosan teret is nyertek.

A Határőrvidék feloszlatása után a gazdaparasztnak egy része indult el részben a Dráva-menti területekre, kisebb részben a „hegyeken túlra”. Korábbi piaci-személyes kapcsolatai alapján felismerte a zalai, somogyi, baranyai gazdák egy része, hogy otthoni 3–4 holdas nagyságú földjéért a Dráva-mentén 15–20, a hegyeken túl 20–30 holdat is vásárolhat, s a vásárlási-áttelepülési folyamat meg is kezdődött. A Dráva nem elválasztotta két partjának lakóit e tekintetben, hanem a dunántúli parasztgazdák területeket vásároltak Verőce, Pozsega, Belovár megyében. Történtek olyan esetek is, amikor a vásárlás és áttelepülés azzal járt, hogy „teljes gazdasági és társadalmi” egységek települtek át. A korabeli elemző úgy látta: „Ha kezünkbe vesszük Horvát–Szlavónországok térképét és a rendelkezésünkre álló statisztikai adatokat, megállapíthatjuk, hogy a kapcsolt országokban való letelepedés négy főirányban és több főrajban történt” (MARGITAI J. 1918, p. 23.). A folyamatot úgy minősítették, hogy az „egy kis vérnélküli új honfoglalás volt, nem karddal, buzogánnyal, hanem az ész és a munka fegyverével”. A befogadó közeg nem volt minden tekintetben megelégedve ezzel a folyamattal. Az új jövevényeknek szembe kellett nézniük új szállásterületük nagyrészt ellenséges környezetével.

Az 1900-as népszámlálás időszakában 219 politikai község volt a társországok területén, melyekben 50 főnél több magyar anyanyelvű lakost írtak össze, s ezekben élt a magyarság többsége, mintegy 77 ezer fő. Mintegy 14 ezer magyar valódi diaszpórában élt a társországok területén, számuk nem érte el az 50 főt az általuk is lakott községekben.

A római katolikusok esetében a magyarok elhorvátosodása gyorsabban bekövetkezett, míg a protestáns magyarság esetében az identitásörzés vallási (elkülönítő) alapja erősebb volt, bár a korabeli politikai és vallási irodalom számon tartott egy elhorvátosodott, eredetileg református magyar községet is.

A vasútépítés és üzemeltetés sajátos mozgásokkal járt, hiszen a horvátországi és boszniai vasútvonalakat a MÁV üzemeltette, s a személyzet jelentős része magyar nemzetiségű volt. A MÁV sajátos szerepet játszott a térség modernizációjában, s egyben a „magyar gyarmatosítás” legfontosabb hordozójává is vált.

A MÁV vállalta fel a vasútvonalakkal az új szállásterületre került magyar vasutasok gyermekeinek magyar nyelvű tanulási lehetőségeinek a biztosítását, 1890-ben Kamerál-Moravicán, 1894-ben Bródban (Slavonski Brod), Vinkovcin, Zimonyban (Zemun, ma Belgrád része), 1896-ban Zágrábban, 1897-ben pedig Eszéken nyitotta meg a magyar nyelven oktató iskoláját.

Horvátország területén az uradalmak, illetve magyar nemzetiségű települések egyházaik tartottak fenn még elemi népiskolákat. Az iskolák létrehozása minden esetben kiváltotta a horvát hatóságok, egyházi személyek, s részben a környező lakosság gyanakvását, egyes esetekben rosszindulatú reakcióját. (A horvátok a magyar tannyelvű iskolákban autonómiájuk megsértését látták egyértelműen, s ezért politikai síkra terelődött minden iskola ügye.)

A Horvátországban, Szlavóniában és Boszniában élő magyarok (nem csak vasutasok) „védelmére és gondozására” 1904-ben létrejött a Julián-egyesület, mely jelentős szakirodalmi feldolgozásokat, sőt kutatásokat is végzett ezen a területen (MARGITAI J. 1918) A századfordulótól kezdve a magyar–horvát viszony nem csak az országos, a

nagypolitika, hanem a települési közösségek szintjén is inkább éleződött, semmint ki-egyenlítődtől volna.

A Dráva-hajózás modernizálása mindkét fél részére jelentős kérdés volt, s elsősorban az áruszállításban nyert teret. Mindkét part számára nagy forgalmat bonyolított le Barcs. Barcs modernizálódása jelentős részben a két országrész nagytársági, kereskedelmi kapcsolatainak alapult (ERDŐSI F. 1971).

A folyó két partját sok helyen összekötő kompközlekedés a mikrotársági kapcsolatokban játszott lényeges szerepet. A Dráva két partján éló vegyes nemzetiségű lakosság sokoldalú gazdasági és interetnikus kapcsolatokat alakított ki. A dualizmus időszakában megjelenő Baranya, Somogy és Zala megyei újságok „jelentései szerint” a Dráva-mentén a helyi társadalmak és közösségek szintjén természetes volt a „két-parti birtoklás”, a gazdák viszonylag széles körének mindkét parton voltak területei, különösen a szőlők és a szántók voltak érintve ebben a tulajdonlásban. A békeszerződés után a korábbi két-parti gazdálkodás „kettős-birtoklásra” változott, amely azt jelentette, hogy a gazdáknak már két (egymással ellenséges viszonyban álló országban) voltak területeik.

Az I. világháború előtt (1913-ban) mind a teher, mind pedig a személyforgalom koncentrált volt a magyar–horvát területek között (EDVI-ILLÉS A.–HALÁSZ A. 1921). A forgalom döntő része az országos jelentőségű Budapest–Zágráb–Fiume, ill. a nemzetközi forgalmat is lebonyolító Budapest–Szabadka (Subotica)–Belgrád vasúti fővonalon zajlott le. Ezekhez képest a „belső pályák” forgalma csak kiegészítő jellegű volt.

A Dráva két partja között megjelentek mind a komplementer, mind pedig a kompetitív jellegű területi munkamegosztás elemei, de a munkamegosztási kapcsolatok intenzitása – leszámítva az országos tengelyeket – valójában nem volt intenzív.

Ha megnézzük a MÁV 1918. évi hivatalos menetrendjét, akkor azt állapíthatjuk meg, hogy a személyforgalom intenzitása, a kapcsolattartás lehetősége a vasúti fővonalakon kiemelkedően jó volt a két országrész között, de a mellékvonalak is lehetőséget teremtettek a rendszeres, a napi igényekhez igazodó kapcsolattartásra.

A gazdasági kapcsolatok elmélyülése, a migrációs mozgások Dráván-keresztüli intenzifikálódása ellenére az ország két része közötti feszültségek nem csökkentek, hanem növekedtek. A nagypolitika szintjén a horvátok fokozatosan érlelték az elszakadás gondolatát, illetve szervezkedtek annak végrehajtása érdekében.

A dualizmus időszakában a Horvátországgal határos magyar megyékben megjelenő napilapok „másik partról származó információinak és szomszédságképének feldolgozása - melyet még nem fejeztünk be teljesen - azt jelzi, hogy egyszerre jelent meg az érdeklődés (hírek, érdekességek, sajátosságok, furcsaságok, vásárok stb.) valamint a „másság tudatához kötött tartózkodás”. Hiába jött létre a nagypolitika szintjén a két országrész között a „kiegyezés”, a legérintettebbek között is inkább a tartózkodás tekinthető jellemzőbb mentalitásnak.

Rendkívül izgalmas a közös múlt kezelésének kérdésköre, közvetlenül az unió felbomlása után (BAJZA J. 1925). A „magyar–horvát unió” a két világháború közötti magyar tudományos megítélések szerint – nem minden megosztó, manipulációs szándék nélkül – valójában nem is a horvátok, hanem döntően a szerbek törekvései alapján bukott meg, illetve számolták fel.

3. ÖSSZEGRÉS

A magyar–horvát viszony a XI. századtól kezdve a külső és belső fejlődés és feltételek függvényében sokszor változott, de – a gyakori viták ellenére – 1848-ig alapvetően megőrizte a békés jelleget. A magyar anyaország és a horvát „részállam”, „társország” területe-

te között húzódo közjogi jellegű határ többször változott, sajátos módon úgy, hogy a „hódító magyar állam” szűkebb értelemben vett anyaországi területe fokozatosan visszaszorult a Száva-határról a Dráva–Duna vonalára, Horvátország területe pedig fokozatosan gyarapodott.

Az etnikai szállásterületek alakulása is sajátos, hiszen a honfoglalás után kialakuló, majd stabilizálódó szállásterületi rendszerben a mohácsi vereségtől kezdve a magyarság szállásterülete fokozatosan szűkült, a horvátok és a szerbek pedig teret nyertek.

Az 1920. évi trianoni békeszerződés nem a korábbi közjogi–közigazgatási határt ismerte el államhatárként, hanem egyes szakaszokon (Muraköz, Baranya-háromszög) a magyar anyaország területéből is elszakított, s az új Szerb–Horvát–Szlovén Királysághoz csatolt részeket. A határváltozások következtében a Dél-Dunántúl területe az új államhatárok között periférikus jellegűvé vált. Horvátország különböző részeinek helyzete az új délszláv államtérben ellentmondásosan alakult.

4. IRODALOM

- ANGYAL E.** 1970: Magyar–horvát kapcsolatok a historiográfiában. Dunántúli Tudományos Gyűjtemény, No. 98. Budapest
- BAJZA J.** 1925: A magyar–horvát unió felbomlása. Szent István Akadémia. Budapest
- BAJZA J.** 1941: A horvát kérdés. Budapest.
- BAK B.** 1997: Magyarország történelmi topográfiája. (A honfoglalástól 1950-ig.) História Könyvek. Budapest
- BALOGH P.** 1902: A népfajok Magyarországon. M. Kir. Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium, Budapest
- BARÁTH T.** 1943: Az országépítés filozófiája a Kárpátmedencében. Kolozsvár.
- BÁTORFY L.** 1873: A muraközi kérdés. Nagykanizsa.
- BÁTORFY L.** 1876–78: Adatok Zala megye történetéhez, I–V. köt. Nagykanizsa.
- BACSA G.** 1998: A magyar–jugoszláv (S.H.S.) határ megállapítása és kitzúzése. Püski, Budapest.
- BENDA K.** (főszerk.) 1983: Magyarország történelmi kronológiája, I–IV. kötet, Akadémiai Kiadó, Budapest
- BOGNAR, A.** 1991: Changes in the ethnic composition in Baranja. – Geographical Papers, No. 8, pp. 301–325.
- BORRI, R.** 2001: L'Europa. (Nell'antica Cartografia.) Ivrea, Priuli and Verlucca.
- CSÁNKI D.** (szerk.) é.n.: Somogy vármegye. Budapest.
- CSÁSZÁR Z.** 2001: A horvátországi katonai közigazgatás felszámolása a XIX. század második felében. In: HAJDÚ Z.–PAP N.–TÓTH J. (szerk.) Az átalakuló Balkán politikai földrajzi kérdései. II. Magyar politikai földrajzi konferencia, Pécs, pp. 43–49.
- DABINOVIC, A.** 1944: Horvátország és az Árpádok. Dunántúli Tudományos Intézet, Pécs
- DANYI D.–DÁVID Z.** (szerk.) 1960: Az első magyarországi népszámlálás (1784–1787).
- DEÁK F.** 1861: Zággráb megye körlevele és az egyesülés. Budapest.
- DEÉR J.** 1931: A magyar–horvát államközösség kezdetei. Budapest.
- DÖMJÉN M.** 1931: Somogy megye Trianon után. Budapest.
- ERDŐSI F.** 1971: Adatok a Dráva-hajózás múltjából. – Közlekedéstudományi Szemle, 36. évf. pp. 348–354.
- ERDŐSI F.** 1996: A Kárpát-medence közlekedési hálózatának alakulása és nemzetközi kapcsolatai. In: FRISNYÁK S. (szerk.) A Kárpát-medence történelmi földrajza. BGYTF, Nyíregyháza, pp. 225–238.

EDELÉNYI-SZABÓ D. 1918: Magyarország közjogi alkatrészeinek és törvényhatóságainak területváltozásai. Budapest.

EDVI-ILLÉS A.–HALÁSZ A. 1921: Magyarország gazdasági térképekben. Pallas Nyomda, Budapest

EMLÉKIRAT A MURAKÖZNEK MAGYARORSZÁGHoz VALÓ TARTOZÁSA ÜGYÉBEN. 1920. Budapest

FÉNYES E. 1839: Magyar Országának s a hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapota statistikai és geographiai tekintetben, I–IV. Trattner Károly, Pest

FÉNYES E. 1842–1843: Magyarország statisztikája, I–III. köt. Trattner Károly, Pest

FÉNYES E. 1847: Magyarország leírása. Beimel, Pest

FÉNYES E. 1857: Az Ausztriai Birodalom statisztikája és földrajzi leírása. Heckenast Gusztáv, Pest

FERDINÁNDY G. 1902: Magyarország közjoga. Budapest.

FÜR L. 2001: Magyar sors a Kárpát-medencében. (Népesedésünk évszázadai, 896–2000.) Budapest.

GÁRAY Á. 1914: Szlavóniai régi magyar faluk. Budapest.

GÁL I. (szerk.) 1942: Magyarország és a Balkán. Magyar Külügyi Társaság Balkán-Bizottsága. Balkán-Könyvtár, No. 1. Budapest

GONDOS J. 1913: Somogy vármegye földrajza. Budapest.

GÖNCZI F. 1895: Muraköz és népe. Budapest.

GYALAY M. 1989: Magyar igazgatástörténeti helységnévlexikon, 1723–1918. I–III. kötet, Budapest

GYÖRFFY Gy. 1970: Szlavónia kialakulásának oklevélkritikai vizsgálata. – Levéltári Közlemények, pp. 223–239.

GYÖRFFY Gy. 1977: István király és műve. Budapest.

HAJDÚ Z. 1995/a: A Dél-Dunántúl politikai földrajzi helyzetének történeti változásai. In: HORVÁTH Gy. (szerk.): A Dunántúl szolgálatában. MTA RKK, Magyar Történelmi Társulat Dél-Dunántúli Csoportja, Pécs, pp. 113–133.

HAJDÚ Z. 1995/b: A magyar államtér változásainak politikai földrajzi szemlélete a magyar földrajztudományban. – Tér és Társadalom, No. 3–4, pp. 111–132.

HAJDÚ Z. 1996: A magyar–horvát határmenti kapcsolatok dilemmái. In: PÁL Á.–SZÓNOKINÉ ANCSIN G. (szerk.): Határon innen – határon túl. JATE, JGYTF, Szeged, pp. 306–312.

HAJDÚ Z. 2001: Magyarország közigazgatási földrajza. Dialóg Campus, Budapest–Pécs

HEGEDŰS L. 2005: A dunántúli kivándorlás és a szlavóniai magyarság. Budapest.

HIRSCH A. 1903: Somogy vármegye gazdasági monográfiája. Budapest.

HOLUB J. 1916: Zala vármegye kiterjedése és határai a középkorban. Budapest.

HOLUB J. 1919: Zala megye története a középkorban. Pécs.

HORVÁTH S.–THALLÓCZY L. (szerk.) 1912: Alsószlavóniai okmánytár. Budapest.

HÓMAN B. 1910: A zágrábi püspökség alapítási éve. Budapest.

HRVATSKI POVIJESNI ZEMLJOVIDI. 2000. Zagreb, Skolska knjiga.

HUNEALVY J. 1863: A Magyar Birodalom természeti viszonyainak leírása, I. köt. Pest.

JÁSZI V. 1897: Tanulmányok a magyar–horvát közjogi viszony köréből. Budapest.

JORDAN, P. 1995: Grundzüge der Raumstruktur Kroatiens. – Österreichische Osthefte, Vol. 37. No. 2. pp. 273–307.

KARÁCSONYI J. 1916: Szent László meghódítja a régi Szlavóniát. Budapest.

KLAIC, N. 1971: Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku. Zagreb.

KRING M. 1934: A magyar államhatár kialakulásáról. Budapest.

KRISTÓ Gy. 1988: A vármegyék kialakulása Magyarországon. Budapest.

- KRISTÓ GY.** 2003: Tájszemlélet és térszervezés a középkori Magyarországon. Szeged.
- KRLEZA, M.–TOPALOVIC, D.** 1996: Croatia and Central Europe – the geopolitical relationship. – *GeoJournal*, Vol. 38. No. 4. pp. 399–405.
- LÓCZI LŐCZY L.** (szerk.) 1918: A Magyar Szent Korona Országainak földrajzi, társadalomtudományi, közművelődési és közigazgatási leírása. Magyar Földrajzi Társaság, Budapest
- MACAN, T.** 1992: Povijest hrvatskoga naroda. Zagreb.
- MACAN, T.–SENTIJA, J.** 1992: A short history of Croatia. The Bridge, Zagreb
- MAGYARORSZÁG KÖZIGAZGATÁSI ATLASZA, 1914.** 2000, Talma Könyvkiadó, Baja–Pécs
- MARGITAI J.** (é.n.) A horvát- és szlavonországi magyarok sorsa, nemzeti védelme és a magyar–horvát testvériség. Eggenberger-féle könyvkereskedés, Budapest
- MÁRFFY-MANTUANO R.** 1914: Horvát–Szlavon–Dalmátországok autonómiaja s a magyar államiság. Uránia, Budapest
- MISKOLCZY GY.** 1927: A horvát kérdés története és irományai a rendi állam korában. Budapest.
- MOLNÁR K.** 1929: Magyar közjog. Danubia. Tudományos Gyűjtemény, No. 103. III. kiadás, Pécs
- MURAVÖLGYI J.** 1929: Magyarok és a horvátok. Budapest.
- OLÁH M.** 1536/1985: Hungária. Budapest.
- ORTVAY T.** 1871: A horvát–szlávón–magyar határőrvidék kifejlődésének logikája. Temesvár.
- PALUGYAY I.** 1863: A kapcsolt részek története és jogviszonya Magyarországhoz. Budapest.
- PAVLICEVIC, D.** 1996: A review of the historical development of the Republic of Croatia. – *GeoJournal*, Vol. 38. No. 4. pp. 381–391.
- ROGIC, V.** 1995: Historische Geographie Kroatiens. – *Österreichische Osthefte*, Vol. 37. No. 2. pp. 309–324.
- SALLAI J.** 1995: Magyarország történelmi határai a térképeken. Püski Kiadó, Budapest
- SOKCEVITS D.–SZILÁGYI I.–SZILÁGYI K.** é. n. (1994): Déli szomszédaink története. Bereményi Könyvkiadó. Népek Hazája, No. 4. Budapest
- SUBA J.** 1992: A dualista Magyarország államhatárainak változása 1868–1918 között. Budapest.
- SZABÓ PÁL Z.** 1945: Horvátország és mai részei a magyar történelemben. In: TEMESY GY. (szerk.): Földrajzi Zsebkönyv, 1945. Magyar Földrajzi Társaság, Budapest, pp. 210–233.
- SZALAY L.** 1861: A horvát kérdéshez. Budapest.
- SZALLER GY.** 1796; Magyar Ország földleírásának rövid foglalattya.... Schaffner János, Pozsony
- SZÉCHENYI B.** 1908: A magyar anyanyelvűek Horvát–Szlavónországban. Budapest.
- SZÉCHENYI I.** 1847: A magyar közlekedésügy rendezéséről.
- TOMCSÁNYI M.** 1842: Magyarország közjoga. Budapest, pp. 574
- VÁLYI A.** 1799: Magyar Országának leírása, I–III köt. Buda, Királyi Universitas.

**A HORVÁT JOGPÁRT A FÜGGETLENSÉGI ESZME, A TRIALISTA GONDOLAT ÉS A
DÉLSZLÁV EGYSÉGTÖREKVÉSEK KÖZÖTT**

Sokcsevits Dénes²

U ovoj kratkoj studiji se pruža prikaz formiranja nacionalne ideje i misli o hrvatskoj nacionalnoj državi kod hrvatskih pravaških struja kao jedne od dviju najvažnijih nacionalnih ideologija u Hrvatskoj u doba Austro-Ugarske Monarhije. Autor prikazuje razvoj pravaškog pokreta u kontekstu složenih nacionalnih odnosa unutar Monarhije, s posebnim osvrtom na problematiku mađarsko-hrvatskih odnosa. Također se ukratko prikazuje i slika Mađara, ili odjek mađarsko-hrvatskih odnosa u radovima i govorima najvažnijih vođa Stranke prava, odnosno na stranicama pravaškog tiska.

This short essay follows the development of ideas and thoughts, formed in the Croatian parties of right, of nationalism and nation state (one of the two main Croatian national ideology – the southern Slav unity and the national independency) in the era of Austro-Hungarian Monarchy. The author presents the development of the movement of parties of right in the context of the complicated national/ethnic composition of the Austro-Hungarian Monarchy, outlining the problems of the Hungarian-Croatian relationship. Also presents shortly the echoes of speeches and publications of main personalities of Croatian Party of Right, as well as the Croatian echo of Croatian-Hungarian relationship and the image of Hungarians of the Croatian Party of Right's press.

A 19–20. századi horvát nemzeti integrációs folyamatokban kiemelkedő szerepet játszott az a politikai tömörülés, amely Horvát Jogpárt néven vonult be a történelembe. A horvát „nemzetté válás” a Baltikumtól az Adriáig terjedő térségben az összetettebb, bonyolultabb esetek közé tartozik a modern nemzeti integrációs folyamat tekintetében. A mai horvát nemzet elődei egységes államterület nélkül léptek be az újkorba; a jelenlegi Horvátország különböző vidékein a 16–18. században három, egymástól meglehetősen különböző nyelvjárás alapján formálódó nyelven keletkeztek szépirodalmi, tudományos és egyéb művek, s ugyanez a sokszínűség érvényesült az elemi iskolai oktatás terén is. Bár a 18. századi helyzet, amikor is a mai horvátország elődei három állam alattvalói voltak (Habsburg Birodalom, Velence, Oszmán Birodalom), a 19. század folyamán némiképpen a horvát nemzeti integráció szempontjából kedvezően módosult (előbb Dalmácia, majd Bosznia-Hercegovina is Habsburg uralom alá került), kormányzati-adminisztratív szempontból a horvátok lakta területek egészen 1918-ig különálló egységet képeztek. A tartományok (Horvát-Szlavónország, Dalmácia, Bosznia) közigazgatási egyesítésére nem volt tényleges lehetőség, mert sem a bécsi, sem a budapesti politikai vezetés nem támogatta az erre irányuló horvát törekvéseket, noha mind osztrák részről (Ferenc Ferdinánd és köre és a Frank-féle Jogpárt együttműködése a trialista tervek alapján), mind magyar

² PhD, egyetemi docens, PTE BTK, Kroatisztikai Szlavisztikai Tanszék

részről (gondolok a fumei rezolúciót követő horvát-magyar politikai együttműködésre, melynek során magyar részről ígéretek hangzottak el Horvát-Szlavónország és Dalmácia egyesítésére) a horvát elképzelések átmenetileg, vagy legalábbis látszólag támogatásra leltek.

A Jogpárt 1861-ben tulajdonképpen nem valódi politikai pártként, hanem ideológiai irányzatként jelent meg. Még több mint két évtizeden át inkább tömegeket vonzó nemzeti mozgalomként határozhatjuk meg, mintsem konkrét politikai programmal rendelkező politikai formációként. Ez részben még akkor is igaz volt, amikor a Jogpárt az 1870-es évek végétől kezdve jelölteket állított a parlamenti választásokon, sőt, az 1880-as évek első felében képviselői a horvát szabóban az ellenzék fő erejét képezték.

A jogpárti mozgalom kialakulása – de az egész dualizmus kori horvát belpolitika – szempontjából meghatározó jellegű volt az 1861-ben összeülő horvát népképviselői országgyűlés (szábor).³ Ezen az országgyűlésen formálódtak ki ugyanis azok a politikai erők, pártok, amelyek az elkövetkező évtizedekben meghatározták a horvát politikai élet alakulását. Az 1861-es horvát szábor előtt fontos feladat állt: dönteni kellett Horvátország jövődjéről a horvát szabóról (a kérdés eldöntésének szükségességét egyébiránt a zágrábi országgyűlést összehívó uralkodói leirat is a képviselők tudomására hozta). E közjogi döntés kényszere, illetve a Horvátország jövőbeni sorsára vonatkozó elképzelések alapvetően befolyásolták a kialakuló horvát pártstruktúrát és a magyarországi helyzethez hasonlóan közjogi alapon szerveződő pártformációk keletkeztek. Mindenek előtt újjáalakult az egykori illír mozgalomból még 1848 előtt kinőtt Horvát Nemzeti (Liberális) Párt. Köztisztviselőben álló vezetője a horvát kultúra és tudomány nagy mecénása, Josip Juraj Strossmayer gyakovári püspök lett. A Nemzeti Párt ideológiája tulajdonképpen már a sajtószabadság helyreállásakor elindított zágrábi lap, a Pozor 1860-as számaiban körvonalazódott. A párt fő ideológusa a modern horvát történettudomány megeremtője, Franjo Rački volt. Franjo Rački az illír hagyományok szellemében a föderalizált Habsburg Monarchia keretein belül megszervezendő (horvát vezetésű) délszláv állami egység gondolatát élesztette föl, s ugyancsak Ljudevit Gaj nyomán nem zárta ki az ennél tágabb keretekben (vagyis a Szerbiával, Bulgáriával együtt) megvalósítandó nagyobb államalakulat távoli jövőbeli megeremtésének lehetőségét. Rački és pártjának többsége azonban számolva a neoabszolutizmus miatt osztrákellenes és magyarbarát horvátországi közhangulattal, az 1861-es zágrábi száborban a Magyarországgal évszázadokon át fennállott közjogi kapcsolat újjáélesztése mellett foglalt állást – igaz, a közjogi kapcsolatot a teljes állami egyenjogúság alapján, egyfajta perszónálunióként képzelte el. Rački és elvbarátai ráadásul sohasem mondtak le teljesen a Habsburg Monarchia föderaliztikus átalakításának ausztrószláv álmairól. Mindenesetre 1861-ben a Nemzeti Párt támogatásával fogadta el a horvát szábor az 1861/XLIII. törvénycikkelyt, mely Magyarországgal létesített volna perszónáluniót, s a horvát szábor nemzeti párti többsége 1861 őszén elutasította a horvátok részvételét a bécsi Birodalmi Tanácsban (válaszul az uralkodó a horvát szábor ügyet feloszlatta, mint korábban a magyar országgyűlést). A bécsi orientációt az 1860-as években majd az Ivan Mažuranić vezette Önálló Nemzeti Párt fogja képviselni.

Az 1861-es horvát száborban újjáéledt az 1848 előtti magyarbarát politikai erő, a Magyarországgal való reáluniós követelése miatt unionistának nevezett párt is. Tagjai úgy ítélték meg, hogy Horvátország szebb jövőjének biztosítása, az alkotmányos jogok tiszteltben tartása és a bécsi abszolutista kísérletek megghiúsítása leginkább a

³ Az 1860-as évek, s általában a dualista korszak magyar–horvát viszonyára vonatkozóan lásd: Ress Imre: Kapcsolatok és keresztutak. Horvátok, szerbek, bosnyákok a nemzetállam vonzásában. L'Harmattan. Budapest, 2004. Az eseménytörténet kapcsán lásd: Soksevits D.–Szilágyi L.–Szilágyi K.: Déli szomszédaink története. Bereményi Kiadó, Budapest, 1994

Magyarországhoz fűződő régi közjogi kapcsolatok felújítása révén érhető el. Az unionisták – bár sok mindent átvettek a Nemzeti Párt horvát nemzeti-kulturális elképzeléseiből és vívmányaiból (pl.: Az egységes új horvát irodalmi nyelvet és annak Horvátországon belül egyedüli hivatalos nyelvként, illetve a magyar kormánnyal való érintkezésben a magyarral egyenrangú nyelvként való kezelését), mégis úgy vélték, hogy a birodalmi centralista-abszolutista elképzelések ellen Horvátország gyengesége miatt csakis a magyarokkal szorosabb közjogi kapcsolat jelenthet védelmet. Az unionisták emiatt elutasították a Nemzeti Párt 1861/XLII. törvénycikkét a Magyarországgal való laza perszonálunióról, s elhagyták a zágrábi szabort még jóval annak feloszlatása előtt. Az unionisták hozták végül tető alá az 1868-as magyar–horvát kiegyezést, amely a dualista rendszer keretei között – mintegy szubdualista megoldásként a magyar korona fennhatósága alatt adott autonóm jogállást Horvátországnak. Ezt a megoldást eleinte a Nemzeti Párt is élesen elutasította (a kiegyezés 1873-as revíziója után azonban kormányra kerülése érdekében elfogadta), míg a Jogpárt évtizedeken át szemben állt vele.

A 19. századi horvát közgondolkodás harmadik meghatározó (és bár jelentős módosulásokkal, de végül a huszadik század végén a horvát nemzetállami törekvések alapját képező) áramlatát a Jogpárt megalapítói, Ante Starčević és Eugen Kvaternik fémjelzik. Fiatal korukban ők maguk is az illír mozgalom szimpatizánsai voltak. Nézeteik – különösen az idős korára kifejezetten „nemzeti intézmény”-nek számító Starčević gondolatai – nagymértékben befolyásolták a horvát társadalom gondolkodást. Starčević és Kvaternik történeti-közjogi alapon dolgozta ki az önálló horvát állam megteremtésének programját, s az ehhez szükséges új nemzeti programot. Akárcsak az illírek, Starčević is Pavao Ritter Vitezović 1700-ban megjelentetett *Croatia rediviva* című művében vázolt elképzeléseig nyúlt vissza.⁴ Csak míg az illír mozgalom tagjai a megteremtendő egységes délszláv nemzetnek taktikai okokból (vagyis, hogy ne sértsék a szerbek és szlovénok érzékenységét) a semleges ókori illír népvévet adták, Starčević ragaszkodott a horvát népnév használatához, vagyis Vitezović eredeti szóhasználatához (bár a neoabszolutista rendszer korának csalódott horvát közvéleménye körében a horvát név amúgy is átvette a korábban erőltetett illír helyét, azért is, mert az illír mozgalom Bécshez kötötte Horvátország szekerének rúdját, de azért is, mert látták, hogy sem a szerbek, sem a szlovénok nem voltak hajlandók felvenni az illírek által ajánlott „semleges” ókori nevet). A barokk szerző ugyanis annak idején minden délszlávot nemes egyszerűséggel horvátnak nevezett, s Marsigli grófhhoz a horvát határokról írt felterjesztésében egyenesen Túloldali Horvátországról (ez Szerbia), Innenső Horvátországról (ez a tulajdonképpeni Horvátország és Bosznia), valamint Tengerparti és Folyókői Horvátországról (Dalmácia, Szlavónia) szólt. Starčević számára is a délszlávok között csak két nemzet létezett: horvátok és bolgárok. Kvaternik szerint a Drinán túl, Szerbiában van létjogosultsága a szerb név használatának, de a történelmi horvát tartományok területén ő is csak a horvát nemzetet ismeri el, a Hervat című lapban horvát ortodox egyház alapítását javasolta. Később azonban ő is elfogadta harcostársának nézeteit, s a szerbekről, mint „a horvátság legtisztább típusáról” írt, őket ugyanis még nem rontotta meg a német és latin hatás (Kvaternik egyébként nagyon bízott a határőrvidéki „ortodox horvátokban”, Mirjana Gross szerint 1871-es balvégzetű függetlenségpárti felkelését ezért robbantotta ki ortodoxok lakta területen⁵). Starčević először 1851-ben a *Narodne novine* című újságban egy vitacikkben fejtette ki nézeteit. Starčević cikke voltaképpen válasz volt a szerb nyelvreformátor, népdalgyűjtő és nemzeti ideológus Vuk Stefanović Karadžić 1849-ben Bécsben megjelent

⁴ Vitezović Ritter, Pavao: *Croatia rediviva* regnante Leopoldo Magno Caesare. Latin–horvát kétnyelvű kiadás, Zagreb, 1997

⁵ Lásd: Gross, Mirjana: *povijest pravaške ideologije*, Zagreb, 1973, 191. p.

írásművére (Kovčević za istoriju, jezik i običaje Srba sva tri vjerozakona), mely a Szerb mindenki és mindenhol hangzatos alcímet viselte, s a szerző többek között azt fejtegeti benne, hogy minden što nyelvjárású délszláv, vallásától függetlenül (tehát ortodox és katolikus keresztények, valamint muzulmánok, azaz Bosznia, Szlavónia, Dalmácia minden lakója egyaránt) a szerb nemzethez tartozik.⁶ Az ötlet nem a szerb szerzőtől származik, ezt a nézetet vallotta a korszak ismert szláv filológusainak többsége, így a Bécsben élő szlovén Jernej Kopitar és a szlovák–cseh Šafáryk is. A nyelvi nemzeti modell híveinek szemében a közös történeti hagyomány, közös államhoz tartozás tudata, vagy éppenséggel a vallás kultúrahordozó és ezáltal különbségteremtő szerepe nem számított, vagy kisebb jelentőséget tulajdonítottak az említett tényezőknek a ténylegesnél. Ma már egyértelműen látszik, hogy elképzeléseiket a későbbi történelmi fejlődés nem igazolta: a délszláv népek nemzeti integrációs folyamatai, illetve nemzetállami törekvéseik során sokkal inkább meghatározónak bizonyult a történelmi-államjogi és kulturális örökség, mint a nyelvi rokonság, s elsősorban ez okozta a huszadik században mindkét, a nyelvi azonosság-rokonság alapján létrehozott egységes délszláv állam széthullását.

Ugyancsak az 1861-es zágrábi szábor közjogi vitái folyamán alakultak ki és jelentek meg a nyilvánosság előtt a leendő Jogpárt közjogi-nemzeti elképzeléseinek a korábbiakhoz képest határozottabb körvonalai. Eugen Kvaternik és Ante Starčević képviselők beszédeiben (valamint cikkeiben, politikai röpiratiban) felsejlett egy harmadik közjogi megoldás: a teljesen független, vagy a Habsburg államalakulat egészéhez csak laza szálakkal, valamilyen perszonálunió formájában kötődő, Ausztriával és Magyarországgal minden tekintetben egyenrangú Horvátország képe.⁷ Bár Kvaternik erre vonatkozó javaslatát, közjogi-alkotmányos tervét nem fogadta el a horvát szábor (csak Starčević támogatta), e két politikus nézetei mégis nagy hatással voltak a jelenlevőkre, s idővel – igaz, sok-sok év múltán – a horvát társadalom egyre szélesebb rétegei kezdtek rokonszenvezni az önálló Horvátország gondolatával (voltaképpen a különálló horvát nemzet, illetve nemzetállam eszméjének terjesztésében értek el a jogpártiak a dualista korszakban tényleges sikereket, mind Horvát-Szlovónország, mind Bosznia és Dalmácia területén). Noha Kvaterniknek tudomása volt arról, hogy az emigráns Kossuth elfogadta volna egy önálló horvát állam gondolatát, persze azzal a feltétellel, ha Ausztriával szemben Magyarország szövetségese lett volna, mégis első önkéntes száműzetése idején a horvát politikus bizalmatlan volt a magyarokkal szemben, s ellenezte a horvát–magyar barátkozást mindaddig, amíg magyar részről garanciát nem adnak a horvát nemzeti igények kielégítésére.⁸ Kvaternik 1859-ben francia nyelven (névtelenül) kiadott brosúrája (La Croatie) pedig nem kis mértékben az 1848-as horvát nemzeti célok és tevékenység védelmében, a magyar emigráció által a horvátokkal szemben hangoztatott vádak ellenében íródott. Kvaternik hazatérése után is ellenezte a magyar–horvát közeledést és feladatának érezte, hogy az 1860 táján – a neoabszolutista rezsim évei alatt kialakult – általános magyarbarát hangulatot a horvát közvéleményben megváltoztassa. Ez nem volt könnyű feladat, különösen miután kitudódott, hogy Kvaternik (amúgy dualizmus ellenes) politikai céljai érdekében kapcsolatba lépett a bécsi kormányzattal. Szívós munkával és Strossmayer püspök anyagi segítségével azonban 1861-ben két kiadványban is a művelt horvát közönség elé tárta elképzeléseit. Az egyik, 1861 januárjában megjelent mű horvát nyelven íródott, míg a másik, ugyanazon év

⁶ A nemzeti integráció, az ún. nagyserb és nagyhorvát gondolat kapcsán lásd: Sokcevićs Dénes: Az iszlám követői és az ortodox keresztények a 19. századi horvát közgondolkodásban. *Limes*, 2003.1. 153–162. p.

⁷ Starčević és Kvaternik nézeteiről lásd: Gross, Mirjana id. mű-, illetve. uő. *Izvorno pravaštvo. Ideologija, agitacija, pokret*. Zagreb, 2000

⁸ Lásd: Katus László: A magyar politikai vezetőréteg a délszláv kérdésről 1849 és 1867 között. In: Szerbek és magyarok a Duna mentén II. Budapest, 1987, 147–187

februárjában kinyomtatott könyvecske németül, hogy Horvátországon kívül is megismerhessék a horvát államiságról, illetve a magyar–horvát viszonyról vallott nézeteit. 1860 végén, s 1861 elején a magyar sajtóban olyan írások jelentek meg, illetve olyan megnyilatkozások hangzottak el a Dráva másik partján, amelyek megkérdőjelezték a horvát igények létjogosultságát, vagy sértették a horvát érdekeket. Ezekre válaszolt Kvaternik 1861 februárjában egy nagy összefoglaló, német nyelvű munkában. A *Das historisch-diplomatische Verhältniss des Königreichs Kroatien zu der ungarischen St. Stephans-Krone* című műben a közös magyar–horvát történelemről olyan képet festett, amely több vonásában még a magyar–horvát ellentétektől hangos illirizmus korában is ismeretlen volt.⁹ Kvaternik e műve leszámolás a magyar–horvát történelmi barátságának a neoabszolutizmus alatt feléledt eszméjével, s nem titkolt célja az említett pozitív kép lerombolása, mert az önálló, s Bécshez, Pesthez csak laza szálakkal kötődő Horvátországról szóló koncepciójába semmiféle magyarokkal kötendő unió nem fért bele. Kvaternik nem csupán tagadta a reálunió bármiféle formájának létezését az elmúlt hét és fél évszázadban, hanem az egész magyar–horvát együttélést úgy állította be, mint a horvát-ság szüntelen harcát a magyarok ellen belső önállósága és állami léte megvédése érdekében. E célból pl. a Zsigmond korabeli véres trónviszályokat egyértelműen magyarelles horvát függetlenségi harcnak állította be, de szerinte még Mátyással szemben is önállóságukért küzdöttek a horvát urak. Bizonyítékait mindkét fő állítására az ötvenes években – főleg Kukuljević és Rački által – kiadott horvát történelmi forrásokra, pontosabban az azokat alátámasztani látszó kiragadott példákra alapozta, de magyar, vagy külföldiek által írt Magyarországról szóló történelmi munkákból is ki-kiemelt olyan részleteket, amelyekről úgy ítélte meg, hogy őt igazolják. Kvaternik műve természetesen nem tekinthető történelmi munkának, nem is az akart lenni, hanem Horvátországnak a magyar koronától való mindenkorai függetlenségét bizonyítani kívánó politikai értekezés, amely ennek megfelelően csak a perszónalunio létét ismerte el.¹⁰

Az 1861-es horvát száboron Kvaternik nézeteit és konkrét programját (vagyis kizárólag perszónalunio mind Ausztriával, mind Magyarországgal), mint már említettük, gyakorlatilag csak Starčević támogatta, bár többen, köztük az unionista Mirko Bogović is az elképzelést gyönyörűnek, de megvalósíthatatlannak mondták. Kvaterniken kívül Ante Starčevićnek, a Jogpárt későbbi vezetőjének beszédei érdemelnek figyelmet. Starčević Ausztria kérelhetetlen ellenfelének bizonyult (vele ellentétben, mint már említettük, Kvaternik a horvát ügy érdekében, még ha taktikai okokból is, de 1860-ban még az osztrák kormánnyal is kapcsolatba lépett). Starčević ugyanakkor a magyarokkal kapcsolatban pozitívabb hozzáállást mutatott, reménykedett a kiegyezés- és dualizmusellenes magyar politikai erők felülkerekedésében, s velük hajlandó lett volna szövetségre lépni az általa különösen gyűlölt Ausztriával és a Habsburgokkal szemben. Starčević az 1861-es száborban elmondott (Kvaternik közjogi javaslatát támogató) jelentős beszédében sajátos képet festett a közös magyar–horvát múlt 1527 és 1861 közötti szakaszáról. Előbb kifejtette, hogy Ausztria törvénytelen parancsával, amellyel a horvátokat és a magyarokat ki akarja békíteni, voltaképpen összevesztésüket készíti elő. (Starčević nem ismerte el a királyi utasítás törvényességét, miszerint a horvátoknak a magyarokkal rendezniük kell közjogi kapcsolataikat): „... minden igazságtalanságot, amit elszenvedtünk, vagy elszenvedtünk a magyarok részéről is, voltaképpen Ausztria követte el. Uraim, nem a magyarok csonkították meg országunkat (a Bécs által a törökökkel kötött békeszerződésekre, melyben Mohács előtt Horvátországhoz tartozó területekről mondtak le, illetve a Határörvi-

⁹ Kvaternik műveiről lásd : Eugen Kvaternik *Politički spisi*. Szerk. és a bevezető tanulmányt írta: Ljerka Kuntić, Zagreb, 1971.

¹⁰ Kvaternik és Starčević magyarokkal kapcsolatos nézeteiről lásd: Sokcsevits Dénes: *Magyar múlt horvát szemmel, Magyar a Magyarért Alapítvány, Kapu Könyvek, Budapest, 2004. 72–77. p.*

dék létrehozására, arra, hogy a bécsi udvar nem volt hajlandó Dalmáciát egyesíteni a magyar koronával, s ennek révén Horvátországgal sem 1797-ben, sem 1813 után stb. gondol Starčević - S.D.) nem a magyarok tették a horvát nemzetet barbárrá, idegenné, szolgává ...semmiféle bajt a magyarok az elmúlt háromszáznegyvennégy évben nem okoztak nekünk, nem teszik ezt most sem, hanem minden szerencsétlenségünk Ausztriától ered. Ezzel nem azt akarom mondani, hogy a magyarok valaha is barátaink voltak, hanem azt, hogy amíg a magyarok Ausztria uralma alatt vannak...semmi bajt nem okozhatnak nekünk, ha őket ebben a hitszegő Ausztria nem segíti.”¹¹ Starčević az elkövetkező években fő ellenfelének továbbra sem a magyarokat, hanem Ausztriát és az osztrákokkal együttműködő horvát politikusokat tekintette. Bár elutasította a dualizmust és az 1868-as magyar–horvát kiegyezést, fő politikai-ideológiai harcát nem a magyarbarát báni kormányzat, hanem a Strossmayer püspök vezette, délszláv egységet hirdető Nemzeti Párt ellen vívta (nem tudta megbocsátani nekik, hogy 1866-ban, miután a horvát küldöttség megszakította a magyarokkal folytatott kiegyezési tárgyalásokat, a Nemzeti Párt Ausztriával kívánta Horvátországot szoros közjogi kapcsolatba hozni). Ellenükben fogalmazta meg Starčević 1867–68-ban a későbbi Jogpárt alapvető ideológiai vonásait tartalmazó munkáit (Pisma Magjarolacah, Ime Serb – A magyarolácok levelei, A szerb név), majd e nézeteit 1879-ben összefoglalva megismételte Pasmina slavoserbska po Hervatskoj (A szlávserb – valójában sclavus-servus – fajta Horvátországban) című tanulmányában.¹² Starčević, aki már az 1850-es évek elején vitába keveredett a nagyszerb ideológiát megalkotó Vuk Stefanović Karadžićtyal, válaszul a szerb szerző minden što nyelvjárását szerbnek minősítő elképzeléseire – részben Vitezović téves nézeteiből kiindulva horvátnak tartott minden déli szlávot a bolgárok kivételével, részben pedig az egy ország-egy politikai nemzet elve alapján tagadta a horvátországi szerbek nemzeti különállóságát. Starčević főleg e nézetei miatt állandó vitában állt a délszláv egységeszme alapján álló, s emiatt a horvátországi szerbek létezését elismerő Strossmayer-féle Nemzeti Párttal. Starčević élesen elutasította a Nemzeti Párt 1860-as években folytatott politikáját, mely előbb Pest, majd Bécs, illetve Belgrád felé gravitált, s híveit szolgálalkúnak bélyegezte (ezt jelenti a Slavoserb kifejezés, melyet Starčević a rabszolga, szolga jelentésű latin sclavus és servus szavakból kombinált és éle főleg a horvát Nemzeti Párt támogatói ellen irányult, noha egybecsengése a szerb népnévvel sem véletlen). Bár a horvát függetlenség elvének híveként a Jogpárt is elutasította az 1868-as magyar–horvát kiegyezést, a magyarbarát unionista Levin Rauch bán mégis támogatta Starčevićet, mivel a pesti kormányzat a jogpártiakkal ellenséges viszonyban lévő, Bécs, illetve titkon Belgrád felé kacsingató Strossmayer vezette pártot tekintette fő ellenfelének. Starčević ideológus volt és nem gyakorlati politikus. Horvátország függetlenségének megteremtését nem belső küzdelemtől, hanem külső hatalmak segítségétől várta. Abban reménykedett, hogy Franciaország, majd ennek 1871-es háborús veresége és háttérbe szorulása után a cári Oroszország végzetes csapást mér Ausztriára, s ez automatikusan megnyitja az utat a horvát függetlenség felé (amikor Starčević az oroszok felé tekintgetett, engedett merev szerbellenességéből is, voltak is közeledési kísérletek, de nem bizonyultak tartós-nak)¹³. Starčević tehát távol tartotta magát a napi politikától, s a Jogpárt is inkább laza, ideológiai alapú tömörülés volt, mint valódi politikai párt. Starčević nem is vett részt 1871-ben az ideológiai harcostársa, Eugen Kvaternik által kirobbantott, mindössze há-

¹¹ Dnevnik Sabora Trojedne Kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije držane u Zagrebu god. 1861., Zagreb, 1862, 280. p.

¹² Starčević műveinek többségét hívei 1894-ben három kötetben adták ki. Djela Dra Ante Starčevića I–III., Izdaje odbor Kluba Stranke prava, Zagreb, 1893–94, reprint, Varaždin, 1995. A magyarolác szót a szerző a magyarón – magyarbarát, magyarimádó – és a Tirolac, tiroli, azaz tkp. osztrák szavakból kombinálta.

¹³ Gross, Mirjana: Izvorno pravaštvo... Pravaši i Srbi c. Fejezet, 564–592. p.

rom nap alatt elbukó rakovici felkelésben (melynek során Kvaternik elesett, s amelynek valójában csak az ad jelképes jelentőséget, hogy ennek során a felkelők először mondták ki Horvátország függetlenségét). A hatóságok ezért rövid vizsgálati fogság után Starčevićet szabadon engedték, de a Jogpárt egészen 1879-ig nem tért magához. Ekkor azonban újjászerveződött és az időközben (a magyar-horvát kiegyezés 1873-as revíziója után) kormánypárttá vált Nemzeti Párt ellenzékéeként hamarosan jelentős befolyásra tett szert, elsősorban a városokban, de kiegyezés- és magyarellenes agitációja a falvakban is visszhangra talált. Starčević ugyan továbbra sem vett részt a napi politikai akciókban, de a szabor tagjaként nagy hatású beszédei, illetve újságcikkei, politikai röpiratai révén formálta a közvéleményt. Starčević hívei szervezték 1883-ban Zágrábban a Dávid Antal vezette Pénzügyi Igazgatóság falára elhelyezett – s a magyar–horvát viszonyban válságot kiváltó – magyar feliratú táblák elleni tüntetést, s bár a vidéken kitörő magyarellenes parasztmegmozdulások inkább spontán jellegűek voltak, azért a modernizáció, s az új adók, valamint a kíméletlen adóbehajtás ellen lázadó földművesek „ideológiai megdolgozása” nem kis részben jogpárti aktivisták munkájának eredménye volt.¹⁴ A dualizmussal szembenes Jogpárt visszaszorítása, a kiegyezés rendszerének horvátországi elfogadtatása céljából Ferenc József bizalmi emberét, a horvát viszonyokat jól ismerő, s horvátul is folyékonyan beszélő gróf Khuen-Héderváry Károlyt nevezte ki bánná. Khuen-Héderváry húsz éven keresztül állt Horvát-Szlavonország élén. A Tisza Kálmán által Magyarországon is alkalmazott, s időnként annál is durvább módszerekkel meggyengítette, majd háttérbe szorította az ellenzékét (a Jogpártot és a Nemzeti Pártból kivált ellenzéki Független Nemzeti Pártot). Horvátország pacifikálása azonban csak átmenetileg sikerült, noha a nyolcvanas évek végén, a kilencvenes évek elején horvát földön is megmutatkozott a Monarchia egészére jellemző gazdasági fellendülés, de ennek területi megoszlása igen egyenlőtlen volt (csak Zágráb, illetve Eszék környékén volt jelentős a fejlődés). Az általános elégedetlenség így Horvátországban 1903-ban, amikor Khuen-Héderváry a budapesti kormány élére került, újabb nagyszabású magyarellenes megmozdulásokhoz vezetett.

Khuen-Héderváry tevékenysége átmenetileg összebékítette a Jogpártot a Független Nemzeti Párttal, sőt az agg Starčević kezét fogott régi ellenfelével, Strossmayer gyakovári püspökkel. Hamarosan azonban a már korábban kirajzolódó belső ellentétek, eltérő politikai elképzelések szétrobbantották a Jogpártot (amihez az is hozzájárult, hogy az Osztrák-Magyar Monarchia átmeneti megerősödése a 19. század nyolcvanas-kilencvenes éveiben új helyzetet teremtett). Starčević még halála előtt, 1895-ben a Josip Frank vezette Tiszta Jogpárt alapításában vett részt. Ez utóbbi, igaz már a Haza Atyja (így nevezték hívei Ante Starčevićet) halála után a trialista gondolat hívévé szegődött, s Frank Horvátország jövőjét a pártalapító által olyannyira gyűlölt Ausztria oldalán képzelte el. A Jogpárt másik irányzata, a Mile Starčević vezette frakció az alapítók által ugyancsak elutasított délszláv egység eszméje felé fordult, s hamarosan egyesült is a Független Nemzeti Párttal. A dalmáciai jogpárti politikusok (Frano Supilo, Ante Trumbić) pedig a huszadik század elején szorgalmazták a szerbekkel való együttműködést a Monarchia válságának délszláv államteremtő célokra való kihasználása érdekében. Ez utóbbiak elképzelései a trializmustól egészen a Belgráddal együtt megalakítandó nagy, egységes délszláv állam megteremtéséig terjedtek, s végül ezek az I. világháború idején emigrált dalmát jogpárti politikusok alapították meg az antant hatalmaknál a Monarchia felbontásáért, s a jugoszláv állam megvalósításáért lobbizó Jugoszláv Bizottságot.

¹⁴ Ld.: Pavličević, Dragutin: Narodni pokret 1883. u Hrvatskoj, Zagreb, 1980, illetve Katus László: A Tisza-kormány horvát politikája és az 1883. évi horvátországi népmozgalmak. Különlenyomat, Budapest, 1960, eredetileg: Századok, 1958. 5–6. és 1959 2–4.

Az erőteljesen szerbellenes Tiszta Jogpárt 1918-ig kitartott a trialista elv mellett, noha eredményt nem ért el.¹⁵ Az új jugoszláv államban e párt előbb ugyan feloszlatta magát, de később szembeszállt a szerb hegemónista törekvésekkel, ám a megváltozott körülmények között a Stjepan Radić irányította Horvát Parasztpárt vált a horvát politika valódi versenytárs nélküli vezető erejévé. Amikor Karagyorgyevics Sándor király 1929-ben bevezette a diktatúrát a délszláv államban, a jogpárti Ante Pavelić emigrációba vonult és harcot hirdetett a független horvát állam megeremtéséért. Azonban az általa olasz segítséggel megalakított usztasa mozgalom hamarosan Mussolini fasiszta ideológiájának befolyása alá került, s az 1941-ben a szétvert Jugoszlávia romjain német és olasz bábáskodással létrehozott, alig négy évig fennállt Független Horvát Állam diktatórikus rendszere és népirtó gyakorlata nem vezethető le a francia forradalomban hívó, magát következetesen demokratának valló Kvaternik és Starčević politikai nézeteiből.

A titói Jugoszlávia megalakulása nyomán úgy tűnhetett, hogy a jogpártiak horvát függetlenségről vallott nézetei a múlt részévé váltak. Azonban a történelem váratlan fordulata – a szocialista világrendszer összeomlása és a második jugoszláv állam válsága – végül 1991-ben a távoli 1861-es évben Starčević és Kvaternik által politikai programként először megfogalmazott „független és önálló Horvátország” létrejöttéhez vezetett.

¹⁵ A jugoszláv történetírás mindvégig negatívan írt a Frank-féle Tiszta Jogpárt tevékenységéről, nemcsak annak szerbellenessége miatt, hanem leginkább azért, mert az a délszláv állam ideológusai és politikusai szemében gyűlöletes Habsburg Monarchia fenntartása mellett foglalt állást. Az újabb horvát történettudomány már reálisan közelíti meg ezt a problémát. Lásd: Matković, Stjepan: Čista stranka prava, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2001

HORVÁTORSZÁG 1945 UTÁNI ETNIKAI TÉRSZERKEZET-VÁLTOZÁSAI

Végh Andor¹

U poslijednjih 60 godina etnički sastav prostora današnje Republike Hrvatske je doživio značajne promjene i prekretnice. Kao rezultat ovih, danas se Hrvatska može smatrati etnički homogenom državom, naime prema popisu stanovništva 2001. godine udio Hrvata je 89,63%. Ova «deetnifikacija» je prvenstveno rezultat mirnodobnih i ratnih procesa u Hrvatskoj koje su se odvijale nakon drugog svjetskog rata. U našem kratkom pregledu sa današnjeg stajališta želimo prikazati glavne mnjinske-etničke prekretnice.

Serious changes and restructuring took place in the ethnic pattern of the territory of Croatia in the last 60 years. As a result of this today's Croatia can be seen as a homogeneous state, since according to the census of 2001, 89,63% of the total population said himself to be Croatian. This "deminoritification" happened mainly during the war- and peacetime periods following the 2nd WW, concentrating around some important nodes. In our short essay we would like to examine these nodes and the question of ethnic changes from today's point of view.

1. BEVEZETÉS

A nemzeti és etnikai kisebbségek kérdése horvátországi vizsgálatunknál rendhagyó módszert követel meg (nem pusztán kvantitatív, hanem történeti és területi vizsgáldást igényel). Ennek az okai többrétűek és a téma iránt valamennyi, akár csekély mértékben is érdeklődő számára nyilvánvalók. Horvátország egy olyan állam, amely szuverenitását hosszú évszázadok után mintegy 15 éve nyerte el (SOKCSEVITS D., 2000), amely egy etnikai jellegű háború és a horvát nemzeti öntudat újjáéledése mentén valósult, valósul meg. Mindezek a folyamatok egy, a társadalmi-gazdasági modernizáció kényszerpályáján szétessett jugoszláv valóság kiindulópontjából eredtek.

Ebben a rövid áttekintésben nem kívánunk teljes politikai, szociológiai, társadalmi képet nyújtani az ország kisebbségi helyzetéről (erről rendszeres éves belső és külső jelentések készülnek, még ha eltérő, egymásnak ellentmondó tartalommal is), hanem felhívni a figyelmet a horvátországi kisebbségek területi és számbéli alakulásának néhány fontosabb mérföldkövére.

Már a leírtak alapján is indokoltnak látjuk a kisebbségi csoportok differenciált vizsgálatát. Ugyanis, például a ruszin és a szerb (szándékosan tettük egymás mellé ezt a két történelmi, de jelen időpillanatban, számban és jelentőségben eltérő csoportot) kisebbség kérdését nem kezelhetjük azonos súllyal, metódussal, mint ahogy nem hasonlíthatjuk össze a bosnyák-muzulmán nemzethez tartozók számának alakulását a szlovének számá-

¹óráadó, PTE TTK, Kelet Mediterrán és Balkán Tanulmányok Központja

nak alakulásával, ugyanis a két nemzeti kategória azonos déli szláv eredete ellenére más-más evolúciós utat járt be.

2. HORVÁTORSZÁG ETNIKAI FOLYAMATAI A JUGOSZLÁV IDŐSZAKBAN

A második világháború Horvátország területén nagyon mélyreható demográfiai és etnikai változásokat hozott. Egyrészt az ország határai (Jugoszlávián belüli közigazgatási határai és külső határai is) megváltoztak¹, bekapcsolva bizonyos etnikailag nem tisztán horvát jellegű területeket (Isztria, Dél-Baranya), valamint végérvényesen elcsatolva néhány, a Monarchiában a horvát közigazgatás alatt álló megyét, vidéket (Szerémség keleti része, Kotori-öböl). Másrészt megindultak jelentős belső és külső migrációk, amelyek az ország (tagköztársaság) etnikai homogenizációjához vezettek. Így például a németek teljesen eltűntek Szlavóniából és Baranyából. A magyarok aránya drasztikusabban az első világháborút követő kivándorlásnak köszönhetően csökkent, a második világháború után, bár jelentős arányban, de kisebb mértékben apadt a magyarok száma a két említett tartományban.

Isztria területén az 1910-es adatokhoz mérten² – amikor is a szlávok (szlovén és horvát együtt) és az olaszok aránya 52,5%, illetve 38,8% volt – 1921-re a szlávok aránya – köszönhetően tömeges optálásuknak-kivándorlásának az SHS királyságba – 41%-ra csökkent. A második világháborút követően 1955-ben, miután a Londoni egyezmény megszüntette a Trieszti Szabad Területet (B Zónát) és véglegesítette Jugoszlávia és Olaszország határát (HERCZEG E.–PAP N. 2004) már csak mintegy 44. 000 olasz (21,53%) lakott Isztria (nagyobb) Jugoszláviához csatolt részén. A kivándorolt olaszokkal együtt kisebb szláv csoportok is elhagyták Isztriát (PAP N. 1998).

A kitelepített/kitelepült nem szláv lakosság helyére Horvátország említett tartományaiba nagy számú telepes érkezett. A tervszerű telepítés nagyrészt 1946-ban ment végbe. Ennek keretein belül főleg Jugoszlávia Horvátországhoz tartozó, a második világháború pusztításaiban jelentős anyagi károkat szenvedett régióiból – Kordun, Banija, Lika, Dalmácia – és a túlnépesedett Zagorjéből és Muraközből (és más volt Jugoszláv köztársaságból is) jelentős embertömeg vándorolt Vajdaság, Szlavónia és Baranya „szabad” mezőgazdasági területeire³ (ŽULJIĆ S. 1989).

Ezek a telepítések, feltételezhetően nem véletlenül, az országot alkotó köztársaságok, így Horvátország etnikai homogenitásához járultak hozzá.

A második világháborút követő migrációs folyamatok Horvátországban az 1950-es évek elején lezárultak⁴. Az ezt követő, 1991-ig tartó periódusban a horvátok aránya Horvátországon belül lassú csökkenést mutat, akárcsak a szerbeké. Ezzel ellentétben az el nem kötelezett „délslávok”, azaz a jugoszlávok aránya egészen 1981-ig, a muzulmánok (bosnyákok) és albánok aránya pedig az egész jugoszláv periódusban növekszik.

¹ Összehasonlítva akár bármelyik SHS királyság (I. Jugoszlávia) alatti közigazgatási határaival, akár az NDH (Független Horvát Állam 1941–1945) alatti határaival a titói Jugoszláviában új határok által lett meghatározott.

² A felsorolt statisztikai adatok a teljes ex-jugoszláv Isztriára vonatkoznak, a szlovén és a horvát részre együtt.

³ Az 1945–48-as földreform és kolonizáció Jugoszláviában a jogfosztott németek vagyonára épült. Az „agrár-reformba” bevont termőföld mintegy 33%-a (1 611 867 hektár), az ingatlanok és birtokok mintegy 57%-a (167 275 darab) származott a kisajátított német vagyonból. Horvátországban ezek az arányok 29% (390 510 hektár) és 52% (37 923 darab) voltak. A telepesek a kiosztott földeken a német tulajdonosok által produkált termelés 30–45%-át tudták csak termelni (a termelő szövetkezetekbe tömörült gazdák termelési mutatói kisebbek voltak az egyéni gazdákéknál) (JURKOVIĆ I. 1994).

⁴ A törökök és az albánok kivándorlása Koszovóból és Macedóniából egészen a hatvanas évek elejéig folytatódott.

Ennek az érának a meghatározó folyamata a Jugoszlávián belüli, tagköztársaság-közi migráció, a nemzetiségileg el nem kötelezett jugoszláv, mint etnikai kategória térnyerése, valamint a Nyugat-Európába irányuló gazdasági migráció, a vendégmunka egyre jelentősebb térnyerése.

A tagköztársaság-közi migrációt tekintve Horvátország Szlovénia és Vajdaság Autonóm Tartomány mellett, 1961 óta tipikus migrációs célpont volt. Horvátországnak csak Ószerbiát tekintve volt figyelemre méltó⁵ negatív migrációs szaldója, illetve Vajdaság és Szlovénia felé de jóval szerényebb mértékben. A legtöbb belső migráns Bosznia-Hercegovinából érkezett (mellettük a koszovóiak és montenegróiak beáramlása számottevőbb). Ez a folyamat, hasonlóan az előbb említett szervezett kolonizációhoz az etnikai homogenizáció felé vitte a tagköztársaságot, azonban ez nem a horvátok arányának a növekedésében, mint inkább a nem horvátok (elsősorban a szerbek) számának csökkenésében és az el nem kötelezett jugoszlávok arányának megnövekedésében mutatkozott meg (PETROVIĆ R. 1987).

	1948	1953	1961	1971	1981	1991
Horvátok	79,20	79,55	80,29	79,38	75,08	78,10
Szerbek	14,47	15,02	15,02	14,16	11,55	12,16
Muzulmánok	0,03	0,41	0,07	0,42	0,52	0,91
Jugoszlávok	-	-	0,37	1,90	8,24	2,22
Összes délszláv	93,70	94,98	95,75	95,86	95,39	94,19
Egyéb	6,30	5,02	4,25	4,14	4,61	5,81

1. táblázat. Horvátország jelentősebb etnikai csoportjainak százalékos megoszlása népszámlálásonként, forrás Žuljić S. 1989

A jugoszláv kategória 1971 utáni látványos emelkedése két tényezővel magyarázható. Nagyonbár az 1945-től már Jugoszláviában, nemritkán etnikailag vegyesházasságból születettek emelkedő száma magyarázza ezt, illetve az 1971-ben elfojtott Horvát Tavasz (Hrvatsko proljeće) után következő központi „antinacionalista” törekvések, amelyek szintén megindítottak egy kisebb fajta, elsősorban, de nem kizárólag, gazdasági jellegű kivándorlási, vendégmunkási hullámot.

Az előbbi folyamatok egészen az 1980-as évek végéig meghatározták Horvátország etnikai-demográfiai fejlődési irányait. A széteső Jugoszlávia és a milosevicsi nagyszerb törekvések Horvátországban és Bosznia-Hercegovinában súlyos háborút robbantottak ki, megváltoztatva ezzel az önállósodó ország/országok etnikai képét. A migrációk helyét a lakosságcserek és elüldözések vették át, menekültek milliói árasztották el a születendő új, ex-jugoszláv országokat és közvetlen, valamint távolabbi európai szomszédait.

2. 1. Horvátország jelenlegi demográfiai folyamatai, és a háború hatásai

Nem kerülhetjük meg a kisebbségek vizsgálatánál azt a rövid áttekintést, amely Horvátország mai általános demográfiai képét, irányait mutatja be, ugyanis ezek a tendenciák szoros összefüggésben állnak a nemzetiségek (ha nem is mindegyik nemzetiség) kérdésével.

Horvátország általános demográfiai arculatát jelenleg három markáns depopulációs folyamat határozza meg. Az első folyamat az összesített lakosságfogyás (a jelenlévő, összeírt lakosok fogyása), amelyet Horvátországban először az 1991–2001 közé eső népes-

⁵ A szerbek kiáramlása Horvátországból 1961 után is permanensen jelentős maradt, de 1961-ig Horvátország negatív migrációs szaldója a nagyarányú szerb kivándorlásoknak volt köszönhető.

ségösszeírás-közi periódusban regisztráltak. Ez alapján az ország teljes, jelenlévő lakossága 6,1%-al csökkent⁶, azonban, ha csak a Horvátországban összeírtak adataival számolunk, ez a mutató 6,6%-os lesz.

A másik depopulációs folyamat (amely a teljes depopulációnak a részeként, „fő alkotóelemként” is értelmezhető a negatív migrációs szaldó mellett) a természetes lakosságfogyás, az élveszületések és a halálozások számának különbsége. A második világháborút követő korszakban, Horvátországban először az 1991-es népszámlálás adott negatív mutatót az 1981-eshez képest, -3496 főt.

A harmadik folyamat, illetve tényező az ország öregedési indexének jelentős mértékű növekedése.

Természetesen a felsoroltak nem pusztán az 1991–1996-os háború következményei, mint említettük a természetes lakosságfogyás már korábban tetten érhető volt, azonban ezeket a negatív demográfiai folyamatokat a háború tovább fokozta, különösen a kisebb régi területeken (Krajinák, Baranya, Szerémség, Nyugat-Szlavónia). A háború által bizonyos korosztályokban nagyobb a halálozási mutató jelenik meg, különösen a férfi lakosság körében, így felborítva egyes korosztályi és nemek közötti egyensúlyt. A háború következményeit tekintve mégis a legjelentősebb lakosságvesztést a háborús migránsok – menekültek és lakhelyüket elhagyni kényszerülők tömege jelenti. (POKOS N. –ŽIVIĆ D. 2004).

A háborús migrációk 1991-ben kezdődtek, ekkor Horvátországból mintegy 150 000 fő menekült el az egykori Jugoszlávia határain kívülre⁷, valamint még 35 560 (zömmel szerbek) a volt Jugoszlávián belülre, Szerbia, Montenegró és Bosznia-Hercegovina területére. Ez a szám a teljes lakosság megközelítőleg 4%-át jelentette. 1991-től kezdve a külföldön regisztráltak száma évről évre csökkent, ami inkább magyarázható a menekültek hazatéréseivel, mint a fogadó országban maradásukkal⁸, letelepedésükkel. Az előbbi folyamattal szemben a Horvátországból elmenekült szerbek száma 1991-től kezdve folyamatosan nőtt egészen 1997 szeptemberéig a már említett 35 560-ról 376 999 főre. A Daytoni békével és a horvát Duna-mente Erdődi Egyezmény általi ú.n. békés reintegrációjával 1996-tól 2003-ig 82 357 szerb menekült tért vissza Horvátországba Szerbia-Montenegróból, valamint Bosznia-Hercegovinából. A vissza nem tért szerbek számáról sajnos csak becslések léteznek. A Szerbia-Montenegró területén lévők a 2002-es szerbiai népszámláláskor 220 164-en voltak (a menekült idő alatt született gyermekekkel együttvéve), azóta azonban a szerbek visszatérése, még ha nem is tömegesen, de folyamatos volt. Bosznia-Hercegovinában csak becsült adatok léteznek népszámlálás hiányában, az ott tartózkodó (főleg szerb nemzetiségű) menekültek számát 40 000 és 80 000 közé teszik (a horvát becslések mintegy 260 000-re teszik az összes vissza nem tért horvátországi szerb számát).

⁶ Az 1991-es és a 2001-es népszámlálás metodikájában különbség volt, így az összehasonlító adatok számoltak, nem két egyenértékű, azonos jelentéssel bíró adat összehasonlításából születtek.

⁷ A horvát szakirodalom ezeket a menekülteket többségben horvátoknak tartja, azonban ez nem ilyen egyértelmű, ugyanis jelentős számú magyar, szerb és egyéb nemzetiségű is elmenekült az 1991-ben megszállt területekről – lásd 6-os számú lábjegyzet.

⁸ Itt azonban még kell jegyeznünk, hogy megbízható menekültügyi statisztika nem létezett sem Horvátországban, sem a fogadó országokban, így egyrészt nem tudjuk pontosan a közvetlen háború elől menekültek számát meghatározni, másrészt nem ismert azoknak sem a száma, sem az aránya, akik a menekültstátuszukat nem bejelentve éltek rokonaiknál, ismerőseiknél. Az ilyen be nem jelentett menekültek közül legnagyobb arányban több forrás is a drávaszögi magyarokat említi, akik a szomszédos Magyarországra menekülve hamar integrálódtak a helyi társadalomba (POKOS N. –ŽIVIĆ D. 2004).

2.2. Néhány kérdés és szempont a mai Horvátország etnikai vizsgálata kapcsán

A 2000-ben módosított, jelenleg is hatályos horvát alkotmány (hasonlóan a szlovénhez, de ellentétben a magyarral) megkülönböztet ún. autochton és „egyéb” nemzeti kisebbségeket. Az ún. autochton kisebbségek a következők: szerb, cseh, szlovák, olasz, magyar, zsidó, német, osztrák, ukrán, ruszin. A 2002-es népszámlálás-összeírás a következő kategóriákat sorolt még föl (az egyéb kategóriából kiemelve): albán, bolgár, bosnyák, montenegrói, makedón, lengyel, roma, román, orosz, szlovén, török, vlah⁹.

Ebből is látszik, hogy Horvátország kapcsán el kell választanunk a „jugoszláv éra” és a „Jugoszlávia előtti éra” nemzeti kisebbségeit, amely klasszifikációval párhuzamosan elválnak a jugoszláv-délszláv nemzetek (különösen azok, amelyeknek önmeghatározásában, nemzeti evolúciójában a döntő, illetve a végső fázis az SHS és a titói államok alatt ment végbe) és Jugoszlávián kívüliektől, a nem délszlávoktól¹⁰.

A másik történelmileg és aktuálisan is jelentős, fontos kérdés a jugoszlavizmus. Láthatjuk, hogy ez a kategória a névadó állam felbomlásával Horvátországban eltűnt (vanak jugoszláv utódállamok, amelyek ezt a statisztikai kategóriát megtartották), holott a függetlenedést megelőző 1981-es és 1991-es népszámlálásokban „kisebbségi mércével” mérve észrevehetően meghatározó arányt jelentett ez a kategória.

Végül pedig nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy Horvátország függetlenedését követően, úgy a háborús, akárcsak az azt követő békés időszakban az ország jelentős demográfiai változásokon ment keresztül. Ezek a folyamatok/változások nagyon gyorsak (bár nem mindig előzmény nélküliek) voltak és a teljes társadalomra hatottak, bizonyos esetben azonban egyes kisebbségi csoportokra gyakorolt hatásuk erőteljesebb, kifejezettebb volt területi, vagy éppen nemzetiségi specifikusságuk miatt.

Jelenleg Horvátországban a kisebbségi kérdés a szerb-kérdésben kulminál, és nem csupán a közelmúlt háborús eseményei kapcsán és mert ez a legjelentősebb kisebbség. Horvátország euro-atlanti integrációjának az útjában jelenleg is azok a legmarkánsabb akadályok (de ez elsősorban a 2000–2002 előtti időszakra volt jellemző), amelyeket az emberi, kisebbségi jogok területén mutatkoztak, mutatkoznak (háborús bűnsők kiadása, kisebbségi jogok gyakorlása – perszonális szinttől az állami szintig).

3. TERÜLETEK ÉS KISEBBSÉGEK

Az említett két kisebbségi kategória, az autochton – továbbiakban csak „rég” – és a nem autochton – továbbiakban csak „új” – kisebbségek közötti leglátványosabb különbség a szállásterületük szerkezetének eltérő jellegében mutatkozik meg. Amíg a „rég” kisebbségek mindegyike egyfajta földrajzi koncentrációt mutat (az olasz kisebbség kivételével ezek a területek Horvátország Pannon részén helyezkednek el), addig az „új” (a romák kivételével) főként elszórva, valamivel sűrűbb koncentrációban csak a (nagy népsűrűségű, az ország lakosságának mintegy 20%-át kitevő) fővárosban, illetve az észak-dalmáciai (Kvarner) és isztriai tengerparti részén található.

⁹ Ebből a klasszifikációból szembetűnő, hogy a volt Jugoszlávia nemzeti és kisebbségei közül egyedül a szerb számít autochtonnak, a volt Osztrák-Magyar Monarchia nagyobb népei közül pedig csak a románok, valamint a romák (az ő esetük kissé összetettebb) nem.

¹⁰ A romák és az albánok esete szintén összefügg a jugoszláv államokkal, annak ellenére, hogy nem déli szláv népek.

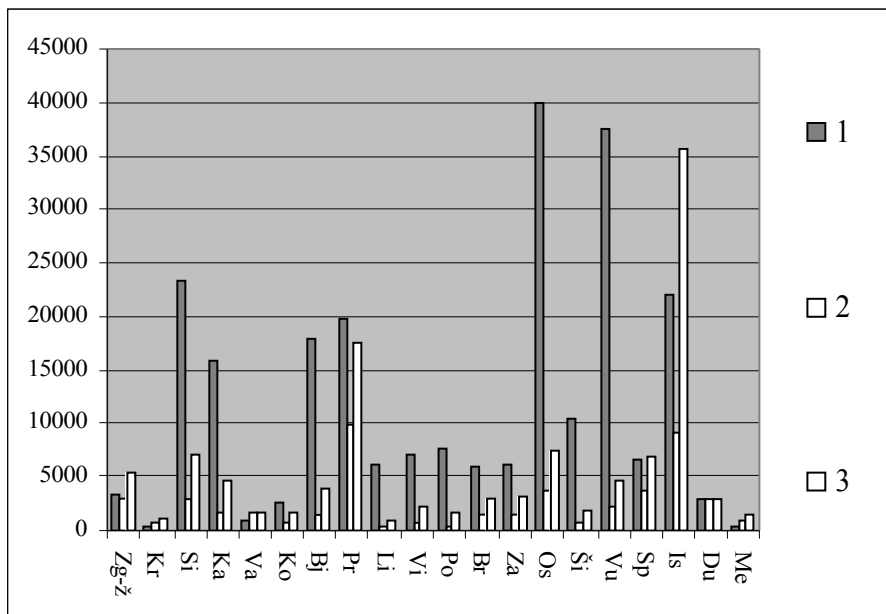
	Kisebbségek aránya százalékban
HORVÁT KÖZTÁRSASÁG	7,47
Zagrebačka županija (Zg-ž)	2,05
Krapinsko-zagorska županija (Kr)	0,75
Sisačko-moslavačka županija (Si)	14,05
Karlovačka županija (Ka)	12,38
Varaždinska županija (Va)	1,37
Koprivničko-križevačka županija (Ko)	2,72
Bjelovarsko-bilogorska županija (Bj)	14,47
Primorsko-goranska županija (Pr)	9,73
Ličko-senjska županija (Li)	12,21
Virovitičko-podravska županija (Vi)	8,05
Požeško-slavonska županija (Po)	9,32
Brodsko-posavska županija (Br)	4,29
Zadarska županija (Za)	4,72
Osječko-baranjska županija (Os)	13,87
Šibensko-kninska županija (Ši)	9,98
Vukovarsko-srijemska županija (Vu)	19,41
Splitsko-dalmatinska županija (Sp)	2,22
Istarska županija (Is)	15,09
Dubrovačko-neretvanska županija (Du)	4,5
Međimurska županija (Me)	3,61
Grad Zagreb	5,14

2. táblázat. A kisebbségek aránya megyénként, az adott terület össznépességének százalékában 2001-ben, Vastagon szedve az országos átlagnál magasabb kisebbséggel rendelkező megyék

Forrás: Statistički Zavod Republike Hrvatske

A szállásterületi különbségek a kisebbségi csoportok eltérő genéziséről tanúskodnak. Amíg a „régí” kisebbségek évszázadokkal ezelőtt, hosszú történelmi folyamatok eredményeképpen, esetleg szervezett telepítés által (ez is indokolja a területi koncentrációt) kerültek Horvátország területére, addig az „új” kisebbségek csak néhány évtizede lakknak statisztikai értelemben jelentősebb tömegben Horvátországban. Mivel a horvát gazdasági fejlődés tengelye a főváros és az észak-adriai tengerpart, az új kisebbségek képviselői ide telepedtek le nagyobb koncentrációban¹¹.

¹¹ Véleményünk szerint az Isztria ilyen jellegű „multietnikussághoz” még két tényező hozzájárul. Egyrészt e régió az, amelyben az 1991–95-ös háborús cselekményektől „messze” esve, az egyébként (a háború miatt, ha nem is „indokoltan” de a „papírforma szerinti”) magas mutatókkal jellemezhető horvát társadalmi idegengyűlölet a legkisebb, így a kisebbségek nagyobb eséllyel vállalják identitásukat. Másrészt pedig a gyakori kétnyelvűség (olasz–horvát) és a horvát nyelv tenger melléki (csákáv) dialektusának máig domináns volta Isztrián egyfajta sajátos nyelvi és területi kötődésű öntudatot hozott létre.

1 ábra. A „régí” és „új” kisebbségek területi megoszlása megyénként (a főváros nélkül)
 Jelkulcs: 1- „Régí kisebbségek”, 2- „Új” kisebbségek, 3- Ismeretlen vagy regionális öntudatú, *A megyék rövidítéseinak kulcsát lásd a 2. táblázatban.*
 Forrás: Statistički Zavod Republike Hrvatske

Tipikus példa erre az **albán** kisebbség, amelynek tagjai elsősorban a jugoszláv éra gazdasági migránsai Koszovóról, illetve Nyugat-Macedóniából; ma országszerte (kiemelten az isztriai tengerparton) vendéglátóipari egységeket – cukrászdákat, pékségeket – üzemeltetnek magánvállalkozóként¹².

A **bosnyákok, macedónok, montenegróiak** jelenléte, genezise, eloszlása nagyon hasonló az albánokéhoz. Zömmel az elmúlt időszak belső migránsai, illetve vegyesházasságok saját nemzeti öntudatukat fel nem adott tanúi. A bosnyákok, mint szomszéd nép Horvátország második legnagyobb kisebbsége (e két indokkal, valamint az egykori menekülttáborok elhelyezkedésével magyarázható területi eloszlásuk policentrikussága is).

A **szlovének** részben a gazdasági (gazdagsági) migránsok, bár más indítással, mint az eddig említettek, ugyanis Zágráb mellett a teljes adriai part mentén az előbbi példánál kiegyenlítettebb arányban képviseltetnek, mint a horvát–szlovén határ mentén. Az isztriai szlovének a félsziget szláv lakosságának történeti része.

Az **orosz, román, lengyel, bolgár, vlah és török** kisebbségek mindegyikének jugoszláviai magterületei Horvátországon kívüliek voltak (az első háromé a Vajdaságban, a második kettőé Ószerbia keleti határszélein, a törököké pedig Macedóniában, kisebb koncentrációban pedig Koszovóban) ezért elmondhatjuk, hogy ezeknek a csoportoknak a statisztikai és területi jelenlétük jugoszláv örökség. Bár a vlahok egy unikális nyelvi csoportjának valamilyen jellegű maradéka (isztrorománok) él a Čićarija hegység mentén is. A 2001-ben összeírt mintegy 12 vlahot nagy merészség lenne komoly tényezőnek nevezni, illetve területi koncentrációjukról beszélni.

¹² Bár az albánok már a 18. századtól telepednek le az adriai tengerpart zadari és trogiri vidékeire (arbanasi), folyamatos asszimilációjuknak köszönhetően nem ők adják a horvátországi albánok jelentősebb részét.

Az „új” kisebbségek kakukktojásai némiképpen a **romák**, akiknek két alapvető csoportját különböztethetjük meg¹³. Az első csoport sokkal inkább a „régí” kisebbség, jellegével bír; szállásterületük a Muraköz, a verőce–kaproncai (Virovitica–Koprivnica) Drávamellék és Baranya. Évszázadok óta élnek már ezeken a területeken (16–17. század), azonban letelepítésük csak a huszadik században történt meg. Egyfajta óromán alapú roma nyelvet (beás, muntyán), dialektust beszélnek, vallásuk ortodox, vagy katolikus. Jelentős részük áldozatul esett az NDH fasiszta állam romákat, zsidókat és szerbeket üldöző, koncentrációs és munkatáborokba záró faji politikájának, tömeggyilkosságainak. A másik roma csoport elsősorban a többi gazdasági migránshoz hasonló szórt szállásterületű, kiemelten zágrábi, isztriai koncentrációjú. Ők a volt Jugoszlávia déli területeiről érkeztek az elmúlt 50 év folyamán. Vallásuk a katolikus és az ortodox mellett zömmel a muszlim, az oláh cigány nyelvjárás valamely dialektusát beszélik.

A „régí” kisebbségek közül a **németek** és az **osztrákok** különválasztása a jugoszláv statisztikák öröksége. Valójában ők egy etnikai csoportot képviselnek. Az első német telepesek horvát földön a 12. századtól megjelenő szászok voltak, akik Észak-nyugat Horvátországba (Samobor, Varasd, Körös) bányászként érkeztek. A következő csoportok a határörvidék (Krajinák) megalakításakor érkeznek Észak-Horvátország főleg urbánus településeibe. Az ő megjelenésük folytatásának tekinthetjük a német hivatalnokok, üzletemberek és polgárok folyamatos betelepülését, amely kisebb szünetekkel folytatódik az Osztrák–Magyar Monarchia fennállásának teljes idején. Ebből a csoportból számos jelentős horvát államférfi és nemzeti „hős” kerül ki. A legnépesebb német betelepülő csoportok a déli német területekről származnak (Bajorország, Elzász, Lotaringia, Hessen, Baden, Württemberg) és több hullámban érkeztek és telepedtek le elsősorban a Dunamelléken, Baranyában, Szerémségben és Szlavónia bizonyos részein VI. Károly (német-római császár, III. Károly néven magyar és horvát király), Mária Terézia és II. József ideje alatt. Az így kialakult német települések, és maguk a lakosaik a Monarchia széteséséig egyfajta lassú kulturális és gazdasági fellendülésen, öntudatra ébredésen mentek keresztül. Ennek a fejlődési folyamatnak az SHS királyság vetett véget mind kulturális (oktatási és kulturális intézmények bezárása), mind gazdasági szempontból (németek számára hátrányos prioritásokat meghatározó földreform). Ennek reakciójaként indul meg az 1920-as években a Schwäbisch-Deutsche Kulturbund mozgalom, amely a térségben a legjelentősebb német kulturális, gazdasági, politikai szervezetté nőtte ki magát. A szervezet végét a hitleri Németország és az általa irányított jugoszláviai német csoport, a KWDS¹⁴ megjelenése és térnyerése okozta. Elvesztve támogatóinak a tömegét a marginalizált szervezet vezetését is a „reformerek” vették át. Jugoszlávia szétesésével a németek az önálló Horvátországban kiemelt privilégiumokat kaptak (parlamentari képviselőket, kulturális autonómiát, hadkötelezettség alóli felmentettséget). A világháború befejeztével megkezdődik a horvátországi németek kálváriája. A németek nagy része kitelepül a visszavonuló német csapatokkal. A maradék németiséget a kollektív bűnösség vádjával mintegy 70 koncentrációs táborba gyűjtik (ez teljes Jugoszláviára vonatkozik) és vagy halálra dolgoztatják, vagy elmenekülésre kényszerítik. A háború német áldozatainak a száma megközelítőleg 30 000, továbbá a koncentrációs táboroknak az áldozatai mintegy 70–90 ezerre tehető, a kivándoroltak száma 320 000. A horvátországi németek száma jelenleg az osztrákokéval együtt 2635 (REICHENBERG B. G.1994).

A **ruszinok**, **ukránok** és **szlovákok** Mária Terézia alatt költöznek Bácskába, majd idővel a magas népszaporulat és a termőföld szűkössege miatt az 1830-as években meg-

¹³ Nyelvjárásiilag nyilván többet is, de ilyen részletekben ezt a kérdést, mint sok másikat sem kívánunk részletezni e tanulmány keretein belül.

¹⁴ Kultur und Wahlfahrtsvereinigung der Deutschen in Slawonien.

jelennek Szerémség és Szlavónia határán (ruszinok Mikluševci, Petrovci; szlovákok Đakovo, Našice (Nekcse) környékén), majd később kissé nyugatabbra is (ruszinok Piškorovci, Donji Andrijevci; szlovákok Pakrac környékére). Az 1950-es évek iparosodási hullámával jelentős arányuk költözik Kelet-Horvátország nagyobb városaiba (Eszék (Osijek), Vukovár (Vukovar), Vinkovce (Vinkovci)) és a fővárosba. Mégis városokba áramlásuk legnagyobb hulláma az 1991–1995-ös háborúban és azt követően következik be, amikor is elmenekülve a szerb hadsereg által elfoglalt és támadott falvaikból a ruszin, ukrán, s szlovák lakosság nagy része már nem költözik vissza eredeti falusi környezetébe. Így a szlovákok zöme Ilok (Újlak) és Našice, a ruszinok és ukránok jelentős része Vukovár és Zágráb városaiban lakik.

Az előbbiekkal ellentétben a **csehek** nem a Vajdaságon (Bácska, Bánát) keresztül, hanem három betelepedési hullámban közvetlenül Horvátország területére (elsősorban Daruvár (Darugar) és környéke) telepedtek nagyobb számban 1791-től kezdve az 1830-as évekig bezárólag. Jelenleg is egykori betelepülésük területén laknak, számuk azonban folyamatosan fogyást mutat. Mivel ez a terület a Jugoszlávia szétesését követő háborúban súlyos háborús cselekmények színtere volt (a megszállt Nyugat-Szlavónia), a csehek nagy része elmenekült. A cseh származású gyermekeket a Horvát és Cseh Külügyminisztériumok valamint a Horvátországi Csehek Szövetségének együttműködésével Csehországba menekítették. A háborút követően e menekültek nagy része visszatért eredeti lakhelyére. Daruváron jelenleg is működik cseh óvoda és általános iskola.

Az **olaszok** jelenleg az egyetlen autochton kisebbség, melynek szállásterülete nem a pannon horvát régióban van¹⁵, hanem az Isztriai félszigeten, a Kvernero területén és kisebb részben Zadarban és közvetlen környékén¹⁶. A huszadik században az olaszok száma attól függően változott, hogy a vizsgált területen milyen állam (Jugoszlávia vagy Olaszország) fennhatósága volt éppen „aktuális”. Ennek legjobb példája a már említett Isztriai-félsziget (lásd 1. fejezet). Jelenleg 90% - uk él az Olaszországgal határos félszigeten és környékén.

A horvátországi **zsidóság** eredetét tekintve kettős. A tenger melléki részeken (dubrovniki központtal) a spanyol eredetű szefárdok, amíg a pannon területeken a kelet-közép európai askenázi zsidóság volt a jellemző. A második világháborút megelőzően a legnagyobb közösségeik Zágrábban¹⁷ és Eszéken voltak. Az 1941–45 között főnálló fasiszta NDH-ban megtörtént a horvátországi (és bosznia-hercegovinai) zsidók elleni genocídium, melynek következményeképpen a közösség megközelítőleg 75–80%-a vesztett el. A legutóbbi népszámlálás 576 zsidót regisztrált, akik nagyobb része, 64%-a Zágrábban él.

A szerbek után a **magyarok** a legnagyobb autochton kisebbség Horvátországban. A magyarok letelepedése a Dráva–Száva közére megkezdődött már a magyarok Kárpát-medencébe érkezésével, de összefüggő szállásterületük csak Szlavónia észak-keleti részén és Nyugat-Szerémségben, illetve a Drávától északra eső Dél-Baranyában alakult ki. Ezt a török hódításokat követő elnéptelenedések és a későbbi etnikai változások földarabolták és egyre ritkább textúrájúvá tették. A 19. században a határörvidék polgári közigazgatás alá vonásával elsősorban a Dunántúlról jelentősebb számú magyar vándorolt ki (HAJDÚ Z. 2006) a mai Horvátország területére, de ők jelentős mértékben beolvadtak, illetve az első világháborút követő optációs joggal élve elhagyták az SHS Királyságot. A második világháborút már nem követte az 1920-as évekhez mért kivándorlási hullám,

¹⁵ Bár kisebb olasz közösség (a teljes horvátországi olaszság 4%-a) él požeško-slavonska-i Pakracban és Lipikben.

¹⁶ Ezek többnyire azok a területek amelyek a két világháború közti időszakban olasz fennhatóság alatt álltak.

¹⁷ Bizonyos becslések szerint ekkor Zágrábban mintegy 11 000 zsidó élt.

azonban a magyarok elsődleges szállásterületének számító Baranya Háromszöget az 1995-ig tartó, Jugoszlávia szétesését követő háború kiemelten sújtotta (még inkább a szlavóniai szórványban élőkét, gondoljunk az etnikai tisztogatástól leginkább szenvedett Kőrógyra (Korog) vagy Szentlászlóra (Laslovo)). Nehéz megbecsülni az ekkor Magyarországra költözők és vissza nem tértek számát, arányát (lásd 9-es lábjegyzet), a már említett okokon kívül a kettős állampolgárság Horvátország és Magyarország között létező intézménye miatt is. A magyarok jelenlegi szállásterülete elsősorban a horvát baranyai terület, valamint az annak déli határát képező Kelet-Szlavónia néhány települése (de itt csak szórványban), továbbá az előbbieknél jóval kisebb arányban Daruvár környéke (KOCSIS 2003).

3. 1. Szerbek 1991 után

A szerbek Horvátország önállóságával egyértelműen elveszítették államalkotó szerepüket, kisebbségek lettek, ugyanakkor a háborús cselekmények által létszámuk is jelentősen csökkent. Ez utóbbi a „bűvös 8% alá esett vissza (megközelítőleg 5%-ra), elveszítve így a területi autonómiakövetelésük bármilyen formájának jogos, belátható időn belüli megvalósítható, reális esélyét.

A legsúlyosabb tényező azonban mégis a többségi, azaz a horvát nemzettel kialakult viszonyuk, ennek néhány, elmúlt évekbeli közvélemény-kutatási eredmény is a bizonyítéka¹⁸.

Közismert tény, hogy a szlovéniai tíznapos háborút leszámítva a valódi háborús cselekmények Horvátországban robbantak ki a határőrvidéki szerbek és az önnállósodó zágrábi kormányerők között. Ennek a háborúba torkolló konfliktusnak a „menetrendje” nagyrészt követhető volt a Belgrád és Zágráb között „kötéltáncoló” horvátországi szerb kisebbség politikai érdekhalmazok, erőviszony közötti útkeresésén. Így a Rašković kontra Babić párviadal, majd szerepcseréje valójában a belgrádi és zágrábi kommunikációs szálak kikristályosodásán volt lemérhető. Akárcsak Bosznia-Hercegovina esetében, az itteni szerbek is magukra maradtak a Milošević rezsim gyengülésével, valamint a háború gyújtópontjának Boszniára tolódásával. Az 1995-re megerősödő horvát nemzetvédelmi gárda és hadsereg két egymást követő offenzíva keretében felszabadította a Krajínát, ezzel megindult az ottani szerb lakosság menekülése és helyükre megindult a horvát betelepülés (nagyrészt ezek a betelepülők az otthonaikat vesztett bosznia-hercegovinai horvát csoportok, és a még megszállt horvát területek menekültjei). Babić a hágai bíróság előtt azóta önként feladva és bűnösnek vallva magát felelt már tettéért, 13 év börtönbüntetésre ítélték. Azonban 2005 elején önkézüleg vetett véget életének, miután kooperatív készséget mutatott a Milošević elleni tanúskodásban.

A jelenlegi megfogyatkozott és megtépzott politikai erejű szerb vezetés Horvátországban elállt a területi kérdések erőszakos, fegyveres megoldási lehetőségétől. Néha egy-egy szecesszionista törekvés háromnapos csodaként megjelenik, mint erőltetett szélsőséges próbálkozás. Ilyen volt pl. a Belgrádban 2005. február 26-án a Szakszervezetek Házában, főleg az egykori SAO Krajina szélsőjobboldali (ma Vojislav Šešelj által támogatott) szárnyából megalakult krajinai menekült-bábkormány.

A horvátországi szerbek politizálásában jelenleg csak a tárgyalások és a demokratikus módszerek képezik a politikai eszköztárát; számukra a Horvátországon belüli autonómia a kérdés és a tét, és ezzel szorosan összefügg a szerbek visszatérésének,

¹⁸ A Puls közvéleménykutató intézet 2004. szept. 15-én a Jutarnji List-ben megjelent adatai szerint a horvátok 42%-a szerint államuknak semmi segítséget sem kéne nyújtania a szerbek visszatelepülésének elősegítésére. A GfK kutatói központ Bogardus metódus alapján végzett felmérése szerint 2002-ben Dalmáciában a horvát lakosságnak mintegy 44%-a kifejezetten nemkívánatosnak tartja a szerbek jelenlétét Horvátországban, Szlavóniában ez 35%, Zágrábban 18%, Isztria, Gorski Kotar és a tenger mellék területein ez a mutató 7%.

visszatérítésének politikája. Ezek a visszatelepülések, a háborús területeken még a mai napig is tapasztalható (a már említett) szerbek elleni közhangulat ellenére folyamatosak. 2006 nyara a Horvát „Helsinki Bizottság” véleménye szerint az „erőszak nyara” volt¹⁹, megerősítve azokat a véleményeket, hogy Horvátországnak a menekültek rehabilitációjában és biztonságában-biztosításában még sok feladata akad.

3. 2. A szerbek és a közigazgatási reform

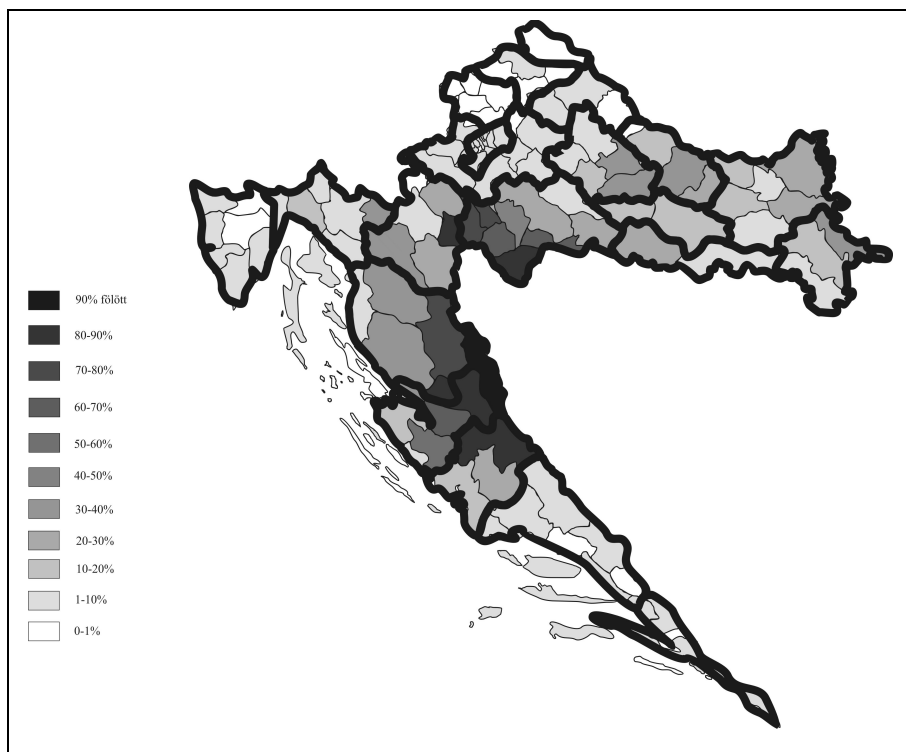
A Horvát Köztársaság alkotmányába 2003-ban építették be a nemzetközi joghoz igazított kisebbség-védelmet garantáló részeket. Ezzel a horvátok szakítottak az 1990-es évek Tuđman névvel fémjelzett kisebbségi (és ez itt és ekkor elsősorban, sőt kifejezetten a szerbekre vonatkozik) irányvonalával.

Bár a háború kitörése előtt a horvátországi vezetők széles területi jogköröket ígértek a szerbeknek, a konfliktust ez nem tudta megoldani. Az 1991-ben elfogadott horvát alkotmány a kisebbségi jogok tekintetében minden nemzetközi normát szem előtt tartott, így törvényileg biztosította a nemzetiségi és kisebbségi jogokat, azonban a kisebbségek területi és politikai autonómiára vonatkozó részei csak egy 1992-es alkotmánymódosítással kerültek becikkelyezésre, de ekkor már javában zajlott a háború. A mintegy 12%-nyi horvátországi szerbség megszállta Horvátország területének közel egyharmadát.

1992. december 20-án a horvát államelnök az ország egészére vonatkozólag új közigazgatási beosztást léptetett életbe, a megyerendszert. Ezt a Horvát Parlament 1992. december 29-én fogadta el. Az új rendszer az elaprózott (Jugoszláviából örökölt) općinai (općinai, közösségi, járási) rendszert szüntette meg (illetve jogköreit nagyrészt átruházta a megyék szintjére), amelyen a horvátországi szerbek területi autonómia és önrendelkezési követelései alapultak. 1991-ben (općinai szinten) ugyanis a szerbek két općinában alkottak relatív, tizenegyben pedig abszolút többséget²⁰.

¹⁹ A legjelentősebb horvát napilapoknak 2006. augusztus első felében szinte mindennapi témája volt a skabrnjai visszatelepültek elleni zaklatássorozat. Ezen kívül a horvát sajtó még számos szerbek és horvátok közötti összetűzésről számolt be a 2006. június és szeptember közti időszakban.

²⁰ Abszolút többség Benkovac, Donji Lapac, Obrovac, Vojnić, Vrginmost, Gračac, Dvor, Glina, Kostajnica, Knin, Titova Korenica, relatív többséget Petrinja, Pakrac općináiban.

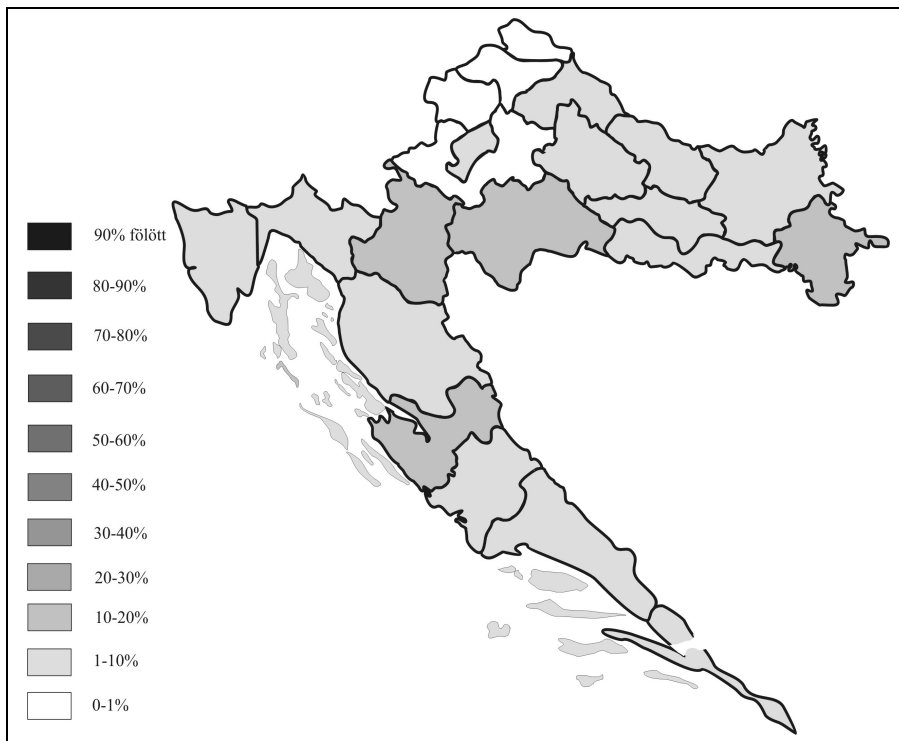

2. ábra: Szerbek Horvátországban, općinánként 1991-ben (feltüntetve az 1992-ben kijelölt megyehatárok), Szerk. Végth Andor 2005.

A megyék határainak meghúzásánál nem a szerb etnikai közösség érdekei érvényesültek (ekkor még javában zajlott a háború) így a szerb etnikai tömb közigazgatásilag felszabdálódott, nem beszélve a későbbi hadműveletek demográfiai hatásáról. A „Villám” és a „Vihar” hadműveletek²¹ következtében a horvátországi szerbség szinte kétharmada elhagyta Horvátországot, ezáltal a szerbek aránya 5%-nyira csökkent, és a hadműveletben visszafoglalt területi egységek bekerültek a megyerendszerű közigazgatási felosztásba.

A 2001-es népszámlálási adatok alapján a szerbek aránya csak három megyében haladja meg a 10%-ot, de egy megyében sem éri el a 15,41%-ot, amely a legmagasabb mutató a Vukovár-szerémségi megyében. Az is kitűnik a két ábra összehasonlításakor, hogy a horvátországi szerbek „klasszikus” (háború előtti) területi elhelyezkedésében egyfajta súlypont-áthelyeződés figyelhető meg. Ez annak köszönhető, hogy a krajainai szerbség területe háborús cselekmények (a már említett hadműveletek) során került vissza Horvátország ellenőrzése alá, amíg a dunamenti területek (Eszék-Baranya és Vukovár-szerémségi megyék területe) ún. békés reintegráció által, így itt a menekültáradat és a tömeges kivándorlás elmaradt (bár e területek szerbsége is jelentősen megfogyatkozott).

²¹ Horvátul Bljesak és Oluja hadműveletek.

3. ábra: Szerbek Horvátországban a 2001-es népszámlálás szerint, megyénként
Szerk. Végh Andor 2005.

Horvátországban tehát a szerbek számának drasztikus csökkenésével, csökkentésével és új közigazgatási határok megvonásával - eltörölve a meglévő közigazgatási struktúrát és a kisebbségi határokat - „integrálta” az ország legnagyobb kisebbségét.

4. IRODALOM

- HAJDÚ Z** 2006: A magyar–horvát határ történeti, közjogi, közigazgatási kérdései 1918-ig (Történeti és politikai földrajzi vázlat), kézirat
- HERCZEG E.–PAP N** 2004: A szlovén–olasz határ menti együttműködés sajátosságai. In: PAP N.–VÉGH A. (szerk.): IV. Magyar Politikai Földrajzi Konferencia – A Kárpát medence politikai földrajza. Pécs, pp. 191–198.
- JURKOVIĆ, I.** 1994: Status njemačke nacionalne manjine i udio njene imovine u Ostvarenju agrarne reforme i savezne kolonizacije (1994–1948) ili ogledni primjer fenomena isključivosti. In: REICHENBERG (ed.): Nijemci u Hrvatskojučer i danas. Njemačka Zajednica, Zagreb. pp. 107–117.
- KLEMENČIĆ, M.** 2000: Prostovoljne in prisilne migracije kot orodje spreminanja etničke strukture na območju držav naslednic nekdanje Jugoslavije In: JESIŠ, B. (ed.): Rasprave in gradivo, 36/37, Inštitut za narodnostna vprašanja, Institut for ethnic studies. Ljubljana pp. 145–173.
- Kocsis K.** 2003: Horvátország pannon területeinek etnikai térképe. MTA Földtudományi Kutató Központ, MTA Kisebbségkutató Intézet. Bp.
- PAP N.** 1998: Centrifugális és centripetális erők az olasz államtérben. In: A Mediterrán-eum szerepe az európai történelemben és politikában Nemzetközi Konferencia, Szeged, pp. 175–186.
- PETROVIĆ, R.** 1987: Migracije u Jugoslaviji i etnički aspekt. Istraživačko izdavački centar SSO Srbije Beograd pp. 38–40.
- POKOS, N.–ŽIVIĆ, D.** 2004: Demografski gubici tijekom domovinskog rata kao odrednica depopulacije Hrvatske (1991.–2001.). In.: Društvena istraživanja 72–73. Zagreb, Institut društvene znanosti Pilar. 2004 julius–október. pp: 727–750.
- REICHENBERG, B. G.** 1994: Kulturno povijesni identitet Nijemaca u Hrvatskoj. In REICHENBERG (ed.): Nijemci u Hrvatskojučer i danas. Njemačka Zajednica, Zagreb. pp. 3–21.
- SOKSEVITS D.** 2000: A horvát nemzettudat fejlődése (XVIII-XX. Század) – Pro minoritate 2000/Nyár Pro minoritate alapítvány 2000. pp.25–30.
- ŽULJIĆ, S.** 1989: Narodnosna struktura Jugoslavije i tokovi promjena Ekonomski institut-Zagreb, pp. 61–75.

1. FÜGGELÉK

	Fő	%
Összlakosság	4.437.460	100
Horvátok	3.977.171	89,63
Kisebbség összesen	331.383	7,47
Albánok	15.082	0,34
Osztrákok	247	0,01
Bosnyákok	20.755	0,47
Bolgárok	331	0,01
Montenegróiak	4.926	0,11
Csehek	10.510	0,24
Magyarok	16.595	0,37
Macedónok	4.270	0,1
Németek	2.902	0,07
Lengyelek	567	0,01
Romák	9.463	0,21
Románok	475	0,01
Oroszok	906	0,02
Ruszinok	2.337	0,05
Szlovének	4.712	0,11
Szlovákok	13.173	0,3
Szerbek	201.631	4,54
Olaszok	19.636	0,44
Törökök	300	0,01
Ukránok	1.977	0,04
Vlahok	12	0
Zsidók	576	0,01
Egyéb	21.801	0,49
1*	89.130	2,01
2*	9.302	0,21
3*	17.975	0,41

Nemzeti kisebbségek Horvátországban a 2001-es népszámlálás szerint

Forrás: Statistički Zavod Republike Hrvatske

1*-nem nyilatkozott

2*-regionális öntudatú

3*-ismeretlen

HORVÁTORSZÁG TÉRSZERKEZETÉNEK ALAPVONÁSAI A XXI. SZÁZAD ELEJÉN*

Reményi Péter²²

Hrvatska je među najheterogeničnijim državama regije. Heterogeničnost je prisutna skoro u svim aspektima prostornih činbenika i procesa. Najočiglednije i što se tiče stabilnosti države najznačajnije prostorne razlike su primjetljive u slučaju društveno-gospodarskog razvoja. Ti veliki prostorni dispariteti mogu imati izuzetno važnu ulogu u uravnotežnom razvoju države te u ostvarenju društvene jednakosti u izgledima.

Glavni grad i srednja - Hrvatska predstavljaju nedvojbeno središte države. Istina je to i za demografske, infrastrukturne i buduće izgleda. Najvećim razvojnim potencijalom raspolažu / mogu se hvaliti dvije regije na obali Jadrana. Trenutačno razvoj Zapadne-Hrvatske je značajnije viši nego Južne-Hrvatske, ali razvoj već i u njoj je započeo. Međunarodni turizam i visokokvalitetne usluge, koje se vezuju uz njega mogu postati ključ mogućeg razvoja. Zbog razgranatih razloga Istočna-Hrvatska je najzaostalije područje i u najnepovoljnijem stanju u državi. Trenutačno se čini da taj dio države iz vlastite snage neće moći na brz razvoj, zbog nedostatka za to potrebnih temelja. Za to bi bila potrebna vladina pomoć, uvlačenje kapitala u velikoj mjeri, razvoj infrastrukture i sveobuhvatna likvidacija ratnog nasljedstva (n.p. minska polja)

Croatia is one of the most heterogeneous state of its region. Heterogeneity can be discovered in almost every aspects of spatial factors and flows. The most outstanding and the most important (from the point of view of the country's stability) spatial differences can be experienced in the level of social-economic development. These high spatial disparities can play a crucial role in the harmonic spatial development of the country and in the realization of social equality.

The gravitation centre of the country is undoubtedly the Central-Croatian region with Zagreb as a capital. It's true in the sense of demographic, economic and infrastructural development and in future development possibilities.

The two regions siding the Adriatic may be proud of the highest growth potential. West-Croatia experience today a much higher development than South-Croatia but the increase has already started in the latter as well. International tourism and high-rate services can be seen as key elements of development.

The most backward, most disadvantageous area of the country is East-Croatia, the causes of which are diverse. Today the region does not seem to be able for rapid development of its own since the insufficient use of its resources. These resources could provide growth possibilities on the field of high-level agriculture and connected services. But for this government help, high level direct investment, infrastructure-development and the total elimination of the legacy of the civil war (e.g. minefields) are needed.

* Készült az OTKA T 61432 számú pályázata támogatásával

²² Reményi Péter egyetemi tanársegéd PTE TTK FI Politikai Földrajzi és Területfejlesztési Tanszék

1. BEVEZETÉS

Egy adott ország térszerkezetének ismerete rengeteg hasznos információval szolgál a kutatóknak, politikusoknak, szakembereknek és minden érdeklődőnek a vizsgált térség területi viszonyait, kapcsolatrendszerét, fejlettségét stb. illetően. A térszerkezet vizsgálata kapcsán meghatározzuk a szóban forgó térség területi különbségeit, azokat a tulajdonságokat, melyek alapján egyes közigazgatási egységei, tájai, vagy más módon lehatárolt területi egységei hasonlóak vagy különbözőek. A kiválasztott szempontok szerinti csoportosítások segítségével ezután meghatározhatók azok a határvonalak, melyek mentén az ország területi különbségei kialakulnak. Ezeket a határvonalakat tetszőleges szempontok (a területi vizsgálati szempontjaink) alapján határozhatjuk meg (vallási, nyelvi, gazdaságtól egészen olyan profán szempontokig, mint például az étkezési szokások) így szinte a társadalmak minden vizsgálható aspektusa esetén kimutathatók. Amennyiben a szerkezeti vonalak által elválasztott területek közti különbségek ugrásszerűen nőnek törésvonalakról beszélhetünk.

Egy társadalom és annak vezetői, szakértői optimális esetben törekednek a társadalomban fennálló területi fejlettségi különbségek csökkentésére, hiszen ez a stabilitás egyik alapkérdése. Az EU regionális politikájának és ezáltal az oda igyekvő országok területfejlesztési politikáinak is egyik kiemelt kérdése a területi fejlettségi különbségek csökkentése (más összefüggésrendszerben a területi esélyegyenlőség megvalósítása). (PAP N. 2003)

Az ezirányú szakmai és politikai tevékenység első lépése a fennálló helyzet bemutatása, a területi különbségek meghatározása, az ország térszerkezetének felvázolása. Ez legegyszerűbben a területi népszámlálási adatok elemzésével, összehasonlításával és térképi ábrázolásával valósítható meg. Jelen munkánkban is ezeket a módszereket alkalmaztuk, kiegészítve korábbi, a témánkhöz kapcsolódó elemzések feldolgozásával, valamint bizonyos jogi alapok áttekintésével.

2. HORVÁTORSZÁG TÉRSZERKEZETÉNEK TERMÉSZETI ÉS TÖRTÉNETI MEGHATÁROZOTTSÁGAI

2.1. Természeti alapok

Horvátország földrajzi helyzete nagyban befolyásolja az ország térszerkezetének alakulását. Közép-Európa és Délkelet-Európa határán, az Adriai-tengerpart és a Duna-medence között elterülő ország egymástól jelentősen különböző természeti adottságú területeket integrál. Az Európában elfoglalt földrajzi helyzetéből adódik, hogy a külső hatások (hatalmak) is sokszor és jelentősen alakították belső területi viszonyait (Magyar Királyság, Bizánc, Velence, Oszmán Birodalom, Habsburg Monarchia, Szerb Királyság, Jugoszlávia).

A horvátországi térszerkezet belső természetföldrajzi alapvonásait több szempontból is vizsgálhatjuk. Ezek a szempontok a legtöbbször részben átfedik, részben azonban kiegészítik egymást. Két markánsan elkülönülő egységre oszthatjuk Horvátországot a tengerhez való viszonya alapján. Ennek értelmében létezik egy tengeri vagy maritim és egy szárazföldi, vagy kontinentális Horvátország. Ezzel részben összecseng az éghajlati alapú (mediterrán-kontinentális) felosztás is. Másik fontos szempontunk lehet a domborzati tagolás. Ez alapján egy tengerparti vagy litorális (adriai) egy hegyvidéki (dínári) és egy alföldi-dombvidéki (pannon) részre osztható az ország.

Ezeknek a természetföldrajzi tagolásoknak számos fontos hatása van az adott területek fejlődési pályájára, a kialakult struktúrákra, szokásokra, életmódra stb. Természetesen

más lesz a megélhetés fő forrása a tengerparton, a hegyvidéken és a pannon medencében, minek következtében más lesz a települések képe is, mások lesznek a jellemző épületek, az étkezési szokások, a jellemző gazdasági aktivitás. Az egyes területeknek más-más az eltartóképesége, így különböző népsűrűséggel találkozhatunk, az időbeli változások során bizonyos területek le- (hegyvidék) bizonyos területek felértékelődnek (tengerpart), kialakítva így egy, napjainkra jellemző tengerpartra irányuló migrációt.

A természetföldrajzi adottságok döntően hatottak a közlekedési hálózatok kialakulására, ezen keresztül pedig a településhálózat fejlődésére (elsősorban a domborzat és az urbanizációban a 19. században döntő fontosságú vasútépítés kapcsán, bár a domborzat hálózatformáló szerepe nem kizárólagos, a hatalmi-gazdasági érdekek legalább ilyen fontosak), mely a területi különbségek kialakulásának egyik fontos tényezője (ERDŐSI 2005). A Karszt területén a felszínen található ivóvíznek is a természeti viszonyokból fakadóan sajátos, településfejlesztő hatása volt.

2.2. A térszerkezet történeti meghatározottságai

A mai horvát térszerkezet történeti meghatározottságai legalább olyan fontosak, hatásuk legalább olyan jelentős, mint a természeti tényezőké. Történeti fejlődési pályájuk alapján Horvátországot két markánsan elkülönülő részre oszthatjuk, mely felosztás némileg összecseng a természetföldrajzi felosztással (maritim-kontinentális). Ez a két rész a közép-európai nagytérhez tartozó Pannon-Horvátország, mely társadalmi-gazdasági fejlődésében, településhálózatának alakulásában, az anyagi és szellemi kultúra jellemzőiben leginkább közép-európai, Duna-medencei hasonlóságokat mutat. Ezt a területet egy nyugati, társadalmi-gazdasági szempontból fejlettebb és egy keleti fejletlenebb részre oszthatjuk. Ez a mai fejlettségi viszonyokon alapuló felosztás azonban történeti előzményekkel is rendelkezik, a két terület közti határ hozzávetőlegesen az egykori török hódoltság határát követi, bár a kettő közti összefüggés csak közvetett, a fejlettségbeli különbségek kialakulásában elsősorban a főváros szerepe, illetve az attól való távolság emelendő ki.

A másik, történeti fejlődési alapon lehatárolható terület, melyet az átmeneti hegyvidéki területek választanak el Pannon-Horvátországtól, a tengerpart és a szigetvilág. Horvátországnak ez a nyugati része a társadalmi-gazdasági fejlődését, az anyagi és szellemi kultúrát, az életmódot, a települések képét stb. tekintve az észak-olasz térséggel mutat hasonlóságot. Ennek történelmi gyökerei egyértelműek, a 19. század elejéig a térség nagyobb része a Velencei Köztársaság részét alkotta, a kisebbik Horvátországon keresztül a Magyar Királysághoz tartozó részen (Kvarner-öböl keleti partja, a magyar Tengermelék) is sok tekintetben a velencei hatás volt az erőteljesebb.

Ennek a történeti fejlődési alapon elvégezhető lehatárolásnak a leglátványosabb elemei a települések kapcsán fogalmazhatók meg. A tengerparti települések és a Pannon területek települései közti különbségek a nem szakavatott szemlélő számára is szembeütőek, csak néhányat kiemelve ilyenek: az épületek kinézete, a települések alakja, a térhasználat, a jellemző gazdasági aktivitás, a települések közti kapcsolatrendszer.

3. A HORVÁT KÖZIGAZGATÁSI RENDSZER

Horvátország közigazgatási rendszerének alapjait az 1990-ben elfogadott alkotmányban találjuk. Azóta a jogalkotók számos, a közigazgatást érintő kérdés kapcsán alkottak új jogszabályokat. 1992-ig az állami alatti közigazgatási szint az općinarendszer volt, mely decemberben, a megyerendszer kialakításával átalakult. Az addigi općinai hatáskörben lévő feladatok zöme átkerült a megyékhez de az općinák önkormányzatisága nem szűnt meg. Jelenleg tehát az állami és a települési szint között két önkormányzatisággal is rendelkező közigazgatási kategória található, a megye és az općina. De jure ugyan mindkettő önkormányzatisággal bíró szereplője a területi közigazgatásnak, de facto azonban a megye inkább az államigazgatás helyi képviselője (az alkotmány alapján a megye a helyi államigazgatást és az önkormányzatiságot egyesíti), így szoros központi kontroll alatt áll. (IVANIŠEVIĆ S. et al., 2001).

A megyék között feladataikat, jogaikat, szervezetüket tekintve nincs különbség, területüket a törvény értelmében a történelmi, gazdasági és közlekedési kapcsolatok figyelembe vételével határozták meg („természetesen” a gyakorlatban ez nem mindig érvényesült). Horvátország területe 20 megyére oszlik, a megyék maradéktalanul kitöltik az országterületet, a főváros kivételével. A megyék átlagos nagysága 2750 km², átlagos lakossága 200 ezer fő, mely értékek nagy szélsőségeket takarnak. (IVANIŠEVIĆ S. et al., 2001)

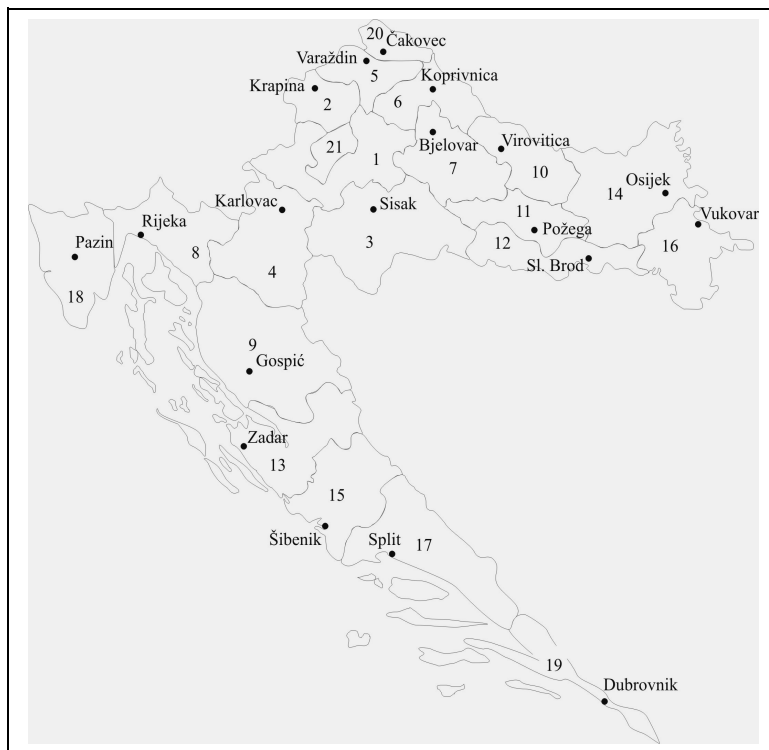
A főváros Zagreb (Zágráb) kitüntetett helyet foglal el a horvát közigazgatási rendszerben, jogi értelemben egyszerre város és megye is. Ennek számos következménye közül a legfontosabb, hogy megye volta miatt az államigazgatás közvetlen befolyással rendelkezik Zágrábban (pl.: a polgármestert a köztársasági elnöknek kell megerősítenie hivatalában, bizonyos körülmények között ki is nevezheti, a városi hivatalok állami intézményeket megillető jogkörrel rendelkeznek...) (IVANIŠEVIĆ S. et al., 2001).

A megye alatti szint, melynek neve a jogalkotásban „helyi önkormányzati egységek”, két típusra bomlik. Az egyik az općina (magyarra talán községnek fordíthatjuk, az egykori magyar járásokra emlékeztető közigazgatási egység) a másik pedig a város. A jogszabályok különbséget tesznek köztük a szervezeti felépítésüket és a tevékenységi körüket illetően, a gyakorlatban azonban kevés jogi-szabályozási különbség van köztük. Mindkettő valamely megyéhez tartozik és a megyei hatóságok felügyelete alatt áll. A legfőbb különbség településföldrajzi természetű, nevezetesen, hogy općinákat falusias térségekben szerveznek, míg a városok (grad) értelemszerűen az urbanizált térségekre jellemzők. Több település, melyeket természetföldrajzi, társadalmi, gazdasági szempontból összetartozónak tekinthetünk és a lakosaik érdekei közösek, tartoznak egy općinához.

Urbanizált térségekben a törvény városok létrehozását teszi lehetővé. Ez a jogállás többféle módon érhető el. Automatikusan városi rangot kap minden megyeszékhely és minden 10 000 főnél nagyobb lakosú település. Különleges fontosságra hivatkozva (mely lehet gazdasági, történeti, földrajzi...) minden település számára adott a lehetőség a várossá válásra. Ez utóbbi lehetőség miatt a városok száma gyors növekedést mutat Horvátországban, míg 1991-ben 38 volt a számuk, 2001-re ez a szám 123-ra nőtt (ezek közül Zágráb mellett 19 megyeszékhely, 52 db 10 000 főnél több lakosú, 51 pedig speciális indokkal lett város) (IVANIŠEVIĆ S. et al., 2001). A speciális indokkal várossá nyilvánított települések száma a tengerparton, a szigetvilágban, illetve a horvát állam magterületén (Zagorje környéke) a legnagyobb (pl.: Krapinsko-zagorska megyében 7-ből 5, Zadarska megyében 6-ből 5, Primorsko-goranska megyében 14-ből 11) Szlavóniában pedig a legkisebb pl.: Osječko-baranjska (Eszék-Baranya), Vukovarsko-srijemska (Vukovár-Szerémég), Brodsko-posavska megyékben nincs egy sem.

Ennek nyilvánvaló magyarázata a különböző adottságú területeken kialakult különböző településsűrűség (lásd később), melynek részben természeti (tagolt-tagolatlan fel-

szín) részben pedig társadalmi (török hódoltság-zavartalan településfejlődés) okai vannak. A tagolt felszínen (hegyvidék, szigetvilág) kialakult kisebb (természetföldrajzi tényezők által meghatározott) vonzáskörzetek központjai joggal pályázhattak városi címre (funkcióik léteznek), míg a keleti (kevésbé tagolt felszínű) országgrészben nagyobb kiterjedésű, de kevesebb vonzáskörzet alakult ki, így értelemszerűen kevesebb központi funkciókkal rendelkező központi hely van, melyek potenciálisan pályázhatnak a városi címre.

1. ábra: Horvátország megyéi és megyeszékhelyei (a számok magyarozatát lásd: 1. táblázat, Zagreb megye székhelye Zágráb városa, bár a város nem része a megyének)
forrás: Državni zavod za statistiku (horvát Központi Statisztikai Hivatal, továbbiakban: DZS), szerk.: szerző

A horvát területi közigazgatás legfiatalabb elemei az európai integrációs folyamatok előrehaladtával kialakításra került régiók (NUTS 2. szint). Ezen területszervezési szint kialakítását a hazaihoz hasonló éles viták és egymással ellentétes érdekek mentén szerveződő csoportok politikai küzdelmei kísérték. Az újabb szint létrehozásának kényszere egyértelműen az uniós csatlakozási igény következménye, annak megvalósítási módja és tartalma azonban már a helyi erőviszonyok függvényében alakult. Horvátországban is több verzió született a lehetséges megoldásokról, mind a területiséget, mind a régiókhöz delegált feladatokat, eszközöket és funkciókat illetően. Tizenhárom régiós felosztási terv készült a kétrégiós (kontinentális-maritim), a háromrégiós (maritim-központi-keleti) a négrégiós, mely a tengerpartot már északi és déli régióra osztja, valamint az ötrégiós, ahol különválnak Zágráb régiója és egy Varaždin központú Észak-Horvátország. Ez a

négy alapformáció az egyes régiókban szereplő megyék tekintetében további variánsokra bomlott. (Rašić I. 2003)

	Megye (županija)	Terület (km²)	Lakosság (fő)	Népsűrűség (fő/km²)	Községek száma (ebből város)
1.	Zagrebačka	3060	309696	101,2	34 (8)
2.	Krapinsko-zagorska	1229	142432	115,9	32 (7)
3.	Sisačko-moslavačka	4468	185387	41,5	19 (6)
4.	Karlovačka	3626	141787	39,1	22 (5)
5.	Varaždinska	1262	184769	146,4	28 (6)
6.	Koprivničko-križevačka	1748	124467	71,2	25 (3)
7.	Bjelovarsko-bilogorska	2640	133084	50,4	23 (5)
8.	Primorsko-goranska	3588	305505	85,1	35 (14)
9.	Ličko-senjska	5353	53677	10,0	12 (4)
10.	Virovitičko-podravska	2024	93389	46,1	16 (3)
11.	Požeško-slavonska	1823	85831	47,1	10 (4)
12.	Brodsko-posavska	2030	176765	87,1	28 (2)
13.	Zadarska	3646	162045	44,4	33 (6)
14.	Osječko-baranjska	4155	330506	79,5	42 (7)
15.	Šibensko-kninska	2984	112891	37,8	19 (5)
16.	Vukovarsko-srijemska	2454	204768	83,4	30 (4)
17.	Splitsko-dalmatinska	4540	463676	102,1	55 (16)
18.	Istarska	2813	206344	73,4	38 (9)
19.	Dubrovačko-neretvanska	1781	122870	69,0	22 (5)
20.	Međimurska	729	118426	162,4	25 (3)
21.	Grad Zagreb	641	779145	1215,5	1 (1)
	Horvátország	56594	4437460	78,4	426 (123)

1. táblázat: Horvátország megyéinek néhány adata 2001, forrás: DZS

Végül úgy tűnik, hogy a magyarországihoz hasonló regionális struktúra kialakítása győzedelmeskedett, melyben keverednek a történeti-táji elemek a már meglévő közigazgatási rendszerrel. Az országot felülről négy régióra osztották (Kelet-Horvátország, Közép-Horvátország, Nyugat-Horvátország, Dél-Horvátország), a régióhatárok követik a megyehatárokat és a regionális funkciók egyelőre megmaradtak a területi tervezési és statisztikai feladatoknál. A végleges regionális struktúrákat illetően biztosra azonban nem mehetünk, hiszen Horvátország 2005-ben kétszer is módosítási javaslatokat tett a regionális rendszert illetően, a regionális alapokon nyugvó adatgyűjtés és statisztikai tervezés pedig egyelőre nem működik. A CARDS program dokumentációja (mely a jelenlegi horvát területfejlesztés egyik alapidokumentuma) pedig 2005-ben ismét egy ötrégiós variánst vázolt fel.

4. REGIONÁLIS KÜLÖNBSÉGEK HORVÁTORSZÁGBAN

Annak ellenére, hogy a régiók kialakításra kerültek Horvátországban is, a statisztikai elemzéseknél, főleg, ha az országos területi különbségeket kívánjuk bemutatni, célszerű a megyerendszert alapul vennünk. Nem csak azért, mert erre a szintre lényegesen több (és hosszabb időszakot felölelő) statisztikai adat áll rendelkezésre, hanem mert a „négyrégiós” Horvátországban a megyei különbségek régióként (statisztikailag) nivellálódnak.

A területi egyenlőtlenségek Horvátországban az elmúlt másfél-két évtizedben jelentősen nőttek. A kelet-közép-európai rendszerváltozásokat megelőzően sem beszélhetünk kiegyenlített területi fejlődésről, de a jövedelmi viszonyok, a fejlődési lehetőségek tekintetében az egyes országrészek közti különbségek jelentősen kisebbek voltak, mint ma. A kilencvenes évek elején Horvátországnak, hasonlóan az egykori Jugoszlávia több tagköztársaságához, egyszerre kellett levelezni egy politikai-gazdasági rendszerváltást annak minden, a társadalomra is jelentős kihatással bíró elemével; kialakítani a független Horvátország intézményi, jogi, területi stb. struktúráit; megvívni függetlenségi háborúját, majd újjáépíteni az elpusztult területeket; valamint megoldania az egységes Jugoszláviában szőnyeg alá söpörni próbált nemzetiségi kérdést. Ebből egy-egy is megterhelő lehet egy állam/társadalom/gazdaság számára, együttes fennállásuk azonban óhatatlanul jelentősen átalakíthatja egy ország területi viszonyait, folyamatait. (ŠVIGIR, Z.–TEODORVIĆ, I., 2000)

A területi különbségek Horvátországban jelentősek. Nem beszélhetünk egyértelmű nyugat-keleti lejtőről, mint hazánk esetén, hiszen bizonyos nyugati területek is az országos átlagnál fejletlenebbek, de megfogalmazhatjuk a centrum-periféria területek egy jól definiálható körét.

Az ország centruma minden tekintetben – nem meglepő módon – a főváros és környéke. Zágráb igazi magterülete Horvátországnak, akár demográfiai súlyát, akár társadalmi-gazdasági fejlettségét, akár további fejlődési potenciálját tekintjük. A legtöbb általunk vizsgált népességi, gazdasági és infrastrukturális mutató esetén – ahogy az egy fővárostól elvárható – kiemelkedő értékekkel rendelkezik. Vonzáskörzete felöleli egész közép-Horvátországot, így a hozzá funkcionálisan kapcsolódó települési körrel együtt minden tekintetben az ország meghatározó települése, településegýttese.

A másik három régióközpont (és régió) helyzete már nem ennyire egyértelmű. Az ország gazdasági értelemben második legfejlettebb térsége Nyugat-Horvátország. A Rijeka (Fiume) központú régió azonban olyan megyéket foglal magába, mint a turizmusnak köszönhetően gyorsan gazdagodó és fejlődő, a háborútól megkímélt Istarska (Isztria – sok tekintetben az ország második legfejlettebb térsége), illetve a mostoha természetföldrajzi adottságokkal (kopár, nehezen járható hegyvidék) rendelkező, ráadásul a háborúban szinte teljesen kiürülő Ličko-senjska, mely a legnagyobb kiterjedésű, de legkisebb lakosságú megye (53 677 fő – 2001, 1991-ben még 76 000, a fogyás közel 30%-os). A régió kedvező földrajzi elhelyezkedése (Európai Unió fejlett térségeinek közelsége), kialakult kapcsolatrendszere (Észak-Itália), a regionális viszonylatban is számottevő kikötője (Rijeka), valamint a nemzetközi idegenforgalom bevételei garanciái lehetnek a további fejlődésnek.

Dél-Dalmácia, bár turisztikai adottságai kiválóak, csak a legutóbbi időkben indult meg a gyorsabb fejlődés útján. Ezek a társadalmi-gazdasági folyamatok is elsősorban a központokra – mint Split (Spalato), Zadar (Zára), valamint a tengerparti területekre vonatkoztathatók, a „hinterland” (melynek egy része etnikailag ugyan horvát, politikailag azonban egy másik állam része) és a szigetvilág zöme eddig igen kevés hasznát látta az adriai autópálya (meg)épültével megnövekedett turisztikai forgalomnak. Dél-Dalmáciára is igaz a kétarcúság és nem csak a „hinterland” és a tengerparti centrumtérsegek vonatkozásában. Vannak olyan mutatók melyek alapján a régió bizonyos megyéi kiemelkednek az országos átlagból, míg mások tekintetében jelentősen alatta maradnak. A nemzetközi turizmus fejlődése azonban meghozhatja a központi térségtől legtávolabb (térben és időben is) lévő régió felzárkózását is.

Az ország egyértelműen leghátrányosabb helyzetben lévő térsége Kelet-Szlavónia. Az országrész halmozottan hátrányos helyzetének okai szerteágazóak. Az elmúlt évtizedek világgazdasági és világpolitikai folyamatai nem kedveztek a döntően agrárjellegű és

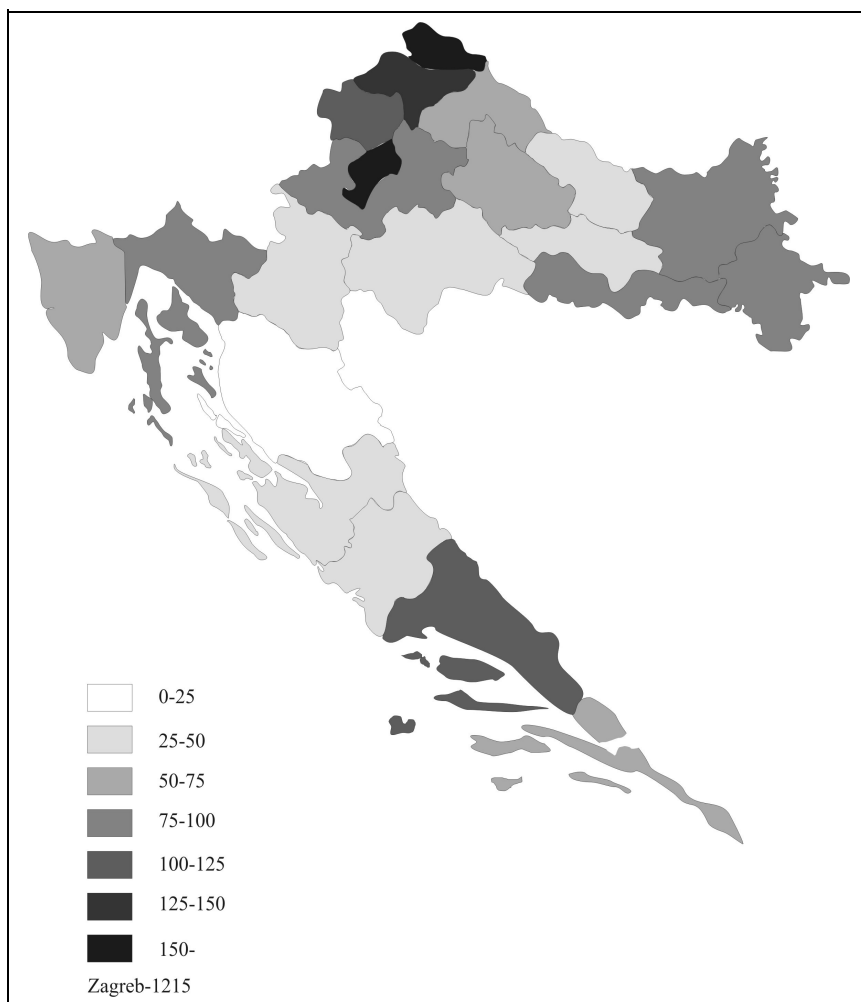
könnyűipari potenciállal rendelkező gazdaságnak (ŠVIGIR, Z.–TEODORVIĆ, I., 2000). Ennek hatásai megnyilvánulnak a munkanélküliségi adatokban, a jövedelmi viszonyokban, a migrációs trendekben stb. Horvátország orientációváltásának következtében a fő kommunikációs irány Nyugat-Európa lett, így Szlavónia (mely korábban a Zágráb–Belgrád tengely mentén kedvező forgalmi helyzetben volt) abszolút értelemben is a perifériára szorult. A horvát gazdaság motorja az idegenforgalom, mely egyértelműen a tengerparton koncentrálódik, így a bevételek növelése érdekében az állami beruházások is ezt a térséget preferálják. A külföldi tőke sokáig a rendezetlen politikai viszonyok miatt (csak 1998-ban állt helyre Horvátország szuverenitása a térség keleti része felett) került el. A határmenti kooperációknak pedig elsősorban az a tény szab gátat, hogy a szomszédos területek sem tartoznak Európa fejlett térségei közé (Bosznia-Hercegovina, Szerbia, Dél-Dunántúli régió). Kelet-Szlavónia felzárkóztatása minden valószínűség szerint csak állami és majdan uniós pénzügyi támogatással valósítható meg.

Előzetes elvárásainkként tehát megfogalmazhatjuk, hogy Horvátország egy igazi centrumtérségre, egy halmozottan hátrányos helyzetű régióra és két jelentős szubregionális különbségeket rejtő, különböző fejlettségű, de jelentős potenciállal rendelkező régióra osztható.

4.1. Demográfiai különbségek

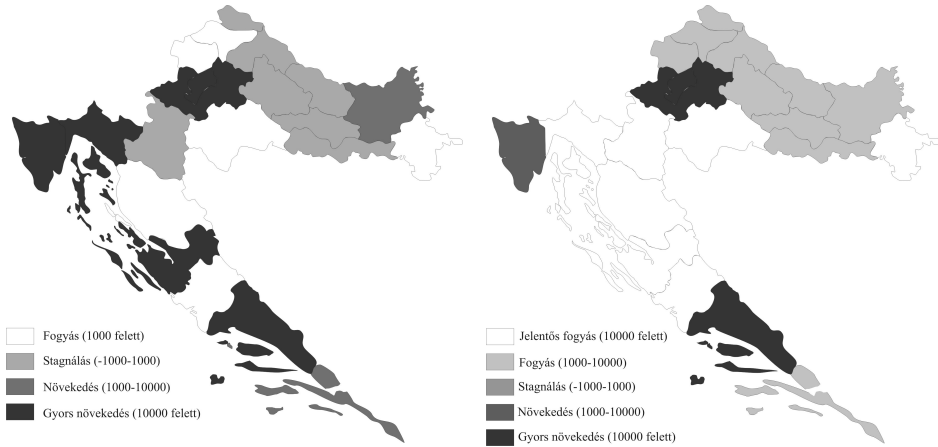
Az ország népességi súlypontja egyértelműen a fővárosra és az a körüli horvát magterületre esik. Itt a népsűrűségi adatok jócskán meghaladják az országos átlagot (78,5 fő/km²), melynek okai részben történetiek, hiszen ez a térség a horvát államiság központja, a mindenkor horvát államterület centruma. Ennek részben következménye, hogy a főváros az ország gazdasági központja is, így több munkahelyet, jobb megélhetést tud biztosítani. Az országos átlag fölött található a regionális központok megyéit (Eszék-Baranya, Splitsko-dalmatinska, Primorsko-goranska), ahol a régióközpontok nagy lakossága „emeli” az értékeket. Emellett értelemszerűen a régióközpontok körül kialakuló funkciók (közigazgatás, szolgáltatások, gazdaság...) más területeknél nagyobb számú munkaerőt foglalkoztatnak, eltartóképességük nagyobb. Érdekes helyzet, hogy a megyék közül az átlag feletti népsűrűségi értékekkel rendelkeznek a társadalmi-gazdasági szempontból legelmaradottabb megyék is (Brodsko-posavska, Vukovár-Szerémség). Ennek magyarázata egyrészt a korábban létrejött magas népsűrűség (elsősorban az agráriumban foglalkoztatott nagyszámú munkavállaló), másrészt a kialakult történeti népesség-szerkezet, mely elsősorban a megművelhető földek elhelyezkedése alapján alakult ki (vitathatatlan, hogy a mezőgazdasági termelés szempontjából Szlavónia a legkedvezőbb helyzetű a horvát területek közül). Az agráriumban gazdasági jelentőségének csökkenésével, valamint az egyre kevesebb munkaerőt igénylő termelési módok kialakulásával párhuzamosan a térség lakossága folyamatosan csökken (4., 5., 6. ábrák), de még mindig viszonylag magas értékekkel rendelkezik.

Az ország legtrikábban lakott területei 2003-ban egyrészt a kedvezőtlen természeti adottságú vidékek (hegyvidékek – Ličko-senjska 10 fő/km²), másrészt az 1991 előtt nagy arányban szerbek által lakott, a háború után viszont kiürült térségek (Krajinák). A megyei népsűrűségi adatok rendkívül nagy különbségeket mutatnak, a szélsőértékek közti különbség tizenhatszoros. 1991 és 2000 között az ország lakossága közel 230 000 fővel csökkent (5%-os fogyás), a legnagyobb abszolút veszteséget Sisačko-moslavačka (50 900 fő), Zadarska (37 100 fő), Karlovačka, Sibensko-kninska (32 200 fő), Ličko-senjska (30 600 fő), Vukovarsko-srijemska (28 700 fő) megyék szenvedték el (NEJASMIĆ–NJEĞAĆ 2001).

2. ábra Horvátország népsűrűsége megyénként 2001. (fő/km²)
forrás: DZS, szerk.: szerző

A népmozgalmi adatok vizsgálatánál kitűnik, hogy a ma hátrányos helyzetűként értékelt Szlavónia negyed évszázaddal ezelőtt sem tartozott a lakosság számára vonzó területek közé. Centrumától, Eszéktől és Eszék-baranya megyétől eltekintve a térség megyei demográfiai értelemben stagnáltak, vagy fogyó lakossággal rendelkeztek (Vukovár-szerémiség). Az 1981–1991 közti időszakban a regionális központok (Split, Rijeka, Eszék), a főváros és a turizmus által leginkább érintett területek (Isztria, Zadar (Zára), Dél-Dalmácia) mutattak fel növekedést, míg a szlavón területek mellett a hegyvidéki térségek is fogyó vagy stagnáló lakossággal rendelkeztek (3. ábra).

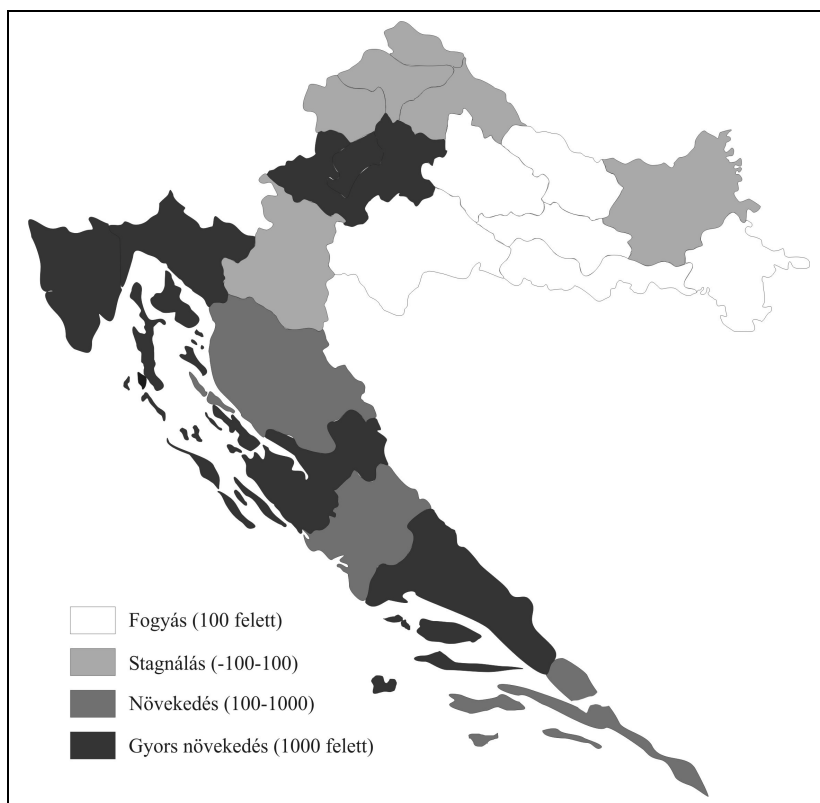

3. és 4. ábrák: Migrációs trendek Horvátországban 1981–1991 (bal) és 1991–2001 (jobb) között (értékek főben) forrás: DZS, szerk.: szerző.

Az 1991–2001 közti időszak a népesség mozgása szempontjából speciális, hiszen a horvátországi háborús cselekmények hatására megnőtt az otthonukat nem önszántukból elhagyni kényszerülők száma. Három megye (Istarska, Zagrebačka, Splitsko-dalmatinska) és a főváros kivételével mindenhol csökkent a lakosságszám. (4. ábra) A csökkenés ott volt a legnagyobb, ahol a szerb lakosság száma a legmagasabb volt (Krajinák), arányaiban a legnagyobb veszteséget Ličko-senjska megye szenvedte, lakossága harmadával csökkent (NEJASMIĆ, I.–NJEGAČ, D., 2001).

A 2003-as év népmozgalmi adatai már egyértelműen gazdasági-megélhetési migrációs trendeket tükröznek. (5. ábra) Növekedést csak a főváros, Zagrebačka megye és a tengerparti területek élveznek. Az ország kontinentális területeire a stagnálás, illetve a fogyás jellemző. Ez a migrációs minta jól szemlélteti a horvát gazdaság súlypontját is, melyben egyre nagyobb szerepet játszik a nemzetközi (döntően a tengerpartra irányuló) turizmus, mely a jobb életkörülmények, a megélhetés reményében a belföldi munkavállalók körében is egy tengerpartra irányuló migrációt indukált.

Adott térség demográfiai jellemzői bizonyos körülmények között dinamikus kölcsönhatásban állnak a társadalmi-gazdasági fejlettséggel, hiszen egy kedvezőtlen demográfiai adottságokkal rendelkező térséget elkerül a tőke, ugyanakkor egy szegény és elmaradott térséget fokozatosan elhagy a lakossága. Fentieket figyelembe véve Horvátországban demográfiai alapon három markáns területet különböztethetünk meg. Dinamikusnak nevezhetjük a tengerpartot, valamint a fővárost és közvetlen környékét. Növekvő lakossággal rendelkeznek, helyenként az országos átlag feletti, néhol az alatti népsűrűséggel. Kontinentális Horvátországot két csoportra bonthatjuk, melyek közös jellemzője a csökkenő vagy stagnáló lakosságszám. A köztük lévő különbség abban áll, hogy Kelet-Szlavónia (Eszék-Baranya, Vukovár-Szerémség, Brodsko-posavska megyék), valamint Észak-Horvátország (Međimurska, Krapinsko-zagorska, Varaždinska megyék) esetében a kedvezőtlen trendek ellenére még magas (az országos átlag feletti) népsűrűséget regisztrálhatunk, míg a kontinentális Horvátország többi megyéjében a negatív migrációs mutató az országos átlag alatti népsűrűséggel párosul, melyet nem csak demográfiai megközelítésből, hanem gazdasági, társadalmi, szociális értelemben is rendkívül kedvezőtlennek ítéltünk.

5. ábra A 2003. év migrációs mutatói (fő)
forrás: DZS, szerk.: szerző

4.2. Gazdasági fejlettségi különbségek Horvátországban

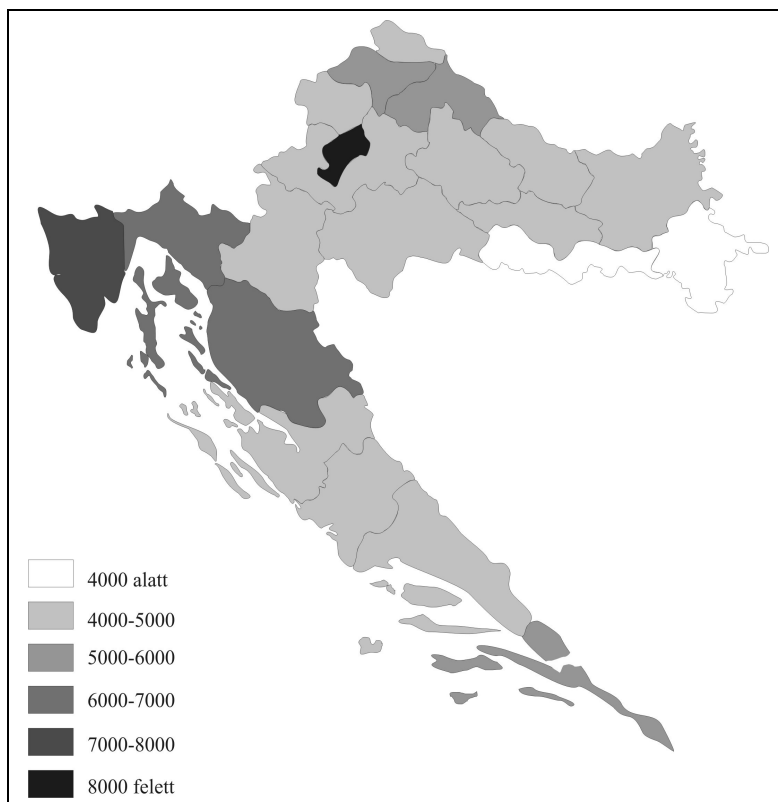
Zágráb nem csak az ország demográfiai súlypontja, hanem gazdasági centruma is. Mind az egy főre jutó GDP, mind az egy főre jutó beruházások tekintetében kiemelkedik a horvát átlagból. A jövedelmi viszonyokra következtetni engedő 1000 főre jutó személygépkocsik számában, valamint a munkanélküliségi adatokban is előkelő helyen áll a főváros. Ennek magyarázata egyrészt Zágráb főváros volta (mindig is centrumtérsg volt, közigazgatási szerepéből, illetve nagy lakosságszámából adódóan sok funkciót vonz magához, sok szolgáltatást kínál...), másrészt Zágráb tipikus „kapu” szerepet tölt be, az országba érkező külföldi tőke döntően a fővárosban telepszik meg, annak környékén fejti ki gazdaságélénkítő hatását és csak később jelenik meg más területeken.

Gazdasági szempontból az ország második legfejlettebb térsége a Rijeka központú Nyugat-Horvátország. Itt elsősorban a nemzetközi turizmus, Rijeka kiemelkedő ipari-logisztikai szerepe, a fejlett európai centrumokhoz való közelség valamint a térség nagy részének a háborúból való kimaradása említhető okokként.

Dél-Dalmácia bizonyos tekintetben kedvező képet mutat (beruházások), más mutatók alapján viszont az országos átlag alatti (GDP/fő, munkanélküliség) fejlettségi szintje. Ezek alapján az a benyomásunk támadhat, hogy a térség egyelőre kevésbé fejlett

(GDP/fő, munkanélküliség), de megindult a fejlődés (beruházások magas szintje), a térség fejlődési potenciálja adott.

„Természetesen” gazdasági fejlettségét tekintve Kelet-Szlavónia a sereghajtó. A már korábban említett okok miatt a gazdaság teljesítménye, a lakosság jövedelmi viszonyai, munkalehetőségei elmaradnak az országos átlagtól.

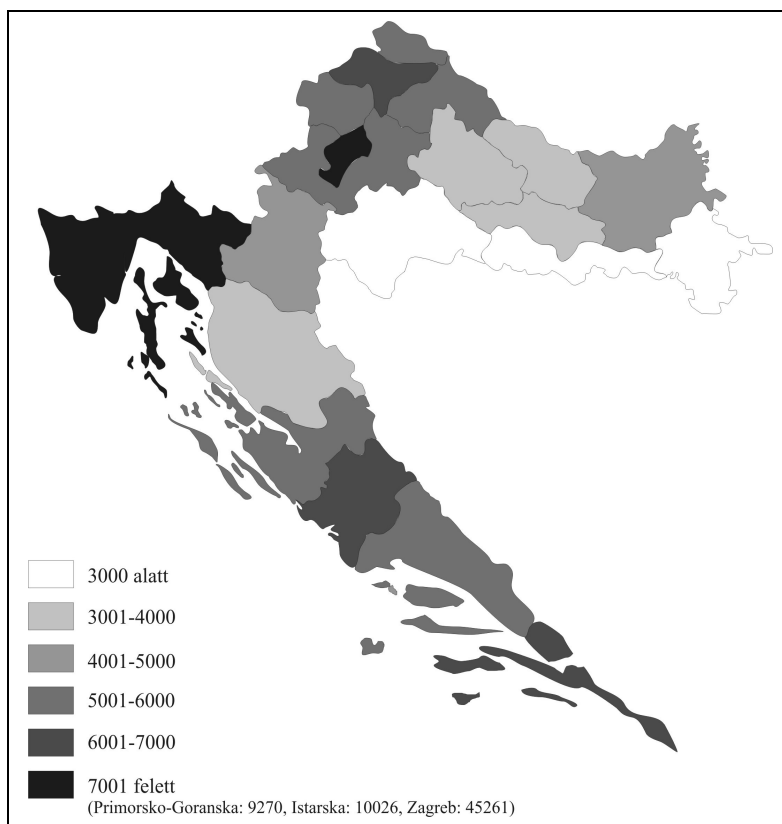

6. ábra: Egy főre jutó GDP Horvátországban megyénként 2003-ban (euró/fő)
forrás: (OBERSNEL, V., 2006)

Az egy főre jutó GDP értékeket tekintve kiemelkedik Záhara városa (10 271 euró/fő), melynek okairól már korábban szoltunk. Rajta kívül az idegenforgalomban érintett megyék adatai jobbák (Istarska 7637 euró/fő, Primorsko-goranska 6702 euró/fő), valamint Ličko-senjska megyéé, ahol azonban az egy főre jutó GDP növekedése sajnálatos módon elsősorban a lakosság csökkenése számlájára írható. Az ország többi része a GDP alapján kedvezőtlen helyzetben van, leginkább az ország keleti megyéi (Brodsko-posavska 3336 euró/fő, Vukovár-szerémség 3409 euró/fő), mely alátámasztja a korábban a térséggel kapcsolatban tett állításainkat. (6. ábra)

Az egy főre jutó beruházások alapján objektív képet kaphatunk a fejlesztésekről, azok területi eloszlásáról, mely alapján következtetéseket vonhatunk le a gazdasági értelemben dinamikus (dinamizálódó) térségekről, illetve a depresszió sújtotta vidékekről. (7. ábra)

Az egy főre jutó beruházások területi megoszlása alapján a főváros messze kimagaslik az országos átlagból (45 261 HRK/fő). Mellette továbbra is a nemzetközi turizmus által preferált területek vonzzák a legtöbb beruházást (Istarska, Primorsko-goranska, Dél-Horvátország), míg Kelet-Szlavónia ebben a mutatóban is az átlag alatt teljesít (Brodsko-posavska: 2272 HRK/fő – a legkisebb és legnagyobb érték közti különbség közel húszszoros). Az átlag feletti még Észak-Horvátország tőkevonzó képessége, melyben egyszerre jelenik meg a főváros közelsége, valamint a Nyugat-Európával (elsősorban Ausztriával) kialakult jó kapcsolatok

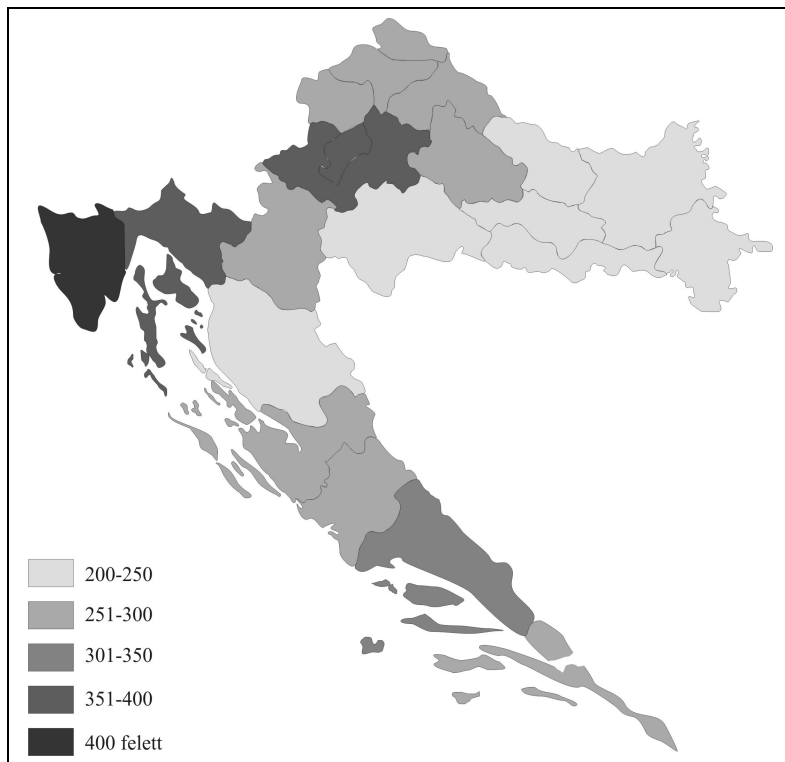

7. ábra: Egy főre jutó beruházás 2003-ban (HRK/fő)
forrás: DZS szerk.: szerző

Sajnos a Horvát Statisztikai Hivatal nem gyűjt adatokat a lakosság jövedelmi viszonyaira legpontosabban következtetni engedő, egy főre jutó személyi jövedelemadóval kapcsolatban. Így a lakosság jövedelmi viszonyait csak közvetett módon vizsgálhatjuk. Ilyen közvetett adat lehet az 1000 lakosra jutó személygépkocsik száma, mely minél magasabb, annál kedvezőbb jövedelmi helyzetben van a vizsgált térség lakossága. (8. ábra)

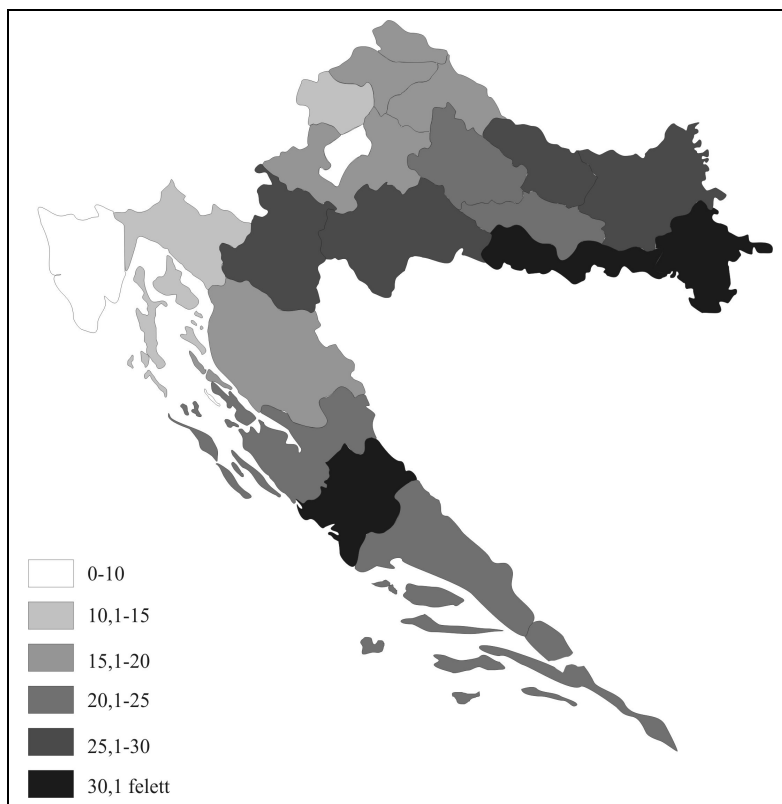
Ez az adat, illetve annak területi különbségei ugyanazt a fejlettségbeli különbséget sugallják, mint a korábban vizsgált mutatók. Ezek szerint is az ország egy főváros központú, egy észak- és egy dél-adriai (melyek között a választóvonal Ličko-senjska megye) viszonylag kedvező értékekkel rendelkező részre és egy elmaradott Szlavóniára osztható. Az ábra alapján a legnagyobb egy főre eső jövedelemmel az isztriaiak rendelkeznek (439

személygépkocsi/1000 fő), még a fővárost és környékét is megelőzik, a legszegényebb viszont Vukovár-szerémség megye (205,6 személygépkocsi/1000 fő).

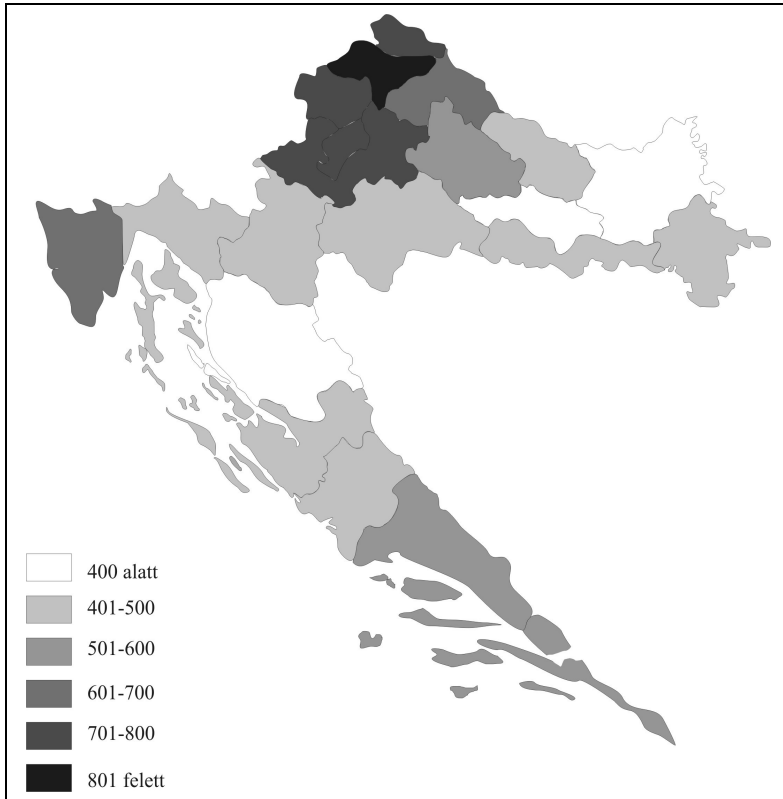
8. ábra: Személygépkocsik száma (db/1000 fő) 2004
forrás: DZS, szerk.: szerző

A munkanélküliségi adatok, melyek egyszerre engednek következtetni gazdasági fejlettségre valamint a társadalom jólétére, szintén főváros-tengerpart-Szlavónia háromszög alapján épülnek fel. Itt azonban az Adria-part északi és déli fele közötti különbség markánsabb, ami jelzi, hogy Dél-Dalmáciában a nemzetközi turizmus kevésbé kiterjedt, mint északon. A főváros és környéke (Zagreb 9,7%, Krapinsko-zagorska 13,4%), valamint az Isztria és környéke (Istarska 8,8%) rendelkezik a legkedvezőbb adatokkal, míg az elvárásainknak megfelelően Szlavónia, annak is a délkeleti része van a legsúlyosabb munkanélküliségi válságban (Vukovár-Szerémség 34,2%, Brodsko-posavska 30,1%). Az országos átlagnál (18,9%) kedvezőbb helyzetben csak az észak-adriai három megye valamint Zág-ráb és a tőle északra lévő megyék voltak 2004-ben.

9. ábra: Munkanélküliség 2004-ben (%).
forrás: DZS, szerk.: szerző

Az infrastruktúra területi fejlettségi különbségeit jól érzékelteti az egy km²-re jutó közutak hossza (10. ábra), itt azonban nem csak a társadalmi-gazdasági fejlettség különbségeit kell szem előtt tartanunk, hanem a Horvátországban sokszor közlekedési szempontból rendkívül kedvezőtlen természeti adottságokat is. Ezzel magyarázható az észak-adriai tengerparton (Velebit, Kapela hegységek) valamint a Krajinák területén a ritka úthálózat. Szembetűnő ugyanakkor, hogy Kelet-Szlavóniában, ahol a természetföldrajzi viszonyok sűrűbb hálózat kialakulását tették volna lehetővé, szintén rendkívül ritka az úthálózat. Ennek magyarázatát a településhálózat sajátosságaiban kereshetjük, hiszen Kelet-Szlavónia megyéiben az országos átlagnál is ritkábbak a települések. Míg országosan 12 település jut 100 km²-re és Krapinsko-zagorska megyében 34, Varaždinska megyében 24, addig Vukovár-Szerémség megyében három, Eszék-Baranya megyében hat.

10. ábra: Útsűrűség 2003-ban (m/km²)
forrás: DZS, szerk.: szerző

Szinte minden általunk vizsgált statisztikai mutató alapján azonos képet kaphatunk Horvátország regionális különbségeiről, az ország térszerkezetéről. Ezek szerint létezik egy társadalmi-gazdasági szempontból kiemelkedő fejlettségű centrumtérkép az ország fővárosa körül. Magas népsűrűséggel, átlagon felüli jövedelmi viszonyokkal, fejlett és fejlődő gazdasággal, kedvező infrastruktúrával jellemezhetjük ezt a területet, az országon belüli vezető helye hosszú távon is biztosított. Előnye részben abból a tényből fakad, hogy közigazgatási és jogi értelemben is ez az ország kiemelt területe (főváros), mely számos előnyt hordoz, másrészt évszázadok óta ez a horvát nemzet szállásterületének centruma (demográfiai, gazdasági, kulturális stb. értelemben), mely a régóta tartó fejlődés előnyeit biztosítja számára. Nem szabad azonban megfeledkeznünk a szubregionális különbségekről, hiszen a Közép-Horvátországhoz tartató Karlovačko és Sisačko-moslavačka megyék északi része egyértelműen a főváros funkcionális vonzáskörzetéhez tartozik, közelségének kedvező hatásai kimutathatók. Ezen megyék déli részei azonban többszörösen is hátrányos helyzetben vannak, hiszen kedvezőtlen természeti adottságaik (hegyvidék) mellett a háború során elvesztették lakosságuk jelentős részét, ráadásul az országon belüli kommunikációs tengelyektől relatíve távol fekszenek. Az općina-szintű adatgyűjtés hiányosságai miatt azonban ezekre a megyén belüli különbségekre csak következtetni tudunk.

Az ország leghátrányosabb helyzetű területei is egyértelműen meghatározhatók. Szlavónia (azon belül is elsősorban Kelet-Szlavónia) elmaradottsága mind a gazdasági, mind a jövedelmi viszonyokat tekintve szembetűnők, melyet a lakosság mozgása (elvándorlás) is igazol. Szlavónia leszakadása azonban újkeletű, egyértelműen a 20. század „terméke”. Az agrárágazat gazdaságon belüli térvészése indította el ezt a folyamatot, melyet Jugoszlávia szétesése és az önálló horvát államban a térség perifériára kerülése tetőzött be. Ezt a folyamatot tovább erősíti, hogy a korábban (az adriai tömegturizmus felfutása előtt) hátrányos helyzetűnek számító Nyugat-Horvátország gyors és látványos fejlődésnek indult, így Szlavónia országon belüli relatív helyzete tovább romlott.

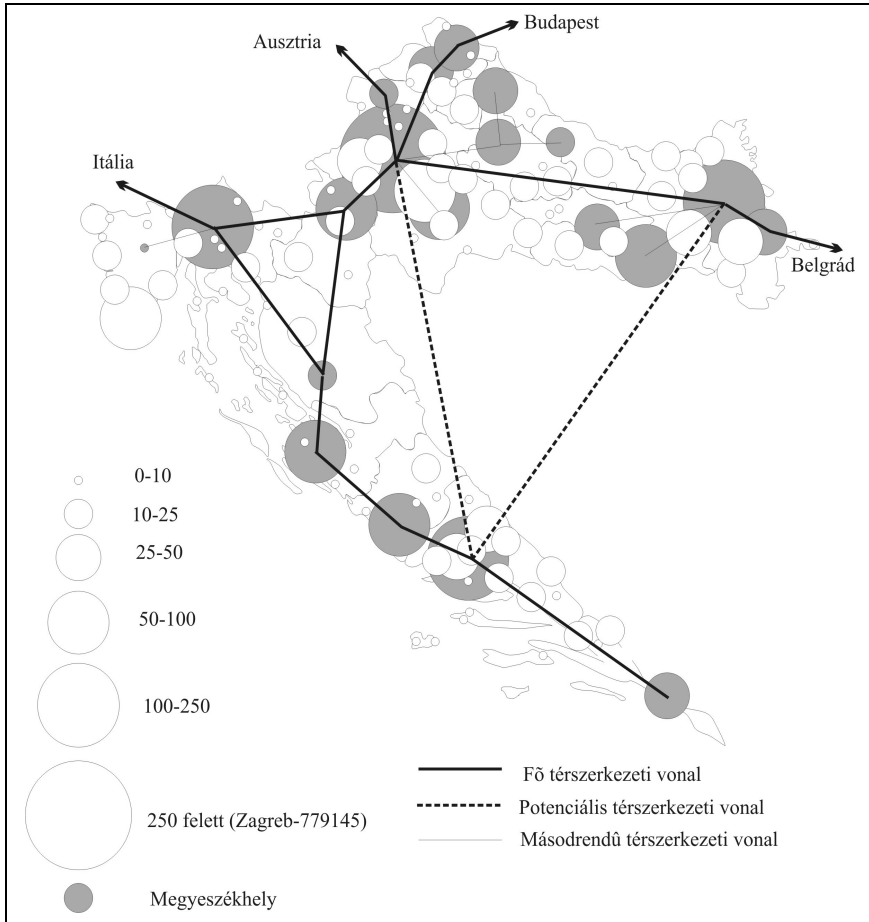
A tengerparti területek fejlettségüket tekintve Szlavónia és Közép-Horvátország között található. Bizonyos területeken fejlettségük kiemelkedő (migráció, jövedelmi viszonyok), regionális szinten vizsgálva sok esetben az országban vezető helyen állnak (Nyugat-Horvátország), máshol viszont az országos átlag körül mozognak (GDP/fő, munkanélküliség Dél-Dalmáciában). Megyei szinten vizsgálódva Zágrábot csak kevés mutató alapján előzik meg, ha azonban regionális szinten vizsgáljuk a kérdést, sokszor Nyugat-Horvátország (Észak-Adria) a legfejlettebb része az országnak. A térséget két kevésbé markánsan elkülönülő részre oszthatjuk, Észak- és Dél-Adriára (Nyugat-, illetve Dél-Horvátországra). Köztük a legfőbb különbség a gazdaság jelenlegi állapotában és az azal szoros kapcsolatban álló munkanélküliségben, illetve jövedelmi viszonyokban van. Az északi területeken a turizmus (mivel a turista-kibocsátó országokból könnyebben elérhető) fejlettebb, jövedelemtermelő képessége nagyobb, délen még mindig csak felfutóban van a turizmus, a kihasználatlan potenciálok azonban nagyok. (A 2004-ben Horvátországban eltöltött 47,8 millió vendégéjszaka közül 10,1 milliót Primorsko-goranska, 16,5 milliót pedig Istarska megyében töltöttek el. Az összes többi tengerparti megyében eltöltött éjszakák száma összesen 19,3 millió. A nem tengerparti megyékben pedig mindössze 1,8 millió) (DRŽAVNI...2005b).

4.3. A településrendszer regionális különbségeinek alapvonásai

A horvát településrendszer regionális különbségei igazodnak az ország természetföldrajzi viszonyaihoz és történeti-társadalmi fejlődési útjaihoz. A településhálózat történeti és természeti meghatározottságairól, a jogi szabályozásról már a korábbi fejezetekben szövegtünk. A regionális struktúrák és a városok elhelyezkedése összhangban van egymással (11. ábra), a négy makrorégió központi területei a városok sűrűsödési göcai is.

Horvátország geopolitikai szempontból kedvezőtlen alakja miatt nem alakulhat ki szabályos hálózat a települések között, a kapcsolatrendszer félköríves, keleti és déli elemei között a térracionális kapcsolatok egy másik ország területén keresztül vezetnek.

Az országon belüli térkapcsolatok gerincét a főváros (Zagreb) és a három régióközpont (Rijeka, Split, Osijek) közötti kommunikációs tengely alkotja. Ez nem csak a közigazgatási és demográfiai adottságokkal magyarázható, hanem gazdasági, oktatási, kulturális súlyuk is kiemeli őket a horvát városrendszer elemei közül.

11. ábra: A horvát várososhálózat és a térszerkezeti kapcsolatok (városok lakossága 1000 főben)
forrás: DZS, szerk.: szerző

A horvát területfejlesztési tervdokumentumok kategóriái alapján meghatározott szubregionális központok száma megfelelő (13), eloszlásuk azonban egyenetlen (SALAJ M. 1999). A főváros körüli településgyűrűben többé-kevésbé szabályos ívet alkotva sorakoznak (Čakovec (Csáktornya), Varaždin, Velika Gorica, Bjelovar (Belovár), Sisak (Sziszek), Karlovac (Károlyváros), Eszék körül is megfigyelhető egy kevésbé szabályos félgűrű (Vukovár, Vinkovci, Slavonski Brod), a többi azonban már egyértelműen természetföldrajzi tényezők által meghatározott. Pula, Zadar, Šibenik és Dubrovnik a tengerparton fekszik, kapcsolatait a tenger és a hegyvidéki „hinterland” által képzett akadályok deformálják (MENDŐL T. 1948), a hálózatosodás így alacsonyabb fokú.

A horvát településállomány 6750 egységből áll, mely az ország területéhez mérten nagyon magas szám (2. táblázat). A települések eloszlása azonban nagy szélsőségeket takar. Északnyugat-Horvátországban, az állam magterületén, ahol a településfejlődés viszonylagos zavartalanságot élvezett az adott terület egységre jutó települések száma sokkal magasabb, mint az ország keleti részében, ahol külső hatások (török hódoltság) módosították ezt a fejlődési pályát. A sűrű településhálózat viszonylag alacsony átlagos la-

kosságszámmal párosul, a jellemző településformák az aprófalvak és a kisvárosok. Ezt a struktúrát a természetföldrajzi adottságok (nagyfokú tagoltság) is erősítik

	Megye (župani- ja)	Település (város) (db)	Átlagos tele- pülés-méret (fő)	Átlagos vá- rosméret (fő)	Település-sűrű- ség (db/100 km ²)	Városi la- kosság (%)
1.	Zagrebačka	697 (8)	444	24936	22,8	64
2.	Krapinsko-zag- orska	423 (7)	337	7343	34,4	36
3.	Sisačko-mosla- vačka	456 (6)	407	21196	10,2	69
4.	Karlovačka	649 (5)	218	20118	17,9	71
5.	Varaždinska	301 (6)	614	16954	23,9	55
6.	Koprivničko-k- riževačka	264 (3)	471	20727	15,1	50
7.	Bjelovarsko-bi- logorska	323 (5)	412	16632	12,2	62
8.	Primorsko-goran- ska	510 (14)	599	16975	14,2	78
9.	Ličko-senjska	252 (4)	213	8715	4,7	65
10.	Virovitičko-pod- ravnska	190 (3)	492	14410	9,4	46
11.	Požeško-slavon- ska	277 (4)	310	14153	15,2	66
12.	Brodsko-posavs- ska	185 (2)	955	40223	9,1	46
13.	Zadarska	226 (6)	717	16684	6,2	62
14.	Osječko-baranjs- ka	263 (7)	1257	29627	6,3	63
15.	Šibensko-kninska	196 (5)	576	17746	6,6	79
16.	Vukovarsko-sri- jemska	85 (4)	2409	23079	3,5	45
17.	Splitsko-dalma- tinska	367 (16)	1263	22197	8,1	77
18.	Istarska	656 (9)	315	15583	23,3	68
19.	Dubrovačko-ne- retvanska	231 (5)	532	15824	13,0	64
20.	Međimurska	129 (3)	918	14958	17,7	38
21.	Grad Zagreb	70 (1)	11131	779145	10,9	100
	Horvátország	6750 (123)	657	24924	11,9	69

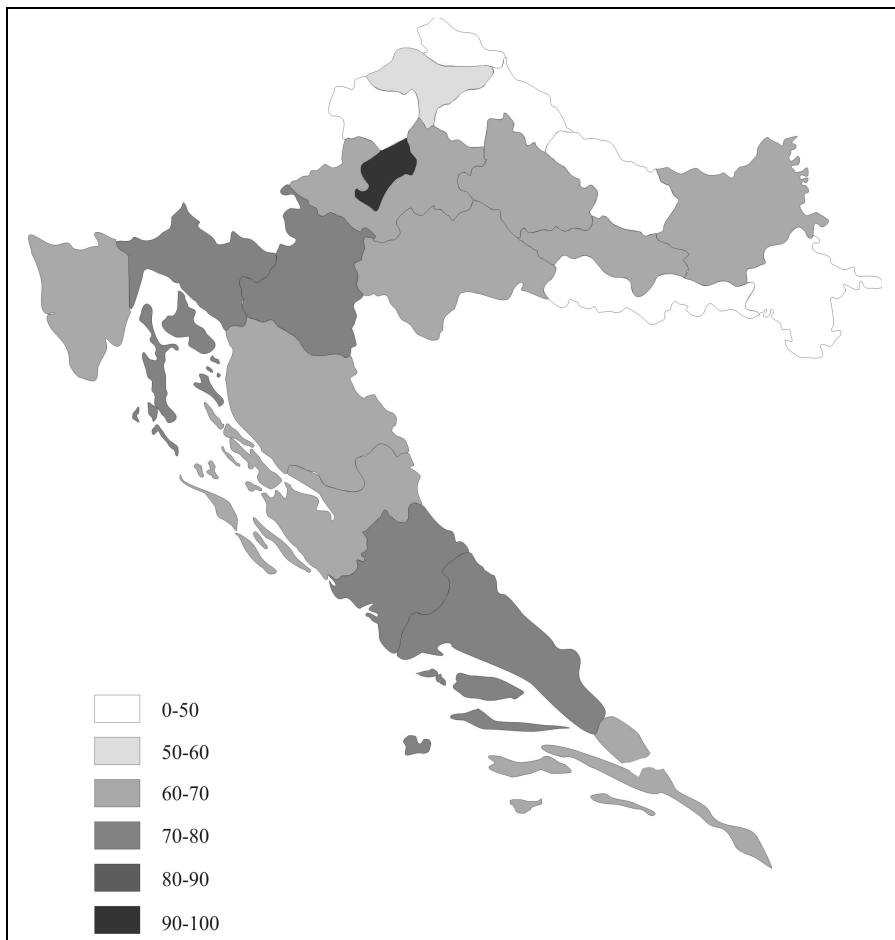
2. táblázat. A horvát településhálózat főbb jellemzői.

forrás: DZS

Az ország keleti részén tapasztalható viszonylagos „településritkaság” szintén visszavezethető természetföldrajzi okokra is, nevezetesen, hogy a síksági területek nem kedveztek az elaprózott településhálózat kialakulásának, viszont segítették a nagyobb lakosság-számú óriás- és nagyfalvak, valamint a közepes és (horvát viszonylatban) nagyvárosok létrejöttét. Itt a települések és városok átlagos mérete is nagyobb, viszont számuk lényegesen kisebb (a szélsőértékek között sűrűségben és átlagos lakosságszámban is közel tízszeres a különbség).

A tengerparti területek települési viszonyainak sajátossága, hogy a lakosság a néhány nagyobb tengerparti városban tömörül, a „hinterland” és a szigetvilág rurális lakossága azonban elaprózott kis lakosságú településeken él, számuk a városi lakossághoz képest

az országos átlagnál alacsonyabb. Ez megmutatkozik egyes tengerparti megyék városodottsági adataiban is (12. ábra).

12. ábra: Városi lakosság aránya az összlakossághoz viszonyítva megyénként 2001-ben (%)
forrás: DZS, szerk.: szerző

A városodottsági mutatók alapján nem tudunk egyértelműen a regionális különbségekre következtetni, viszont megállapíthatjuk, hogy a tengerparti megyékben, ahol a lakosság sokszor a közvetlenül a part mentén lévő városokban tömörül, a mögöttes hegyvidéki térségek pedig egy fokozatosan kiürülő aprófalvas-szórványos településhálózattal rendelkeznek, az urbanizáció foka általában magasabb, míg az alföldi-dombvidéki területeken, ahol a mezőgazdaság, bár csökkenő, de továbbra is jelentős gazdasági aktivitási forma, a városi lakosság aránya kisebb.

5. ÖSSZEZÉS

Horvátország a térség egyik legheterogénebb állama. A heterogenitás a területi tényezők és folyamatok szinte minden aspektusában tetten érhető. A legszembevetőbb és az ország stabilitása szempontjából legfontosabb területi különbségek a társadalmi-gazdasági fejlettség esetében tapasztalhatók. Ezeknek a nagy területi diszparitásoknak az ország kiegyensúlyozott fejlődése, valamint a társadalmi esélyegyenlőség megvalósítása szempontjából döntő fontossága lehet.

Az ország egyértelmű centruma a főváros és Közép-Horvátország. Igaz ez a demográfiai, gazdasági infrastrukturális fejlettségére és a jövőbeni kilátásaira is. Szem előtt kell azonban tartani, hogy a főváros és a régiójához tartozó peremterületek között (Karlovačko, Sisačko-moslavačka megyék déli része) sokszoros fejlettségbeli különbségek vannak, melyeket a megyei statisztikai adatgyűjtés és –szolgáltatás elfed.

Horvátország legnagyobb fejlődési potenciáljával (változatlan világ gazdasági, világpolitikai és turisztikai trendek mellett) az Adria-parti két régió büszkélkedhet. Jelenleg Nyugat-Horvátország fejlettsége jóval magasabb, mint Dél-Horvátországé, a fejlődés azonban az utóbbiban is megindult. A nemzetközi turizmus, az ahhoz kapcsolódó magas színvonalú szolgáltatások lehetnek a fejlődés kulcsai. A területfejlesztési politika elsődleges célja a tengerpart és a hegyvidéki „hinterland”, valamint a számos nehezen megközelíthető sziget elérhetőségének javítása, az életszínvonal emelése, illetve a tömegturizmus környezeti veszélyeinek mérséklése.

Az ország legelmaradottabb, halmozottan hátrányos helyzetű térsége Kelet-Horvátország, melynek okai, mint láttuk szerteágazók. Jelenleg úgy tűnik az országrész saját erejéből nem képes a gyors ütemű fejlődésre, hiányoznak annak alapjai. Adottságai alapján a magas színvonalú agrárgazdaság és az ahhoz kapcsolódó szolgáltatások jelenthetik a fejlődést. Ehhez azonban kormányzati segítségre, nagyfokú tőkebevonásra, infrastrukturális fejlesztésekre és a háború örökségének (pl.: aknamezők) teljes körű felszámolására lenne szükség. A regionális politika legnagyobb feladata Kelet-Horvátország reintegrálása és felzárkóztatása lesz az elkövetkező évtizedekben.

6. IRODALOM

DRŽAVNI ZAVOD ZA STATISTIKU 2003: Census of Population, Households and Dwellings 2001. (<http://www.dzs.hr/Eng/Census/census2001.htm>)

DRŽAVNI ZAVOD ZA STATISTIKU 2005a: Statistical Information 2005. (<http://www.dzs.hr/StatInfo/SIFrameE.htm>)

DRŽAVNI ZAVOD ZA STATISTIKU 2005b: Statistical Yearbook 2005. (<http://www.dzs.hr/ljetopis/LjFrameE.htm>)

ERDŐSI F. 2005: A Balkán közlekedésének főbb földrajzi jellemzői. – Balkán Füzetek No. 3., PTE TTK FI Kelet-Mediterrán és Balkán Tanulmányok Központja, Pécs, 124 p.

ILLÉS I. 2002: Közép- és Délkelet-Európa az ezredfordulón. Dialóg Campus, Budapest–Pécs

IVANIŠEVIĆ, S.–KOPRIĆ, I.–OMEJEC, J.–ŠIMOVIĆ, J. 2001: Local Government in Croatia. In: Kandeve, E. (ed.) Stabilization of Local Governments – Local Governments in Central and Eastern Europe. Local Government and Public Service Reform Initiative – Open Society Institute, Budapest, pp. 179–240.

MENDŐL T. 1948: A Balkán földrajza. Balkán Intézet, Budapest, 107 p.

NEJAŠMIĆ, I.–NJEGAČ, D. 2001: Spatial (Regional) Differences of Demographic Development in the Republic of Croatia. ERSA conference papers, European Regional Science Association.

(<http://www.ersa.org/ersaconfs/ersa01/papers/full/227.pdf>)

NEJAŠMIĆ, I.–NJEGAČ, D. 2002: Zagreb as Croatia's Core Region. ERSA conference papers, European Regional Science Association.

(<http://www.ersa.org/ersaconfs/ersa02/cd-rom/papers/443.pdf>)

OBERSNEL, V. 2006: Perspectives of Local Government Provision and Financing of Decentralized Services in Croatia. *Elhangzott: Croatia: Decentralization and Service Delivery Workshop on EU Comparative Experiences*. Zagreb, January 23, 2006 (http://site-resources.worldbank.org/INTCROATIA/Resources/301144-1143033624463/Vojko_Obersnel_decentralizacija_ENG.ppt)

PAP N. 2003: A Területfejlesztés politikai földrajzi kérdései. – Fejlesztés és Finanszírozás, 2003/3 pp. 81–86.

RAŠIĆ, I. 2003: Introduction of Nomenclature of Territorial Units for Statistics in Croatia. ERSA conference papers, European Regional Science Association.

(<http://www.ersa.org/ersaconfs/ersa03/cdrom/papers/96.pdf>)

SALAJ, M. (ed.) 1999: Program prostornog uređenja Republike Hrvatske. Ministarstvo Prostornog Uređenja Graditeljstva i Stanovanja. Zagreb, 76 p.

ŠVIGIR, Z.–TEODORVIĆ, I. 2000: A sokszínűség, mint fejlesztési forrás. A régiók szerepe Horvátországban. In: Horváth Gy. (ed.) *A régiók szerepe a bővülő Európai Unióban*. MTA RKK, Pécs, pp. 87–97

HORVÁTORSZÁG GAZDASÁGÁNAK FŐBB JELLEMZŐI A XXI. SZÁZAD ELEJÉN²³

Dr. Pap Norbert²⁴

Hrvatska je jedna od novih južnoeuropskih država. Njezino gospodarsko stanje opterećeno je teškim nasljedstvom iz tzv. jugoslavenske ere. Njezine gospodarske mogućnosti proizlaze iz zemljopisnog položaja, prirodnih energetske izvora i povoljnih turističkih mogućnosti. Ovaj studij prikazuje FDI, vanjska trgovinu i turizam u ovoj staro-novoj europskoj državi.

Croatia is a new state of Southeastern Europe. Its economic situation has a serious heritage from the so called Yugoslav era. Its economic opportunities derives from geographical circumstances, geopolitical situation and natural resources, favourable turistic characteristic. This study shows the FDI, foreign trade and the tourism of this old-new European state.

1. HORVÁTORSZÁG A SZOCIALISTA JUGOSZLÁVIÁBAN

Az 1974-es Tito-i alkotmány Horvátországot, mint a föderatív Jugoszlávia tagköztársaságát definiálta. Az alkotmány rendelkezése szerint a szövetségi államban, a hadügyön és a külügyön kívül a pénzügy volt közös, egyéb tekintetben a tagköztársaságok nagy önállósággal rendelkeztek.

A horvátoké a második legjelentősebb tagköztársaság, Zágráb pedig a második legjelentősebb városa volt Jugoszláviának. A köztársaság a föderáció fejlettebb, nyugati területeihez tartozott. Két meghatározó térszerkezeti vonala alakult ki. Az egyik egy kelet-nyugati tengely, mely Ljubljanát és Belgrádot kötötte össze Zágrábon keresztül. Ennek, az ideológiai szempontból is kiemelten kezelt térségnek a fejlesztése nagy figyelmet és erőforrásokat kapott. Az infrastruktúra fejlesztése, a tőkekoncentráció és az előrehaladott urbanizáció révén gazdasági jelentősége is nagy volt.

A másik térszerkezeti vonal, melyet a tagköztársaság fejlesztései mellett magánbefektetések is erősítettek, az adriai idegenforgalomhoz kötődik, és a Tengermellék, illetve Dalmácia területén húzódik.

A tagköztársaság a jugoszláv belső munkamegosztásban a fejlettebb partner szerepét töltötte be, elsősorban a Zágráb környéki ipari kapacitásra támaszkodva.

Az ország sajátos alakjából és a hercegovinai horvátság települési területéből adódóan a Bosznia-Hercegovinával való kooperáció jelentősége már ekkor is nagy volt, az állam periférikus területei csak a bosnyák területeken keresztül voltak jól elérhetőek.

²³ Készült az OTKA T 49291 számú pályázata támogatásával

²⁴ Pap Norbert PhD, egyetemi docens, PTE TTK FI Politikai Földrajzi és Területfejlesztési Tanszék

2. A TERMÉSZETI ERŐFORRÁSOK ÉS A KÖZLEKEDÉSI HÁLÓZAT JELLEGE

Az ország a Balkán-félsziget északnyugati szögletében helyezkedik el. Jellege szerint kapcsolati terület, mely a közép-európai és a délkelet-európai térséget köti össze. (REMÉNYI P. 2006) A Balkán különböző lehatárolási koncepcióiban szerepel, a Dráva, a Száva, a Kulpa, mint határfolyók érintik területét.

Alakja furcsa (egyések szerint N betűre emlékeztető). Két nagy részre oszlik, egy tengerparti, dalmáciai és egy Dráva–Száva közti, szlavóniai sávra. A tengerparti sávot magas, korábban csak nehezen járható hegylancok választják el a belső területektől (Kapela, Velebit, Dinara). Ma már a vasúti összeköttetés mellett autópályák biztosítják az áthaladást. A partvonal előtt a szigetek idegenforgalmi adottságot, de egyben területfejlesztési problémát is felvetnek.

Az ország ásványkincsekkel csak szerény mértékben rendelkezik. Kisebb szénhidrogén-lelőhelyeket tártak fel a Dráva–Száva közén, a Dinaridákban pedig bauxitot.

Az ország jelentős agro-ökológiai potenciállal rendelkezik Szlavóniában. A tengerparti mediterrán klíma pedig sajátosan színezi a zöldség- és gyümölcsstermesztést.

Az ország legjelentősebb „természeti erőforrása” a turizmusnak kedvező klíma és az egyik legszebb és legtisztább európai tengerpart.

Területe több, különböző irányú tranzitforgalomnak ad helyet. Nyugat–keleti irányban egy fontos európai folyosó húzódik keresztül rajta, mely az észak-olasz és dél-német területeket köti össze a szerb területeken keresztül Törökországgal (európai végpontja Isztambul) és az égei térséggel (európai végpontja Thesszaloniki). Keleti határfolyója a Duna, ugyanez a tranzit szerepre erősít rá. Az igen intenzív tengerparti autópálya-építkezések jelentősége ma még főként regionális, de előrehaladtával a Nyugat-Balkán ma még relatíve elzárt térségei kerülhetnek feltárára a szárazföldön (Montenegró és Albánia).

A közeli, közép-európai országok számára (pl. Magyarország, Szlovákia) hagyományosan tengeri kijáratot nyújt, az Adria kőolajvezetéken keresztül hozzájárul az energiabiztonsághoz, nyáron pedig a tengerpartra igyekvő turisták áthaladását, és fogadását biztosítja.

3. A HORVÁT GAZDASÁG ÁTALAKULÁSA A FÜGGETLENSÉG ELNYERÉSÉTŐL NAPJAINKIG (HÁBORÚ, ÚJJÁÉPÍTÉS ÉS ELLENTMONDÁSOS STRUKTURÁLIS ÁTALAKULÁS)

A függetlenségi háború 1991 nyaratól 1995 végéig zajlott és horvát sikerrel zárult. A horvát állam függetlenné vált, nemzetközi elismerést kapott és a területi integritását is sikerült biztosítani (bár Kelet-Szlavónia csak 1998-ban tért vissza a horvát állami szuverenitás alá).

A háború súlyos következményekkel járt, egyrészt a közvetlen háborús pusztítás káraival (136 ezer megrongálódott épület), másrészt a belső, jugoszláv gazdasági kapcsolatok szétszakadásával, a horvátok számára létfontosságú turizmus súlyos visszaesésével, valamint a hadviselés magas költségei miatti megnövekedett állami terhekből adódóan. A károkat a különböző források eltérően becsülik, találkozhatunk 22 Mrd USD, 27 Mrd USD, valamint 29 Mrd USD értékekkel is.

A háborús cselekmények három helyszínre koncentráálódtak. A SAO²⁵ Krajínára (Dél-Baranya, Kelet-Szlavónia és Szerémség), Nyugat-Szlavóniára (Daruvár (Darugar) és Pakrác (Pakrac) környéke), valamint a Kníni Krajínára, mely széles karéjban veszi körül

²⁵ Szlavónia, Baranya és Nyugat-Szerémség Szerb Autonóm Terület (SAO)

Bosznia-Hercegovina északnyugati kiszögellését Knintől Kostajnicáig. A „krajinák” mindenütt támaszkodni tudtak mögöttes szerb lakosságú térségekre, melyek hadtápvonalat és a gazdasági fennmaradás minimumát biztosítani tudták.

A SAO Krajina elvágta a Dunától, jelentős mezőgazdasági termelőterületeket és Vukovárral (Vukovar) fontos kikötővárosát és ipari centrumát veszítette el az ország. A Pakrac környéki térség azzal fenyegetett, hogy kettészakítják az államterületet. A Knini Krajina az idegenforgalmi szempontból fontos Dalmáciára jelentett fenyegetést, fontos közlekedési pályákat vágott el, Horvátország déli részének elszigetelésével fenyegetett, és az ország szívének tekinthető Zágrábi medencéhez aggasztóan közel volt (volt időszak, amikor a krajinából rakétákkal lőtték a fővárost).

A hadsereg főként amerikai segítséggel történő felfegyverzésével sikeresen visszafoglalták a fenti területeket (illetve a Duna menti területek 1998-ban tértek vissza békésen). Az infrastruktúrában súlyos károk estek, előbb a horvát, 1995-ben pedig a szerb menekültek elhelyezése, majd visszatelepítése okozott súlyos gazdasági nehézségeket.

A helyzetet nem könnyítette meg, hogy a horvát gazdaságnak a piacgazdasági átmenete, az önálló gazdaságpolitika alakításának számos intézményét, feltételét is ekkor kellett megteremteni. 1993-ra megfékeztek az inflációt és bevezették a nemzeti valutát, a kunát. Megindultak a külföldi befektetések, valamelyest csökkent a munkanélküliség, a gazdaság növekedésnek indult. Az 1999-es újabb balkáni krízis ismét nehézségeket okozott, főleg az idegenforgalom esett vissza. Az egymást váltó horvát kormányoknak meg kellett küzdeniük a nemzetközi elfogadottságért is, ami a gazdaságban is érzékelhető nehézségeket okozott.

Az újjáépítésben jelentős nemzeti források, európai uniós támogatások, valamint különböző nemzetközi segélyszervezetek vettek részt. Az etnikai tisztogatásnak kitétt falvakban (pl. túlnyomóan magyarlakta Kórógy (Korog) és Szentlászló (Laslovo)), illetve az ostromon túlesett városokban (Vukovár, Eszék (Osijek), Vinkovce (Vinkovci)) jelentős volumenű lakóingatlant, középületeket, műemléktemplomokat, hidakat, útszakaszokat, stb. kellett helyreállítani vagy újjáépíteni. Az aknamezők felszedése még hosszú időt és nagyon magas költségeket igényel.

A horvát gazdaság állapotát illetően egyaránt beszámolhatunk sikerekről és kudarcokról. Súlyos szerkezeti problémák vannak, a gazdasági növekedés nagyobbik részét a költségvetésből finanszírozott infrastruktúrafejlesztések, és csak kisebb mértékben a gánszektor teljesítménye adja.

A súlyos szerkezeti problémák oka, hogy nem alakult ki (a külföldi befektetések elmaradásával) a szocialista ipart váltó modern nagyvállalati rendszer. A 97 000 gazdasági társaságból 73 000 aktív és 18–20 000 között van azok száma, amelyek likviditási gondokkal küzdenek. A 10 ezer körülire tehető ipari cég, döntően hazai tulajdonú és nem képes még a hazai igények ésszerű ellátására sem, az exportképes kapacitás pedig csekély. A nehézipari üzemek (pl. hajógyárak) nagy veszteségeket termelnek. A mezőgazdaság korszerűtlen, a birtokstruktúra elaprózott.

	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004
GDP (millió EUR)	15 869	17 790	19 281	18 679	19 976	22 177	24 220	25 526	27 629
GDP/fő (EUR)	3 531	3 891	4 284	4 102	4 560	4 998	5 451	5 747	6 224
GDP növekedése az előző évhez ké- pest (%)	5,9	6,8	2,5	-0,9	2,9	4,4	5,2	4,3	3,8
Foglalkoztatási ráta %	50,6	49,3	47,0	44,8	42,6	41,8	43,3	43,1	43,5
Munkanélküliségi ráta %	10,0	9,9	11,4	13,6	16,1	15,8	14,8	14,3	13,8

1. táblázat: A horvát GDP és a foglalkoztatási helyzet alakulása 1996–2004

Forrás: Official website of the Government of the Republic of Croatia (2006-04-24)

A horvát gazdaságpolitika a problémák megoldása érdekében a jogi környezet átalakításával és az állami támogatások átszervezésével sokat tett a javulásért. A WTO és CEFTA tagsággal összefüggésben folyik a vámok és az adminisztratív akadályok leépítése. Az EU jogharmonizáció az átláthatóság irányába tett lépéseket kíván. A szürke gazdaság – ha lassan is – visszaszorul.

Az ország 1995–2004 között 3 Mrd EUR világbanki, EBRD és IMF, továbbá 283 millió USD USAID fejlesztési forrást használt fel különböző fejlesztési, modernizációs célokra. Az IMF a közkiadások lefaragása, a privatizáció felgyorsítása érdekében fejt ki nyomást. Az alap – a magas eladósodás csökkentésére – szorgalmazza a nagyberuházások csökkentését, így a lakásépítési és az utépítési program lelassulhat.

4. A HORVÁT MEZŐGAZDASÁG

A kontinentális éghajlatú, dombvidéki szlavóniai termőkörzetben gabonaféléket és ipari növényeket (hagyományosan cukorrépát és napraforgót), valamint hüvelyeseket termesztenek. Az állattenyésztés Jugoszláviában viszonylag fejlett volt, szarvasmarhatartás, sertéshízlalás, baromfivédelem jellemezte. A szigetegységek (Papuk, Medvednica) lejtőin a szőlő- és a gyümölcsstermesztés elterjedt. Az adriai partokon teraszos lejtőkön olajfa, szőlő, mandula, füge, citrusok, kivi, stb. terem. A tengerparthoz köthető még az öntözéses kultúra is, mely a Neretva-folyó torkolatvidékén alakult ki.

Az 1991–92-es háború idején a horvát ipari kapacitás kb. 30%-a semmisült meg. Ezen belül a szlavón területeken telepített agrár-ipari kapacitás különösen nagy károkat szenvedett. A mezőgazdaság ma már korszerűtlen, a birtokstruktúra elaprózott, csak kevés élelmiszerből képes biztosítani az önellátást – a sokszor kitűnő adottságok ellenére. Az aknamezők miatt, az egykori háború sújtotta térségekben még évekig műveletlen maradhat a szántók egy része.

5. A HORVÁT IPAR SAJÁTÓSÁGAI

Az ipar erősen koncentrálódik Zágrábba (elővárosokkal kb. 1 200 000 fő) és környékére. A város mint vásárváros és kulturális központ vált jelentőssé. Az ország népességének mintegy 1/4-ét tömöríti. A 19. századi fellendülését a 60-as évektől a vasútvonalak megépítésének köszönhette. A volt Jugoszláviában a második legnépesebb város volt Belgrád után, ipari jelentőségét tekintve azonban felülmúlta azt. Elsősorban a munkaerőre, il-

letve az urbánus környezet nyújtotta előnyökre települtek üzei. Ágazatai: gyógyszer-vegyészet, konfekcióipar, fémfeldolgozás, elektrotechnika, konzervgyártás, stb. A közeli városok közül Varaždin (Varasd) textiliparával, Sisak (Sziszek) a kőolajfinomítással és a petrokémiával jellemezhető.

A távolabbi vidéki városok közül a Száva menti Slavonki Brodban mozdony és vagongyár működik. A tengerparti kikötővárosok közül Rijeka (Fiume) a legjelentősebb, fontos kikötői iparral, hajóépítő és -javító üzemekkel. Kőolajkikötője Krk szigeten kapott helyet. Innen indul Magyarország és Szlovákia felé az 1979-ben elkészült Adria-kőolajvezeték. A városban a kőolajfinomító és az ahhoz kapcsolódó vegyi üzemek a legfontosabbak közé tartoznak. A part második legjelentősebb kikötője Split (Spalato). A városban cementgyár, vegyiüzemek, halkonzervgyár és hajóépítő műhely működik. A Neretva torkolatánál felépült Ploče a magyar szempontból is fontos V/C korridor végpontja, de jelentőségét főleg az adja, hogy Bosznia-Hercegovina tengeri kapuja.

6. KÜLGAZDASÁGI KAPCSOLATOK (TURIZMUS, KÜLFÖLDI KÖZVETLEN BEFEKTETÉS (FDI) ÉS KÜLKERESKEDELEM)

A volt Jugoszlávia gyönyörű, mediterrán jellegű tengerpartjának 9/10-ét örökölte meg Horvátország (a szárazföldi partszakasz: 1778 km, a szigetek összes partvonala: 4058 km, a szigetek száma: 1185, ebből lakott: 66). Ez a kiemelkedő értéket képező idegenforgalmi vonzerő, az ország gazdasági fejlődésének, a gazdagodásnak legfőbb alapja. Az autópálya építésekkel az egész tengerparti sávot pár éven belül sikerül bekapcsolni a turisztikai vérkeringésbe. A szigorú építési szabályokkal, környezetvédelmi beruházásokkal, melyek prioritást kaptak az európai szervezetektől is, a természeti és a kulturális örökség védelme, megőrzése is biztosított.

A nyolc nemzeti park és a tíz természetvédelmi terület őrzi a természeti örökség javát. A tengerparthoz közel, a szárazföldön található a Plitvicei-tavak, a Krka Nemzeti Park, az Észak-Velebiti Nemzeti Park, a Paklenicai Nemzeti Park, a Risnjak Nemzeti Park. A tengeren találhatóak a Kornati-szigetek, a Brijuni-szigetek és a Mljet-sziget, melyek szintén megkapták a legmagasabb szintű védeltséget. A turizmusban is jelentős szerepe van a fővárosnak, mint a horvát kultúra központjának.

A külföldi közvetlen tőkebefektetések 1993 és 2005 között 11,2 milliárd USD-t tettek ki. A turizmus bevételei növekvők (2004-ben 9,1 Mrd USD). A külkereskedelmi deficit ugyanakkor növekvő mértékű (2004-ben 8,6 Mrd USD). Mára az eladósodás 34,1 Mrd USD (2005). Az ország besorolása „B-”, az infláció alacsony 3,3%, a munkanélküliség 18% (2005). A körbetartozások, a behajthatatlan követelések magas aránya sújtja a vállalati szférát.

Az országba érkezett FDI (11,2 Mrd) zöme a bankszektorba (24%), illetve a szolgáltatásokba áramlott. Ugyanakkor 9%-át a gyógyszeriparba, 7%-át a kőolajiparba fektették. A nagybefektetők közül a Siemens, az Ericsson, a MOL és a Deutsche Telekom ipari-szolgáltatási jellegű.

A pénzügyi és biztosítási szektorban is végbement a piacgazdasági fordulat és külföldi tulajdonba került a szektor jó része (a 10 legnagyobb bankból 9 került külföldi befektető kezébe). A főbb befektetők között találjuk a Banca Commerciale Italianat, a Bayerische Landesbankot, vagy a magyar OTP-t. A kereskedelmet illetően a nagy áruházláncok is megjelentek már az országban.

	2002		2003		2004	
	Érkezések	Vendég-éjszakák	Érkezések	Vendég-éjszakák	Érkezések	Vendég-éjszakák
Mindösszesen	8320	44 692	8878	46 635	9412	47 797
Belföldi mind	1376	4981	1469	5312	1500	5281
Külföldi mind	6944	39 711	7409	41 323	7912	42 516
Ausztria	690	3543	709	3585	741	3638
Bosznia és Hercegovina	173	787	178	848	163	755
Csehország	698	4560	699	4554	664	4173
Franciaország	135	418	221	689	393	1242
Olaszország	1099	4883	1206	5323	1232	5323
Magyarország	318	1733	356	1905	403	2092
Hollandia	148	1204	179	1497	212	1690
Németország	1482	10 789	1552	11 056	1580	10 888
Lengyelország	358	2186	238	1331	241	1286
Szlovákia	191	1223	188	1205	176	1101
Szlovénia	870	4993	918	5208	884	5032
Egyesült Királyság	132	661	153	721	202	1015
Egyéb európai országok	512	2363	648	2959	795	3723
Kanada	16	45	19	55	22	63
USA	59	160	65	177	98	254
Egyéb nem európai országok	63	163	80	210	100	241

2. táblázat: A hazai és nemzetközi turizmus Horvátországban 2002–2004 (ezer fő)

Forrás: Statistical Information. Central Bureau of Statistics, Zagreb, 2005

A szolgáltatások más területei közül a vasúti és közúti tranzit, valamint a tengeri kikötői szolgáltatások rejtenek reális kitorési lehetőséget, versenyelőnyöket. A kitűnő geopolitikai helyzetét kihasználva a közép-európai tranzitforgalomnak elsődleges közvetítőjévé válhat az ország.

A nemzetközi kereskedelem mutatóit értékelve kijelenthetjük, hogy a horvát gazdaság nagymértékben integrálódott az EU-ba, napjainkra csatlakozás-érettnek tekinthető. A kiemelt külkereskedelmi partnerek részben a volt jugoszláv tagköztársaságok (Szlovénia és Bosznia-Hercegovina), másrészt a közeli fejlett szomszédok (Olaszország, Németország és Ausztria).

	2002		2003		2004	
	export	import	export	import	export	import
<i>Összesen</i>	4904	10 722	6187	14 209	8022	16 583
Fejlett országok	3476	8585	4616	11 483	5754	12 838
EU25	3211	7648	4182	10 230	5178	11 526
• Ausztria	366	710	480	941	757	1131
• Olaszország	1114	1850	1650	2581	1831	2842
• Németország	612	1742	733	2221	895	2568
• Szlovénia	428	826	511	1052	601	1179
EFTA	38	211	50	258	84	267
Egyéb fejlett országok	227	726	384	995	492	1045
<i>Fejlődő országok</i>	1428	2137	1571	2726	2268	3745
CEFTA*	20	60	44	174	98	241
Egyéb európai fejlődő országok	1053	1038	1282	1120	1693	1913
• BiH	704	166	892	231	1154	349
• Oroszország	84	717	74	678	115	1205
Egyéb fejlődő országok	355	1039	245	1432	477	1591

* Románia és Bulgária

3. táblázat: A horvát nemzetközi kereskedelem 2002–2004 (millió USD)

Forrás: Statistical Information. Central Bureau of Statistics, Zagreb, 2005

7. A HORVÁT–MAGYAR GAZDASÁGI KAPCSOLATOK

Az 5. táblázat szerint a horvátországi magyar befektetések napjainkra mintegy 1 milliárd euro értéket értek el. Ezzel Magyarország Ausztria, Németország és az USA után a 4. helyet foglalja el a befektetők sorában. A néhány nagy mellett, melyekről áttekintést ad a 6. táblázat, sok kis befektető is megjelent a tengerparton, ingatlanvásárlással. Ennek „eredményei” ellentmondásosak, de mindenesetre a horvát–magyar kapcsolatokat segítik társadalmi méretűvé szélesíteni.

	2002	2003	2004	2005 I–IX.	1993–2005 3.n.
Magyar befektetések Horvátországban	16,01	475,3	42,51	270,10	992,76
Horvát befektetések Magyarországon	4,5	0,2	14,5	23,1	52,5

4. táblázat: Horvát és magyar befektetések egymás országában (millió EUR)

Forrás: Horvát Nemzeti Bank (Közli: Sült T., 2006)

Év	Befektető	Értéke	Jellege
1996	Zalakerámia	n.a.	Megvásárolta az INKER szaniteráru gyárat
2002	Dalmácia Holiday KFT.	n.a.	A tribunji yacht kikötő 32 éves koncessziójának megvásárlása.
2003	Dalmácia Holiday KFT.	n.a.	<ul style="list-style-type: none"> - Megvásárolja a Primosten szálloda-komplexumot és kikötőt - A Kremik kikötőt - A Hvar szigeti Jelsa Hotelt - a Hotel Ploče-t
2003	MOL	505 millió USD	Az INA 25%-os részvényt pakettje/olajipar
2004	Dunapack	23 millió EUR	140 főt foglalkoztató hullámpapírgyártó üzem a fővárosban
2005	OTP	263 millió EUR	A 7. legjelentősebb horvát bank részvényeinek 95,6%-át vette meg /OTP Banka Hrvatska d.d./

5. táblázat: A legjelentősebb magyar befektetések Horvátországban
Szerk: a szerző, Sült T., 2006 alapján

A magyar–horvát kereskedelmi relációban évente több mint 1100 magyar cég vesz részt, viszi ki áruját, illetve ellenkező irányban 400 importál. A külkereskedelmi forgalom növekedése rendkívül dinamikus (7. táblázat), láthatólag 2000 és 2004 között több mint két és félszeresére nőtt. Az ipari termékek vonatkozásában mindkét irányban vámmentes a forgalom. Az EU csatlakozás óta azonban a mezőgazdasági és élelmiszeripari termékek esetében asszimetria áll fenn, a horvátok vámot vetnek ki a magyar termékekre, míg a horvát termékeket vámmentesen vagyunk kénytelenek fogadni. Mindezzel együtt is a forgalom jelentős magyar aktívummal jár, ami segít csökkenteni a magyar külkereskedelmi hiányát.

	2000	2001	2002	2003	2004
Magyar export	188,9	254,7	328,4	378,2	570,1
Horvát export	65,7	66,6	81,9	93,4	107,9
Összesen	254,6	321,3	410,3	471,6	678,0
Szaldó	123,2	188,1	246,5	284,8	462,2

6. táblázat: A magyar–horvát külkereskedelmi forgalom (millió EUR)
Forrás: KSH

A magyar export szerkezetében a gépek, berendezések, energiahordozók, feldolgozott termékek jelentősége kiemelkedő és növekvő, az élelmiszerek szerepe jelentős, bár csökkenő, a nyersanyagoké kicsi és csökkenő.

A magyar importban az energiahordozók, gépek és berendezések, feldolgozott termékek aránya jelentősebb, az élelmiszer, ital és nyersanyag jelentősége kisebb és csökkenő.

A magyarok turisztikai aktivitásában a horvát tengerpart kiemelkedő szerepet játszik. Ez a legközelebbi, jól elérhető tengerpart, melyhez történeti-kulturális ragaszkodás, a jugoszláv időszből a megszokás, a tisztaság, a környezeti értékek és a sokoldalú turisztikai aktivitás lehetősége kötődik. A magyarok számára ez hosszú távon is a legfontosabb turisztikai célterületé teszi. A 2. táblázatban látható, hogy az elmúlt években dinamikusan emelkedett az érkezések száma, és napjainkban mintegy félmillió honfitársunk fordul meg ezen a tengerparton. A magyar befektetések (ld. 5. táblázat) mutatják a turisztikai érdeklődés strukturális jelentőségét.

8. ÖSSZEZÉS ÉS KONKLÚZIÓK

Horvátország gazdasági élete a történetileg kialakult struktúrák függvényében alakult. Ilyen történetileg kialakult struktúra a horvát szállásterületbe beékelődő szerb szórványok és etnikai testek és azok viszonya a horvát államisághoz. A meg-megújuló politikai és katonai konfliktusok ismétlődő gazdasági károkat okoztak. A különböző források mintegy 20 és 30 Mrd USD- közöttire teszik mértékét. A horvát államterületen élő szerbek aránya lecsökkent, a nemzetállami jelleg erősödött, az állam kohéziós ereje nőtt. Az elkövetkező évtizedben a szembetűnő háborús sebek eltüntetése még további terheket fog jelenteni és minden bizonnyal lezárul. A megoldatlan birtokproblémák, a szerbek visszatelepülése körüli gondok, a gazdasági kooperáció szétszakított szálai, a háborús szituációból adódó modernizációs megkésetttség, a környezeti károk felszámolása feltehetőleg az elkövetkező évtizedben ellenben nem lesznek lezárt problémakörök, hatásuk továbbra is jelen lesz.

A horvát gazdaság súlyponti területe az ország lakosságának mintegy negyedét tömörítő Zágráb és környéke. A város a magyar állam központját a fumei (rijekai) kikötővel összekötő utak, valamint a Száva folyó kelet–nyugati irányú közlekedési folyosója metszéspontjában van. Fellendülését az Osztrák-Magyar Monarchia időszakában (elsősorban 1873-at követően) élte meg. Történetileg kialakult kapcsolati rendszere, öröklött urbanizációs struktúrái adják ma is, és feltehetőleg a jövőben is jelentőségét.

A harmadik ilyen struktúra az Adriai-tengerhez kötődő gazdaság. A tenger, mely megélhetést nyújt halásznak, hajósoknak, kereskedőnek, és az utóbbi 150 évben már a turistát fogadónak is. Az ország gazdagsága elsősorban a tengerből ered. A település-struktúra alakulása, a látványos fejlődés, a tranzitból eredő inerciák lehetősége, a növekvő idegenforgalmi bevételek jelzik a tengerhez kapcsolódó gazdaság erejét.

A negyedik sajátos elem, ami összefügg azzal, hogy a legutolsó balkáni háború alkalmával nem jött létre Nagy-Horvátország, azaz Hercegovina nem csatlakozhatott a horvát államhoz. Ennek jelentősége, hogy Bosznia-Hercegovinával speciális viszonyt szükséges kialakítani. A szállásterületi folytonosság és a bosnyák államot a horvát tengerpart felé terelő utak, a személyes, közösségi, (párt)politikai kapcsolódások és összefonódások, az államstruktúra (BiH) instabilitása és a hercegovinai lobbij jelentős súlya Zágrábban együtt a Horvátország–BiH viszonyt különlegesen érzékennyé teszik.

Függetlenül az Európai Unió jövőjétől, Horvátország a kialakult történelmi struktúrákra építve szilárd és fejlett gazdaságot építhet ki. Ebben partnerei ugyanazok a térségek/államok lesznek, melyek korábban is (elsősorban azok, melyekkel még az OMM keretében kezdett kialakítani szerves kapcsolatokat, és nem azok, melyekkel a délszláv államban integrálódott).

Láthatólag a magyar–horvát gazdasági kapcsolatok is ilyen történelmi alapokra épülnek. A horvát–magyar politikai egymásra utaltság, a magyarság igénye tengeri kapcsolat kiépítésére, ezúttal inkább a turizmus mint a kereskedelem vonatkozásában, az energia-biztonság igénye a kapcsolat újbóli megerősödését hozta.

9. IRODALOM

- BULLA B.–MENDÖL T.** 1999: A Kárpát-medence földrajza. Lucidus Kiadó, Budapest
- CRKVENCIC-BOJIC, J.** (ed.) 2005: Statistical Information. Central Bureau of Statistics, Zagreb,
- CSÁSZÁR Zs.** 2006: Horvátország oktatási rendszerének sajátosságai. Pécs, kézirat
- ERDŐSI F.** 2005: A Balkán-félsziget közlekedési rendszere. – Balkán Füzetek, No. 3. PTE TTK Kelet-Mediterrán és Balkán Tanulmányok Központja, Pécs
- ILLÉS I.** 2002: Közép- és Délkelet-Európa az ezredfordulón. Átalakulás, integráció, régiók. Dialóg Campus, Budapest–Pécs,
- MESIĆ, S.** 2003: Jugoszlávia nincs többé. Helikon Kiadó, Budapest
- PAP N.** (szerk.) 2002: A horvát–magyar határmenti kapcsolatok speciális területei. PTE TTK FI, Pécs, kézirat
- PROBÁLD F.** (szerk.) 1994: Európa regionális földrajza. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest
- REMÉNYI P.** 2006: Horvátország térszerkezetének alapvonásai a XXI. század elején. Pécs, kézirat
- SOKCSEVITS D.** 2004: Horvátország. In: SIMÁNDI–KARDOS (szerk.): Európai politikai rendszerek. Osiris Kézikönyvek, pp. 321–334.
- SÜLT T.** 2006: Horvátország a magyar üzletember szemével. Kézirat,
- SVIGIR, Z.–TEODOROVIĆ, I.** 2000: A sokszínűség, mint fejlesztési forrás. A régiók szerepe Horvátországban. In: HORVÁTH Gy. (szerk.): A régiók szerepe a bővülő Európai Unióban. MTA RKK, Pécs
- VÉGH A.** 2006: Horvátország 1945 utáni etnikai térszerkezet-változásai. Pécs, kézirat

A HORVÁT GAZDASÁG HELYZETE AZ ÁLLAMI GAZDASÁGPOLITIKA TÜKRÉBEN

Gáspár Anna–László Mária¹

Gospodarsku situaciju Hrvatske u velikom razmjeru određivaju inozemna ulaganja, koje/a je država proteklih godina intenzivno podržavala sa svojim proračunskim i monetarnim gospodarskopolitičkim sredstvima. U makroekonomiji postignuti rezultati od 2000. godine su postali posebno uočljivi. Njihov utjecaj se može otkriti po broju inozemnih ulaganja i u pomjeni životnog standarda stanovništva. Unatoč tim pozitivnim promjenama moramo usatnoviti, da hrvatski GDP/osobi u usporedbi s prosjekom EU25 svega 44%, to ukazuje i na značajno velike prostorne razlike.

Croatia's economic situation is considerably determined by foreign investments, which was intensively encouraged by the state with budgetary and monetary tools of economic policy in the last years. Their results in macroeconomic processes became mainly observable since 2000. The influence can be seen in the inflow of foreign investments and in the population's living conditions as well. In spite of these favourable processes it can be determined that Croatia's GDP per capita is 44% of the average of the 25 member states of the European Union and shows considerable territorial differences.

Az 1990-es évek végétől gyakorlatilag megszűnt Horvátország háború utáni elszigetelődése. A belpolitikai változások kedvező fordulatot eredményeztek a gazdasági folyamatok alakulásában és a nemzetközi kapcsolatok bővítésében egyaránt. Ennek eredménye Horvátország Európa Tanács tagsága, a NATO Partnerség a Békéért programban való részvétele, továbbá az ország CEFTA tagsága. Horvátország 2003-ban kérte felvételét az Európai Unióba, mely csatlakozás időpontját gazdasági elemzők 2008-ra valószínűsítik.

A gazdasági növekedés és a versenyképesség növelése céljából különösen ösztönzi az állami gazdaságpolitika a beruházásokat, melyek multiplikátor hatása az elmúlt években, de különösen 2000-től erősen érződik az országban, ahogy azt a makrogazdasági mutatók is tükrözik. Az állami gazdaságpolitika a fiskális (költésévetési) politika eszközei mellett a beruházások ösztönzése céljából (a banki privatizáció eredményeképpen) a monetáris politika eszközeit is sikeresen hasznosítja. Ennek következménye, hogy az elmúlt években a beruházások terén is intenzívebben megjelent a külföldi tőke. A beruházások ösztönzése azért is fontos a gazdaság számára, mert hatásuk a kereslet és a kínálat oldalán egyaránt megjelenik. A beruházások ágazati összetételének következményeképpen – köszönhetően az infrastrukturális beruházások arányának – erősebben érvényesül a keresletöztönző hatás a gazdaságban. Ennek következtében a területi és települési, illetve az életszínvonalbeli, jövedelmi különbségek jóval kisebb konfliktusokat okoznak, mint a többi, úgynevezett átmeneti gazdaságban a piacgazdaságra történő átmenet időszakában.

¹ László Mária: PhD egyetemi docens PTE TTK FI Politikai Földrajzi és Területfejlesztési Tanszék
Gáspár Anna: építészmérnök, műszaki-gazdasági szakértő, BuildECON

1. MAKROGAZDASÁGI MUTATÓK

A horvát gazdaságot a 2000. évtől egyre javuló teljesítmények jellemzik, a gazdasági növekedés tartósan a 4,0–4,5% közötti tartományban van, bár a 2005. évi ráta némileg elmarad a tervezettől és ez negatív hatással lehet az államháztartási hiányra. Ugyancsak kedvező az infláció tartósan alacsony szinten való stabilizálása. Az igaz, hogy a horvát gazdaság hosszú-idősoros gazdasági teljesítményét vizsgálva nagyobb ingadozásokat mutat (pl. 12–15 éves ciklusban), ami érthető is, hiszen az 1990-es évek első felében az újjáépítési kereslet által ösztönzött gazdasági növekedés az évtized második felében lelassult, majd 2000-tól ismét növekedési pálya jellemzi a gazdaságot. A legnagyobb mértékű növekedés az építőipart jellemezte, ahol kulcsszerepe volt az autópálya-építéseknek, az idegenforgalmi beruházásoknak, az élénkülő lakáspiacnak, továbbá a bankok aktívabb hitelezési tevékenységének. Horvátország azon országok egyike az átmeneti gazdaságok közül, ahol a 2000. évtől jelentősen bővült a magánszektor hitelállománya. Az építőipari beruházások terén, különösen a kikötő és az olajipari rekonstrukciók finanszírozásában jelentős szerepet vállaltak a nemzetközi pénzüzetek, a Világbank és az Európai Fejlesztési Bank. A piacgazdaságba való átmenetben a bankszféra és a távközlés privatizációja a termelőszférához viszonyítva az átlagosnál gyorsabb volt. A termelőszféra növekedési feltételeként és a külföldi tőke fogadásaként viszont az infrastrukturális fejlesztések jó ütemben haladtak. A gazdasági folyamatokra kedvezően hatott az is, hogy a volt Jugoszláviában működött leginkább piaci alapon a bankszektor. Az egy főre jutó GDP tekintetében Horvátország kedvező helyen áll a térség országainak rangsorában.

Megnevezés	2000	2001	2002	2003	2004
GDP, md. Kuna	152,519	165,639	179,390	193,067	207,082
GDP, md. \$	18,420	19,530	22,812	28,810	34,310
GDP / fő, \$	4206	4403	5133	5634	7724
GDP növekedés, %	2,9	4,4	5,2	4,3	3,8
Ipari termelés növekedés, %	1,7	6,0	3,8	6,7	6,0
Infláció, %	4,0	3,8	1,7	1,8	2,1
Árfolyam, kuna/\$/ átlagos /	8,27	8,34	7,86	6,70	6,03
Árfolyam, kuna/€/ átlagos /	7,63	7,47	7,40	7,56	7,50
Import, md. \$	8,3	8,3	10,7	14,2	16,6
Export, md. \$	4,4	4,6	4,9	6,1	8,0

1. táblázat: A horvát gazdaság jellemző mutatói
 Forrás: Horvát Nemzeti Bank

Gazdasági elemzők több éve már két gyenge pontot emelnek ki, ezek a külkereskedelmi deficit és a változatlanul magas munkanélküliség, valamint a feketepiac mérete. A legnagyobb gondot ma is az okozza a gazdaságban, hogy a külkereskedelmi deficit jelentősen, mintegy 20%-kal meghaladja az exportot. Ezért is nagyok a várakozások a külföldi tőke termelőszférába áramlásával kapcsolatban.

A feketeipar méretéről hivatalos adatok nincsenek, elemzői becslések, országosan 25–30%-ra teszik a GDP-hez viszonyított arányát. A nemzetgazdasági átlag feletti a feketeipar az idegenforgalomban és a vendéglátásban, mely a gazdaság húzó ágazata és ezáltal nagy veszteséget is okoz nemcsak az államháztartásnak, hanem az ágazati kapcsolatok miatt a többi ágazatnak is. Ebben a vonatkozásban az építőiparra, a beruházási tevékenységekre az országos átlag körüli szint jellemző. Az arány a lakossági építésekénél magasabb, sok megrendelő törekszik a 22%-os általános forgalmi adó „megtakarítására”, pontosabban az alacsonyabb árszínvonal elérésére.

Megnevezés	2005	2006 várható
GDP, milliárd \$	36,025	37,754
GDP növekedés, %	4,3	4,4
Infláció, %	3,3	3,2
Árfolyam, kuna/\$	5,95	6,0
Árfolyam, kuna/€	7,4	7,34
Import, md. \$	17,3	17,8
Export, md. \$	9,5	11,0

2. táblázat: A gazdaság 2005. évi várható és 2006. évi tervezett mutatói

Forrás: Bank Austria-Creditanstalt, 2006.

A gazdasági előrejelzések 2006-ra 4% feletti GDP növekedéssel számolnak, és azt prognosztizálják, hogy az exportcélú külföldi befektetések eredményeként javul a külkereskedelmi mérleg hiánya. Ezt segíti a beruházások strukturális átalakulása is a már említett külföldi befektetések révén.

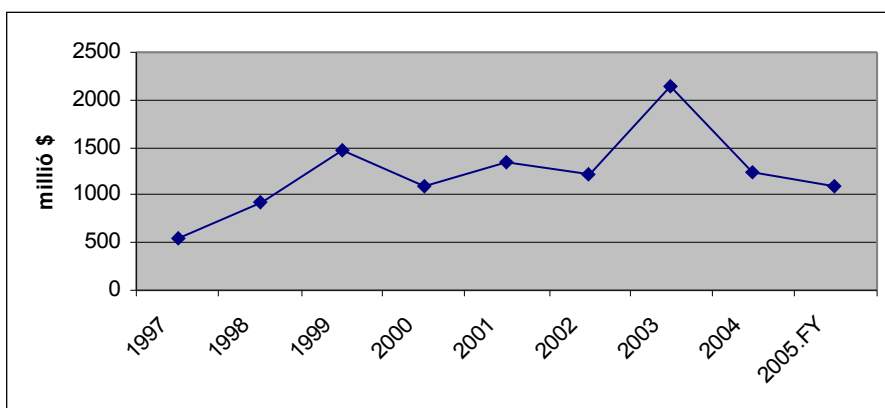
2. KÜLFÖLDI BEFEKTETÉSEK

A külföldi tőkebefektetések viszonylag későn kezdődtek meg Horvátországban. A késedelem oka mindenek előtt a háború okozta bizonytalanság és a nemzetközi elszigeteltség volt. A 2001-től datált gazdasági fejlődés ösztönzőleg hatott a külföldi tőkére, ennek eredményeként az FDI kumulált összege 2005-ben átlépte a 11 milliárdos határt. A kedvező trendek ellenére rá kell mutatni arra, hogy az egy főre jutó FDI értéke Horvátországban a régiós átlag alatti, mindössze 2300 \$.

Megnevezés	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005.I. félév
FDI, millió \$	538,0	934,8	1463,7	1085,2	1337,7	1212,9	2132,9	1242,8	1099,4
Összesen, millió \$	1400,3	2335,1	3798,8	4884,0	6221,7	7434,6	9567,5	10810,3	11914,5

3. táblázat: A külföldi működőtőke-befektetések Horvátországban, 1993–2005. I. félév
 Forrás: Horvát Nemzeti Bank

A kedvező első félévi eredmények alapján a horvát kormány a 2005. évre 2 milliárd \$ működőtőke beáramlásával számolt, mely végül realizálódott és további növekedéssel számolnak a következő évekre vonatkozóan is.

1. ábra: Külföldi működőtőke-befektetések
 Forrás: Horvát Nemzeti Bank

Horvátország legnagyobb külföldi befektetői: Ausztria, Németország, USA, Magyarország. A négy listavezető együttes részesedése meghaladja a külföldi összes befektetések 70%-át.

Ország	Befektetések értéke, millió \$	Megoszlás, %
Ausztria	3030,1	25,6
Németország	2108,9	17,7
USA	1465,5	12,3
Magyarország	1036,5	8,7
Hollandia	1012,7	8,5
Olaszország	869,7	7,3
Luxemburg	679,1	5,7
Szlovénia	452,7	3,8
Egyesült Királyság	262,1	2,2
Egyéb	997,2	8,2
Összesen	11914,5	100,0

4. tábla A külföldi befektetések országonkénti megoszlása, 1993–2005. között Forrás: Horvát Nemzeti Bank

A befektetések negyede a pénzügyi szolgáltatásokba, 15%-a a telekommunikációba, 10%-a a gyógyszeriparba irányult. A befektetők által preferált területek közé tartozik az olajipar is. A beruházások, illetve az építőipar szempontjából kiemelni a Holcim és a Wienerberger horvátországi cégvásárlásait.

A külföldi tőkebefektetések esetében a meglévő vállalkozások vásárlása dominál, a zöldmezős beruházások száma mindössze 30–40 objektum évente.

Ágazat	Befektetések értéke, millió \$	Megoszlás, %
Pénzügyi szolgáltatás	2895,2	24,3
Telekommunikáció	1727,6	14,5
Gyógyszeripar	1108,0	9,3
Olajfeldolgozás	845,9	7,1
Nyersolaj- és földgázkitermelés	500,4	4,2
Idegenforgalom	405,1	3,4
Cementipar	357,4	3,0
Kiskereskedelem	345,5	2,9
Sörgyártás	226,3	1,9
Egyéb	3503,1	29,4
Összesen	11914,5	100

5. táblázat: A külföldi befektetések ágazonkénti megoszlása 1993–2005 között Forrás: Horvát Nemzeti Bank

Az a tendencia, hogy az építőipari beruházások ösztönzése mellett a külföldi tőke 38,8%-a, vagyis több, mint egyharmada a két nagy innovációt segítő ágazatba irányult, bízható a következő évek gazdasági fejlődése szempontjából is. A pénzügyi szolgáltatások fejlődése ugyanis segíti a hitel- és kamatpolitikai eszközökkel a beruházásokat, a telekommunikáció innovációs hatása pedig gyakorlatilag minden ágazatot érint. Sajátosan értelmezhető, hogy a gazdaság húzóágazatának számító idegenforgalomba a külföldi tő-

kebefektetések mindössze 3,4%-a irányult, ugyanakkor jelentős beruházások történtek hazai tőkebefektetések révén ezen ágazatban is.

A közelmúlt és napjaink legnagyobb privatizációs ügyletei közül hármat emelünk ki:

- Az egyik az áramszolgáltató szektor teljes magánosítása. A szolgáltatók eladása már 3 éve esedékes, amikor a parlament elfogadta a tranzakcióra vonatkozó törvényt. A szektor becsült értéke 2–3 milliárd USD, azonban az akció mikéntjéről még nem született döntés. A legvalószínűbb forgatókönyvnek a részvények 51%-ának állami tulajdonban tartása látszik.
- 2006-ban folytatódott a horvát olajipari óriás, az INA privatizációja is. Jelenleg a részvények 25%-a plusz 1 szavazat a magyar olajvállalat a MOL tulajdonában van. A kormány várhatóan a kezében lévő 75% tulajdonból 22% eladását tervezi. A társaság értékét 3–4 milliárd USD-re teszik.
- A horvát kormány arról is döntött, hogy értékesíti a tulajdonában lévő Hrvatska Telekom részvényeket, a telefontársaságban jelenleg a Deutsche Telekom 51%-os tulajdonrészrel rendelkezik.

A külföldi befektetések további növekedését remélik Horvátországban a létrehozott Befektetés-fejlesztési Iroda tevékenységétől. A kormány elsődlegesen az exportra termelő vállalkozások letelepítését kívánja elérni, az évek óta negatív külkereskedelmi mérleg javítása érdekében. A beruházások ösztönzése mellett az export ösztönzése az a másik állami beavatkozási terület, melytől a közeljövő gyorsabb gazdasági fejlődését, a gazdasági nyitottságának növekedését, valamint a gazdasági egyensúly javulását várja az állam.

3. A HORVÁT LAKOSSÁG ÉLETKÖRÜLMÉNYEI

A horvát lakosság életkörülményeit alapvetően befolyásolja a relatíve magas árszínvonal és a magas munkanélküliség.

Megnevezés	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005. X.
Havi átlagos bruttó bér, kuna	4614	5028	4829	5366	5623	5985	6238
Havi átlagos bruttó bér, \$	649	608	579	751	839	992	1022
Havi átlagos nettó bér, kuna	3322	3520	3380	3720	3940	4173	4352
Havi átlagos nettó bér, \$	467	425	405	521	588	692	713
Munkanélküliek száma	342 000	379 000	401 300	389 741	329 799	309 875	300 645
Munkanélküliségi ráta, %	19,5	21,1	22,0	22,3	19,2	18,0	17,5
Munkanélküliségi ráta, az ILO adatai alapján, %	13,6	16,1	15,8	14,8	14,3	13,8	..
Foglalkoztatottak száma				1 060 108	1 087 710	1 103 092	1 108 432

6. táblázat: A munkanélküliség és havi átlagos bruttó bér Horvátországban

Forrás: Horvát Nemzeti Bank

A legmagasabb jövedelmek a bankszektorban és a telekommunikációban vannak, (összefüggésben a külföldi tőkebefektetésekkel), a legalacsonyabb jövedelmű munkavállalók a mezőgazdaságban dolgoznak (összhangban más országok ez irányú folyamataival). Béruk mindössze egynegyede-egyharmada a pénzügyben dolgozóknak. A lakosság életszínvonalára leginkább ható tényező volt az elmúlt években a lakásépítések alakulása, melynek eredményeképpen az épített lakások alapterülete folyamatosan növekedett. Az elmúlt tíz év adatait tekintve ez közel 10%-os növekedést jelentett, mely a szobaszámok növekedésével is együtt járt. Míg az egyszobás lakások 2,9-szeresére, addig a nagylakások (az öt és többszobás lakások) 3,7-szeresére növekedtek, a kettő közötti méretek (2–4 szobás lakások) részaránya egyharmadról visszaesett az egynegyedére. Igaz, hogy Horvátországban ez a méret volt a korábbi panellakások meghatározó típusa és a részarány csökkenése ezzel is magyarázható. A lakásépítések felgyorsítása szociálpolitikai jelentőséggel is bír az állami gazdaság- és szociálpolitika szempontjából és Horvátországban ez még a háborús károk felszámolásával, valamint a menekültek befogadásával is összefüggésben állt. Ezért is támogatta a lakások építését és újjáépítését a horvát állam mellett több nemzetközi szervezet is. Mindezek összefüggésben álltak a komplex városrekonstrukciók háború miatti elmaradásával is.

Az utóbbi időben a lakásépítések, melyek az építőipari teljesítmények mintegy harmadát teszik ki, finanszírozása már a közvetlen magánbefektetések eredményei, de viszonylag jelentős lett a vállalkozói alapon végzett lakásépítések nagysága is.

Azt is látni kell, hogy a horvát lakosság életszínvonala elmarad a térség országainak életszínvonalától, annak ellenére, hogy a 600 \$/hó átlagos bruttó fizetés a közép-európai régióban magasnak számít, de reálértékét tekintve a magas árszínvonal miatt már elmarad attól. Ezt a helyzetet a magas munkanélküliségi ráta is súlyosbítja.

4. REGIONÁLIS ADATOK

Horvátország közigazgatásilag 20 megyéből és a megyék jogállásával azonos helyzetű fővárosból áll.

A közigazgatási reform témakörében Horvátországban is napirenden van a megyék és a régiók kérdése, a nagyobb közigazgatási és önkormányzati szint problematikája. Az EU-tárgyalások előrehaladásával várhatóan előtérbe kerül a nagyobb területi egységek kialakítása. Az egyes megyék társadalmi-gazdasági különbségeinek értékeléséhez a demográfiai és fajlagos GDP adatok álltak rendelkezésünkre.

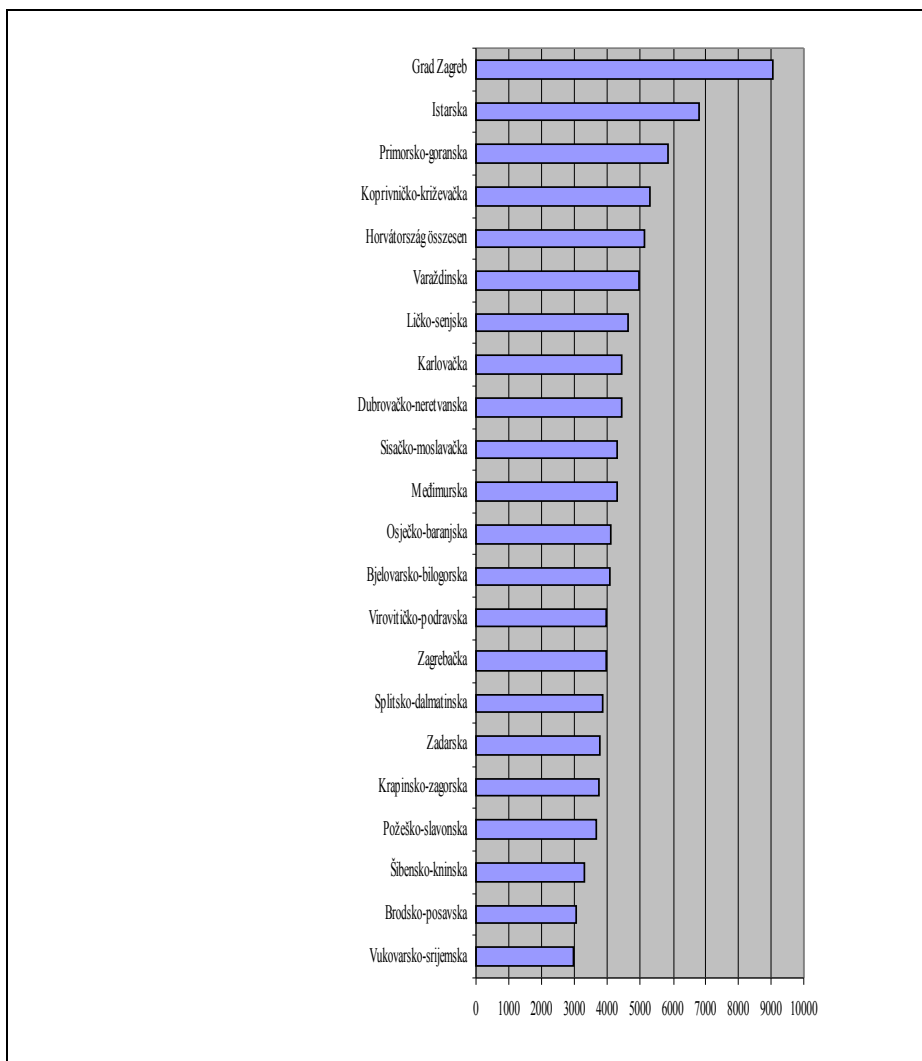
Megyék	Demográfiai adatok		GDP/fő	
	Népesség (ezer fő)	Háztartások száma (ezer)	kuna	USD
Zagrebačka	309	94	31128	3960
Krapinsko-zagorska	142	43	29567	3761
Sisačko-moslavačka	185	65	33810	4301
Karlovačka	141	49	35023	4456
Varaždinska	184	56	39049	4968
Koprivničko-križevačka	124	39	41745	5311
Bjelovarsko-bilogorska	133	44	32047	4077
Primorsko-goranska	305	111	45810	5838
Ličko-senjska	53	20	36526	4647
Virovitičko-podravski	93	31	31131	3983
Požeško-slavonska	86	27	28496	3625
Brodsko-posavska	176	54	23998	3053
Zadarska	162	52	29666	3774
Osječko-baranjska	330	113	32242	4120
Šibensko-kninska	113	39	26067	3316
Vukovarsko-srijemska	204	67	23400	2977
Splitsko-dalmatinska	463	144	30018	3819
Istarska	206	72	53522	6809
Dubrovačko-neretvanska	123	39	35010	4454
Međimurska	118	35	33792	4299
Grad Zagreb	779	275	71111	9047
Horvátország összesen	4437	1477	40374	5133

7.táblázat: Fontosabb megyei adatok 2002-ben

Forrás: Horvát Statisztikai Hivatal

Az egy főre jutó GDP Horvátországban 44%-a a 25 EU tagállam átlagának. A GDP egy főre jutó összege 2002-ben 5133 USD volt.

Az országban jelentős különbségek mutathatók ki, amíg a fővárosban meghaladja a 9000 USD-t, addig Vukovár körzetében nem éri el a 3000 USD-t. Az egy főre jutó GDP, az idegenforgalom szempontjából meghatározó Isztrián a második legmagasabb, alig marad el a 7000 USD-től. A területi különbségekre utal az is, hogy az építési munkák közel 20%-a a fővárosban került kivitelezésre, a magasépítésben pedig a tengerparti szállodaépítések emelkedtek ki jelentős mértékben.

2. ábra: A fajlagos GDP alakulása megyénként

Forrás: Horvát Statisztikai Hivatal

Az országon belüli regionális különbségeket híven mutatja, hogy az országos átlag felett mindössze 3 megye van. A regionális különbségek csökkentésének egyik fő hajtóereje és forrása az ország EU csatlakozása lehet, melynek eredményeképpen a kis-és középvállalkozások fejlődésének ösztönzése is nagyobb ütemben haladhat a jövőben. A horvát gazdaság jövőbeni irányait „A Horvátország a XXI. században” címet viselő kormányprogram rögzíti, melynek hangsúlyos eleme az EU tagság.

5. FELHASZNÁLT FORRÁSOK

- JELAVICH, B.** 2000: A Balkán története. Osiris Kiadó, Budapest 18. és 19. század 344 p. 20. század 409 p.
- BEREND T. I.–RÁNKI Gy.** 1976: Közép-Kelet Európa gazdasági fejlődése a 19–20. században KJK, Bp. 723p.
- BONYÁR L.** 2004: Egy az utunk? – Bank és Tőzsde 11. sz. EBRD Transition Report 2002., 2003.
- ARMESTO, F. F.** 1995: Európa népei. Corvina pp. 208–254.
- GÁSPÁR A.** 2003: Az Építő- és építőanyagipar Horvátországban, Előrejelzés 2005-ig. Budapest, Build-Econ Hungary 64 p.
- GÁSPÁR A.** 2005: Kelet-Európa: növekedés, diverzifikáció – az európai építési piac kitérési irányai – Euroconstruct Barcelona–Budapest
- GÉM E.** 2004: A kelet-európai bankrendszer átalakulása és fejlődése. – Külgazdaság, XI-VIII. évf. szeptember pp. 23–48
- PAP N. (szerk.)** 2002: A horvát–magyar határmenti kapcsolatok speciális területei PTE TTK FI, Pécs, kézirat
- PAP N.** 2006: Horvátország gazdaságföldrajzának főbb vonásai a XXI. század elején. PTE TTK FI Kézirat 15 p.
- WACHTE, P.** 1997: A külföldi bankok szerepe a közép-európai átmeneti gazdaságokban – Közgazdasági Szemle 1. és 2. sz.

HORVÁTORSZÁG OKTATÁSI RENDSZERÉNEK SAJÁTÓSÁGAI*

M. Császár Zsuzsa²

Nova Hrvatska država, posebno nakon političkog prokreta 2000. godine, pokušala je pokrenuti razne reforme - tako i na području prosvjete - kojima bi mogla ubrzati integracijski proces. Za promjene većeg omjera, kao što je ekspanzija srednjeg i visokog školstva još treba vremena. Kao znak promjene ocjenjuje se uspješna preobrazba prijašnjeg obrazovnog sustava, a posebice je vrijedno obratiti pažnju na dinamičan razvoj visokog školstva. Školska mreža javnog obrazovanja je dobar primjer za prilagodbu školskog sustava prema mreži naselja, demografskim sposobnostima a u srednjoškolskoj naobrazbi osim toga pokušaj prilagodbe gospodarskom razvoju. Ali nastala situacija nosi u sebi opasnost, da će obrazovanje fiksirati nastale teritorijalne razlike te pridonijet će zaostaku pojedinih područja.

Kao dostignuće demokratiziranja se ocijenuje da poslije rata koji je poticao mržnju među Hrvatima i Srbima, uspjeli su srediti manjinsko obrazovanje i s time pokazati primjer multinacionalnim državama regije.

After the political change in 2000 the new Croatian State especially tried to launch those reforms which have helped the integration process. Greater changes – like the expansion of higher education – have been not arrived yet. Although the content of the earlier higher educational system has been transformed successfully. The public schools are excellent examples for the adaptation of an educational system to certain settlement and the demographic conditions. However the present situation might cause the growth of regional differences.

It is an achievement that after Serbo-Croatian war the question of minority education was solved.

1. BEVEZETÉS

1991-ben a Horvát Köztársaság kilépett a Jugoszláv Föderációból, kikiáltotta függetlenségét. Hamarosan megkezdődtek a fegyveres harcok a horvát alakulatok és a horvátországi szerb szabadcsapatok között. A Jugoszláv Néphadsereg 1991-ben a szerbek oldalán beavatkozott a konfliktusba, ezzel a lokális összecsapások egyre gyakoribbá váltak és ez év második felétől már komoly ütközetekre került sor. Az ország közel egyharmadát megszállták a szerb szabadcsapatok és a nem szerb lakosság nagy részét menekülésre kényszerítették. A háború szétzúzta a helyi intézményrendszert, így az oktatási struktúrát is. Egyes településeken a nagyobb harcok idején szünetelt az oktatás. A lakóhelyüket elhagyni kényszerülők egy része, mint a magyarság, átmeneti megoldásként máshol folytatta tanulmányait. 1991 végétől nyílt lehetősége a horvát hadseregnek nagyobb ellentá-

* Készült az OTKA 61432 számú pályázat támogatásával

² PhD, egyetemi docens, PTE TTK FI Politikai Földrajzi és Területfejlesztési Tanszék

madásra, de ez csak egyes területek visszafoglalását jelentette. Többen a békefenntartók küldetésétől remélték a háború lezárását, de a harcok csak 1995-ben értek véget. A horvátországi szerbek az utolsó két nagy hadművelettel gyakorlatilag „eltűntek” az országból. Ma kb. 100–120 ezer (a legutóbbi népszámlálás szerint az összlakosság 4,5%-a) szerb él elsősorban nagyvárosi szórványban. A háborús események komoly következménnyel jártak a magyarságra nézve is. Nagy részük elhagyta lakóhelyét, sokan átmenetileg Magyarországra menekültek. 1992-ben kezdődött a vissztelepülés és ezzel együtt az intézményhálózat helyreállítása.

A háborút követően a mélyben rejlő társadalmi, gazdasági problémák a felszínre kerültek. Nehezen haladt a demokratikus átalakulás, egyre markánsabbá váltak a hatalmon lévő Horvát Demokratikus Közösség (HDZ) és Tuđman elnök autokrata vonásai. A több évtized után önállóvá vált nemzetállamban a nemzeti identitás kérdése különösen a HDZ politikájának, retorikájának egyik alapelemévé vált. Elsősorban az etnikai kisebbségek ügye, a szerb kérdés foglalkoztatta mind a nagypolitikát, mind a közvéleményt. De a többi etnikummal kapcsolatban sem tudott a hatalmi elit demokratikus megoldásokat elfogadni. A kormányzat megpróbálta intézkedéseivel korlátozni a kisebbségi oktatási intézmények működését, ez ellen legerőteljesebben az olasz kisebbség tiltakozott. Végül megoldás született a problémára, de a kormányzat szemléletbeli változását csak a 2000-ben végbement politikai fordulat hozhatta meg.

A hatalmi elitben történt váltás és a megindult demokratizálódási folyamat ellenére még mindig erős centralizáció jellemzi az országot és annak közigazgatási rendszerét. Az iskolarendszer is hagyományosan átpolitizált, és a reformok ellenére még mindig felülről vezérelt, bár az utóbbi években már tetten érhető a decentralizálásra törekvés is.

Az említett politikai fordulattal megnyílt Horvátország előtt a lehetőség az elszigeteltségből való kitérésre, az európai nyitásra. Az új horvát kormány tevékenységének hatására az európai integrációs tárgyalások felgyorsultak és Horvátország 2003-ban benyújtotta a teljes jogú tagság iránti kérelmét. Az oktatás területén különösen is érezhető a változás, a nyitás, az európai folyamatok „begyűrűzése”, a közoktatási reformoktól kezdve a felsőoktatás átalakításáig.

Tanulmányunkban az 1991-es függetlenség óta eltelt időszak társadalmi-gazdasági és politikai változásainak tükrében kívánjuk bemutatni a horvát oktatási rendszer sajátosságait, különös tekintettel a kisebbségi oktatás helyzetére. Ezen túl megkíséreljük felvázolni az ország oktatási térszerkezetét az oktatásföldrajzi elemzés módszereivel. Vizsgálatunkban a horvát oktatási statisztika adatbázisán túl a Horvát Tudományos, Oktatási és Sport Minisztérium dokumentumaira, valamint a kisebbségi oktatás (magyar és szerb) tanfelügyelőivel készített interjúkra támaszkodtunk.

2. A HORVÁT OKTATÁSI RENDSZER JELLEMZŐI

Horvátország már önállóvá válásának kezdetén az oktatás átalakítását tervbe vette, de a háborús állapotok miatt csak néhány szerkezeti változás született meg. A reformok tervezését a kilencvenes évek második felében kezdték el, bevezetésükre a 2005/2006-os tanévben került sor.

A reformok tartalmukat tekintve sokban hasonlítanak Magyarországon a kilencvenes évek végén elindított változásokhoz. A közoktatás átalakításának egyik kulcseleme a lexikális, ismeretjellegű tudás helyett a kompetenciatudás központba állítása, az ezzel együtt járó tananyag-, és óraszámcsökkentés. A magyar Nemzeti Alaptantervhez hasonló kísérletben fontos szerepet kapnak a közös követelmények, amelyekkel meg lehet szüntetni a

tantárgyi tartalmi átfedéseket. A tervezett reformban EU-s oktatási programok adaptálásáról is szó van, de alapvető céljai közé tartozik „az élethosszig tartó tanulás” gondolatának elterjesztése Horvátországban. E program mentén kívánja az oktatási kormányzat megvalósítani a középfokú, majd a felsőfokú képzés expanzióját. Ez együtt jár az érettségit biztosító képzések és a férőhelyek számának bővítésével, az új érettségi reformmal.

A horvátországi oktatás néhány sajátos vonást örökölt a szocialista jugoszláv rendszerből, de szerkezete 1991 után átalakuláson ment keresztül. Általánossá vált a nyolcosztályos alapfokú oktatás, megszüntették a heti 6 napos képzést, amelyből 1 napot üzemlátogatásra kellett fordítani, átrendeződött a középfokú oktatás is, újra lehetett gimnáziumba jelentkezni, valamint a visszatartott felsőfokú képzéseknek is teret nyitottak.

A szerb–horvát háború idején csak a komoly harcok alatt szünetelt néhány napra, vagy hétre az oktatás. A reintegráció 1996/97-től indult el, és csak ekkor került bevezetésre mindegyik iskolában a horvát tanterv.

2.1. Az óvodai nevelés

Az óvodai nevelés az adott korcsoport – a 3 éves kortól iskoláskorig – felügyeletére, gondozására és képzésére fókuszál. Statisztikai adatok szerint a korosztálynak csak 32 százaléka jelentkezik az iskola-előkészítő szerepet is betöltő oktatási intézménybe. Ez ugyan 7 százalékkal több, mint a háború előtt, de még mindig távol van az elvárttól. Az óvodák a helyi önkormányzati egységek kontrollja alá tartoznak, amelyek egyre több magánkezdeményezést is engedélyeznek. Ezzel az alternatív pedagógiai koncepciók térnyerésének nyitnak kaput, amelyekkel színesedik a kínálat. Jelenleg az országban 420 állami és 48 magán óvoda működik.

2.2. Általános iskolai képzés

Az általános iskolai képzés sajátossága, hogy állampolgárságtól független és csak horvátországi állandó lakhelyhez köti a részvételt. A kötelező érvényű nyolcévfolyamos oktatás két részből épül fel: egy alapfokú, egy tanárhoz, tanítóhoz kapcsolódó képzésre, amely az 1–4 osztályt foglalja magában, majd ezt követően specializálódnak az osztályok a tantárgyakat oktató tanárokkal az ötödik osztálytól nyolcadikig. Az általános iskolai képzés teret és lehetőséget biztosít mind a tanulási nehézségekkel küzdő, speciális nevelést igénylőknek, mind a művészeti nevelésnek, de a felnőttképzésnek is (dolgozók általános iskolája).

Az intézmények nagy része a helyi önkormányzati egységek fenntartásában működik, viszonylag kevés a magánkezdeményezés, a magánszemélyek, vagy alapítványok által fenntartott iskolák aránya minimális (1,5%), viszonylag alacsony tanulószámmal. Más magániskolákat csak időszakos, „kísérleti” program részeként engedélyeznek, és hivatalosan elfogadottá csak egy bizonyos idő után válhatnak. A magán és egyházi fenntartású iskolák csak lassan nyernek teret az országban.

Horvátország földrajzi adottságai miatt az iskolák egy része kistelepülési, vagy szigetbeli iskola egy vagy két tanárral osztatlan képzési formában. Ezeknek az intézményeknek a fenntartása, működtetése lényegi kérdés, hiszen a nehezen megközelíthető településeken az iskola nemcsak oktatási központ, hanem művelődési funkciókkal is rendelkezik, nem beszélve az intézmény településmegtartó szerepéről.

Az oktatás finanszírozása döntően az állam feladata, a fenntartási és működtetési költségek 84%-át biztosítja, míg a maradék 16%-át a helyi önkormányzat egészíti ki. Ez a megoldás kevésbé szolgáltatja ki az adott oktatási intézményt a fenntartónak, döntően állami költségvetésből működtetett intézményhálózat alakult ki, ebből fakadóan igen erős kormányzati függőség jellemzi az oktatást. A horvát oktatási rendszer erős centralizáltságát jelzi a központi tanterv alkalmazása is. Egyes oktatáskutatók szerint az általános

iskolákra a nyitottság és az autonómia hiánya jellemző, nehezen tudják a tanárok kezdeményező-, és innovációs képességeiket kibontakoztatni (BOGNAR A. 1999).

Érdekességként meg kell említeni, hogy az általános iskolai tankönyvek használatát is központilag irányítják Horvátországban, sőt a közelmúltig megpróbálták azokat ingyen biztosítani, napjainkra azonban ezek számát minimálisra korlátozták. Az utóbbi évek változásaihoz tartozik, hogy a gazdaságosság jegyében csökkentették az egy osztályra jutó tanárok arányát is. Az általános iskolában redukálták a tanítási órák számát, a változás elsősorban a természettudományos és a művészeti tárgyakat érintette, de a történelem, földrajz és a horvát nyelv oktatására tervezett óraszám is csökkent.

2.3. Középfokú képzés

Az önállóvá vált Horvátország középfokú oktatásának legnagyobb horderejű változása az 1974-ben megszüntetett gimnáziumi képzés visszaállítása volt (Stipe Šuvar oktatási és kulturális miniszter kapitalista csökevénynek minősítette a gimnáziumi képzést, ezért megszüntette azt). A középiskolák egy részét elsősorban gazdaságossági tényezők miatt bezárták. A racionalizálás elérte a középfokú intézményhálózatot is. A csökkenő tanulószám és a magas működési költségek miatt szűnt meg, vagy alakult át néhány iskola a kilencvenes évek végén. A középfokú képzésben történő továbbtanulást megkönnyítették, felvételi nélkül mindenki számára biztosították. Ennek köszönhetően Horvátországban a statisztikák szerint a tanulók 94 százaléka folytatja tanulmányait valamilyen típusú középfokú intézményben (bár a horvátországi magyar tanfelügyelő szerint ez az arány a valóságban sokkal kevesebb továbbtanulót takar). Sajnálatos, hogy még mindig a vártnál kevesebben jelentkeznek érettségire adó képzésekre, a horvát középiskolai expanzió még várat magára.

Az oktatási rendszer egyik sajátossága, hogy külön oktatási törvény szabályozza a középfokú képzés rendszerét. Eszerint a képzés gimnáziumokban, szakközépiskolákban, szakmunkásképzőkben és a gyakorlati képzést favorizáló szakiskolai képzésben zajlik. A gimnáziumoknak több típusa alakult ki (általános, modern nyelvi, természettudományos, és humán képzést biztosító), amelyek mind a felsőfokú továbbtanulásra készítenek fel. Az érettségire adó szakközépiskolák szerkezete sokszínű, magába foglalja az üzleti, kereskedelmi iskolákat (négyéves vagy hároméves), a technikumokat, az ipari jellegű szakközépiskolákat egyaránt. A művészeti iskolákat is a változatos oktatási formák jellemzik, a zenei, a képzőművészeti képzésen át a táncképzésig minden művészeti ágnek teret nyitnak. Külön képzési formában zajlik a felnőttek középiskolai oktatása, sőt átképzése, szakmai továbbképzése, valamint a speciális képzést igénylők – mint segítséggel élők – oktatása. Ez utóbbinál döntően a szegregált formák kerültek előtérbe, azonban a nyugat-európai tapasztalatokra építve már megindult a törekvés az integrált képzés bevezetésére.

A kisebb városi településeken és a szigeteken gyakoriak a egyes típusú (komprehenzív) középfokú intézmények. Hasonlóan az általános iskolai képzéshez itt is a földrajzi adottságok, a sajátos településszerkezet hívták életre ezt a formát.

A reform hatásának köszönhetően a középfokú oktatásban is megindult a magánkezdeményezések térnyerése, 8 különböző típusú magániskola is nyílt az utóbbi években, színesítve ezzel a kínálatot.

Az oktatás egyik problémája – különösen a szakközépiskoláké – a szakképzett tanárok hiánya, másrészt különösen az ipari iskolákban a tananyagtartalom drasztikus csökkentése, főleg a természettudományos tárgyak terén.

A középfokú oktatás is erősen centralizált. Az oktatási miniszter jelöli ki az oktatás tartalmát, ellenőrzi a törvények betartását, ő tesz javaslatot az oktatási rendszer fejlesztésére, átalakítására, a működésére és költségvetésére. A miniszter kevés mozgásteret hagy

a helyi önkormányzati egységeknek, ellenőrzési jogot gyakorol, ő jelöli a tanfelügyelőket, vagyis még nem sikerült elmozdulni a decentralizált középfokú képzés irányába.

2.4. Felsőoktatás

Horvátország felsőoktatási rendszere a közvélemény szerint is jobban működik, mint a közoktatás. Hat nagy egyetemen zajlik az egyetemi képzés: Zágrábban, Rijekában, Splitben, Zadarban, Dubrovnikban, Eszéken, és ebben az évben kapott engedélyt a felsőoktatás megszervezésére Pula városa is. Ezeken kívül több főiskola (jelenleg 13), és a fenti egyetemek egyes fakultásai – önálló karokként (85) – működnek Horvátország nagyvárosaiban. Az állami kezdeményezések mellett ezen a szinten is megjelent a magánszféra 6 felsőfokú oktatási intézményt alapítva.

A döntéshozók részéről felmerült ugyan a gondolat az intézmények, karok számának csökkentéséről, de a valóságban inkább néhány új intézménnyel gyarapodott a felsőoktatás. A nagyobb városok vezetése a magasabb képzettségi szint biztosítása érdekében kívánja a felsőfokú képzést a településen bővíteni. Ez várhatóan tovább növeli az intézmények számát, és ha a kormányzat is szabad kezet biztosít, Horvátországban is megindulhat a felsőoktatás expanziója. Ezt a törekvést indokolja az a tény, hogy a felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya csak 13%, amely az európai viszonylatban igen alacsony.

A felsőoktatás fejlesztésének egyik fő célkitűzése, hogy az európai standardokat beépítse a kutatásba és a felsőoktatásba, integrálja Horvátországot az ERA-ba és az EHEA-ba, vagyis az európai kutatási és felsőoktatási szervezetbe. Fontos elvként fogalmazódik meg a hallgatók számának növelése, hiszen a humán erőforrás fejlesztése nélkül Horvátország nem zárkozhat fel a fejlett világhoz. Mindennek a megvalósításához a kormányzat biztosítani kívánja az anyagi feltételeket, 2010-ig évenként legalább 10%-kal növelni óhajtja a felsőoktatásra fordítandó összeget a költségvetésből. A horvát oktatási kormányzat a fenti célkitűzések jegyében elkötelezte magát a „Bologna-program” végrehajtása mellett, kezdeményezték a többlépcsős felsőoktatási rendszer bevezetését. Így 2005-től Horvátország mindegyik egyetemén elindult az új típusú képzés.

A felsőoktatási reform nem csak szerkezeti és tartalmi változást vont maga után, hanem lehetőséget teremtett az egyetemi autonómia kialakítása felé. A reform nem csak a hallgatók számának növelését, hanem nagyobb létszámú oktatói kar létrehozását is jelenti, a BA/BSc képzések időszakában 500, majd a Master (MA/MSc) képzések bevezetésekor újabb 500 álláshelyet kívánnak létesíteni. A változások megkívánják az oktatás infrastruktúrájának, valamint a tudományos kutatáshoz szükséges eszköztárnak a fejlesztését is.

Hasonlóan a közoktatáshoz, az egyetemi szférában is igen meghatározó az állam szerepvállalása. 1997-ben kezdeményezés született a kormány részéről a zágrábi egyetemen egy új kar alapítására, „Horvát Tanulmányok” néven. Azzal a nem titkolt céllal jött létre az új fakultás, hogy hangsúlyosabb szerepet kapjanak a nemzettudatot erősítő diszciplínák mint a horvát történelem, társadalomfilozófia és vallástudomány az egyetemi képzésben.

3. AZ OKTATÁS TERÜLETI MEGOSZLÁSA

Horvátországban 1992-ben alakították ki az új közigazgatási rendszert, a megyerendszert, de ezzel az opcinák önkormányzatisága sem szűnt meg. Az oktatási intézmények döntően a helyi önkormányzati egységek alá rendelték, azokat pedig a megye fogja össze (amely az államigazgatás helyi képviselőjeként állami felügyelet alatt működik).

Oktatásföldrajzi kutatásaink igazolják, hogy az oktatás, különösen a közoktatás területi eloszlása szoros kapcsolatban van a társadalmi-gazdasági fejlettséggel, a népesség területi eloszlásával, valamint a településhálózat sűrűségével. Indokoltnak tűnik a fenti mutatók vizsgálata, amelyhez alapul szolgál a statisztikai adatbázison túl Reményi Péter elemzése (REMÉNYI P. 2006).

Horvátország sűrű településhálózatára természetföldrajzi adottságai és részben történelmi okok adnak magyarázatot. A településhálózat sajátossága, hogy viszonylag alacsonyabb számú népességgel párosul. Az ország hegyvidéki területeire és szigetvilágára a kisméretű települések jellemzők. Ezekben a térségekben több, központi funkcióval rendelkező település nyert el városi rangot kisebb lélekszáma ellenére, ezért itt több középfokú oktatási intézménnyel számolhatunk, mint a nagyobb népességű keleti országrészben, ahol inkább a nagy- és óriásfalvak a jellemzők.

Horvátországban hasonlóan a többi kelet-közép és délkelet-európai országhoz a rendszerváltást követően felerősödtek a regionális különbségek. A témakörrel foglalkozó kutatók megállapítják, hogy gazdasági és infrastrukturális mutatók szerint az ország legfejlettebb térsége a főváros Zágráb és környéke, valamint a Rijeka központú Nyugat-Horvátország. Néhány mutatóban már felzárkózott Dél-Dalmácia is egyes centrumai – Zadar, Split – révén. A leghátrányosabb helyzetben levő térség Kelet-Szlavónia (PAP N. 2006).

Az ország demográfiai helyzetét, különösen az oktatásban érintett korosztályok arányát is érdemes szemügyre venni az oktatás térbeli szerkezetének megrajzolásakor. Statisztikai adatok azt mutatják, hogy a népesség a fejlettebb centrumokba tömörül. A gazdaságilag jobb pozícióban levő térségek nagyobb számú népességet vonzanak, nagy népsűrűségű területtel találkozunk az agrárszerkezetű, fejletlenebb térségekben, pl. Szlavónia területén is, bár az utóbbi években nagyobb mértékű népességfogyás vette kezdetét.

Vizsgálatunkhoz legkézenfekvőbbnek a megyei szintű elemzés kínálkozott, hiszen mindegyik intézménytípus előfordul a megyékben és összehasonlításukkal a területi különbségek leírhatók. Az oktatásstatisztikai adatok és a társadalmi-gazdasági mutatók is ebben a bontásban publikáltak.

Tanulmányunk e fejezetében csak az intézményhálózat általános leírására vállalkozunk, a mélyfúrás jellegű kutatás szélesebb adatbázis elemzését, tágabb összefüggések feltárását kívánná meg. Az intézményhálózat sűrűségének vizsgálatához hozzátartozik az iskolai tanulósám és a település-lélekszám kapcsolatainak feltárása. Mindkét iskolatípusnál megkíséreltük a rendelkezésre álló adatok birtokában bemutatni a hálózat területi jellegzetességeit.

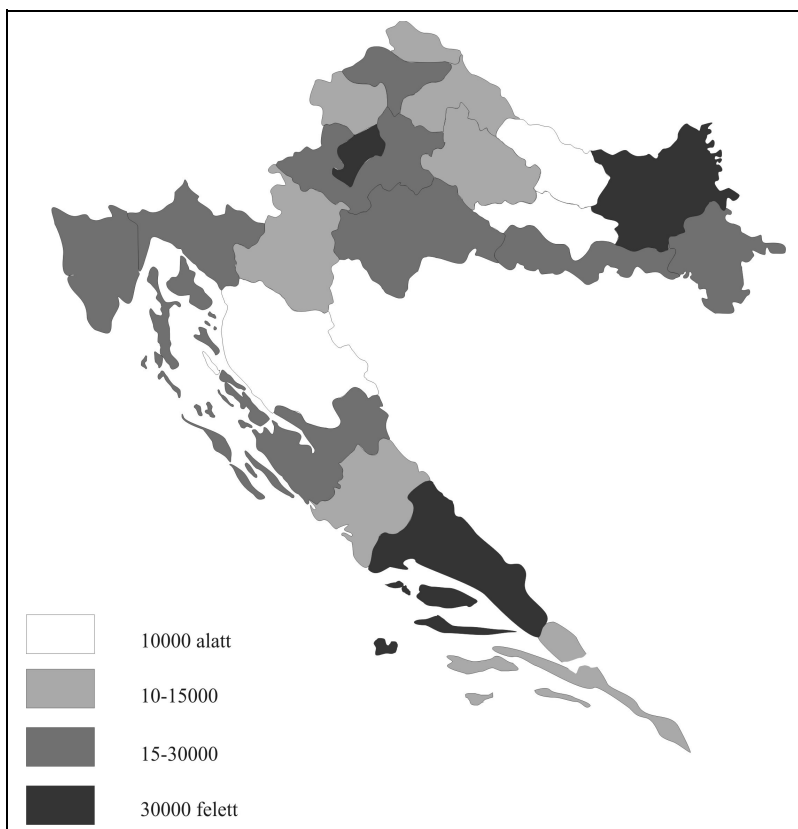
3.1. Alapfokú intézményhálózat

Statisztikai adatok elemzésével arra a következtetésre juthatunk, hogy a legtöbb tanuló a nagy népességű megyékben vesz részt az alapfokú képzésben, így Zágrábban, Zágráb megyében, Splitsko-dalmatinska és Eszék-Baranya megyében. Érdekesség, hogy míg a fővárosban és környékén, valamint az említett szlavóniai megyében a korcsoport nagyobb arányú jelenléte, addig Splitsko-dalmatinska megyében e tényező mellett még a sajátos településszerkezet (sok, kisméretű település) ad magyarázatot a sűrű iskolahálózatra.

A legrosszabb mutatókkal rendelkező térség Ličko-senjska megye jól példázza az intézményhálózat települési és demográfiai adottságokhoz történő illeszkedését. A kedvezőtlen természeti környezet következtében kialakult ritka településhálózat, országos viszonylatban is legalacsonyabb átlagos településméret, és az oktatásban résztvevők kis száma miatt a térségre a kisiskolák jellemzők.

Érdekes helyzetre világít rá Šibensko-kninska megye oktatási képe. Az előző megyéhez képest közel 2,5-szeres tanulói létszámmal rendelkező térségben is csak ugyanannyi intézmény áll a tanulók rendelkezésére. A magyarázatot a megye természeti adottságokhoz igazodó, a népességhez viszonyítva alacsonyabb településsűrűsége adja. A lakosság nagy része ebben a térségben döntően városokba tömörül, ahol több oktatási intézmény működik.

Az intézményhálózat regionális megoszlását tükröző 1. számú térkép is jelzi, hogy az ország legritkábban lakott területei egybeesnek a legkevésbé kiépült oktatási intézményhálózattal. Mivel ezek a térségek a gazdaságilag fejletlenebbek közé sorolhatók, a fővárosba és a jobb adottságú tengerparti térségekbe irányuló migráció miatt a fiatal népesség várhatóan elhagyja a területet és ez idővel az intézmények kiürüléséhez vezethet. Ugyanakkor a nagy népességű fejlettebb centrumokra a sűrűbb iskolahálózat, az egy iskolára jutó nagyobb tanulósám jellemző. Ezekben a térségekben iskolafejlesztésekkel lehet csak javítani a már kialakult zsúfoltságon.

1. ábra: Általános iskolai képzésben részt vevő diákok száma megyénként
forrás: Državni zavod za statistiku
(horvát Központi Statisztikai Hivatal, továbbiakban: DZS) szerk.: Reményi P.

3.2. Középfokú intézményhálózat

A demográfiai folyamatok a középfokú oktatásra is jelentős hatást gyakorolnak. A középfokú oktatás területi képének megrajzolásához figyelembe kell venni, hogy az arányokat az oktatási rendszer kínálata és az oktatás iránti kereslet határozza meg. A kereslet függ a gazdasági fejlettségtől, az egyén társadalomban elfoglalt helyzetétől, a szülők iskolai végzettségétől, a tanuló szociális háttérétől és anyagi körülményeitől. A középfokú oktatás nem kötelező jellegéből és abból adódóan, hogy nem feltétlenül lakóhelyhez kötött oktatási forma, következik az, hogy az egyéni kereslet jobban meghatározza a középfokon tanulók arányát, mint az adott korcsoport aránya. A fentiekben már utaltunk arra, hogy a középfokú képzés városi településekhez kötődő oktatási forma. Ezért vizsgálatunkban a demográfiai és oktatási mutatókon túl figyelembe vettük az adott megyében levő városi települések arányát is.

A statisztikai adatait elemezve az alacsonyabb szintű oktatási intézményhálózatnál már megismert helyzethez nagy vonalakban hasonló kép tárul elénk. Az adott korcsoportból a legtöbben a három legnépesebb és gazdaságilag legfejlettebb térségben (Záhara, Splitsko-dalmatinska, Primorsko-goranska megye), és a gazdaságilag gyengébben teljesítő, de nagy népességű Eszék-Baranya megyében tanulnak középfokon.

Az árnyaltabb elemzéshez megvizsgáltuk az egy oktatási intézményre jutó tanulószám alakulását. Ez alapján megállapítható, hogy a fővárosban és térségében, mint a legnagyobb népességet tömörítő városban, tanulnak a legtöbbben középfokú képzésben, relatíve itt áll rendelkezésre a legtöbb oktatási intézmény is. Az arányokat tekintve (400 diák/iskola) igen zsúfolt intézményrendszer alakult ki a fővárosban. Köszönhető ez a térség gazdasági fejlettsége miatt ide irányuló migrációnak, amellyel az oktatási intézményhálózat-fejlesztés nem tudott lépést tartani.

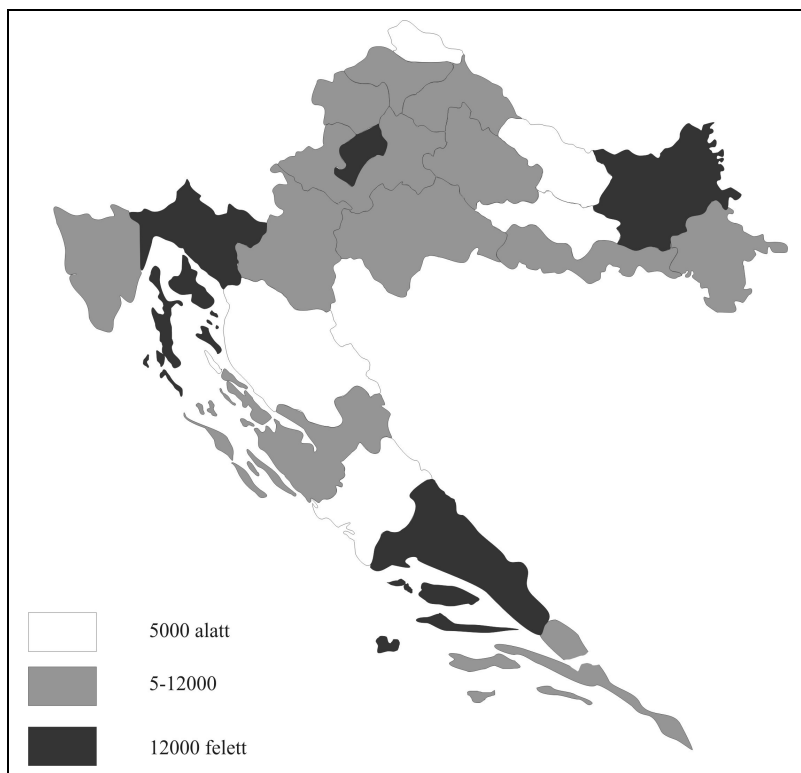
Az ország egyik dinamikusan fejlődő térségének számító, legtöbb várossal bíró Splitsko-dalmatinska megyében már kedvezőbb a tanulószám/intézmény arány (22 ezer főre 77 intézmény jut, közel 300 fő/iskola). Hasonló arány jellemzi Eszék-Baranya megyét, az ország harmadik legnépesebb térségét, ahol jóval kevesebb városi településen él a lakosság a történelmileg korábban kialakult településszerkezetben. A legkevesebb városi településsel bíró megyék Szlavóniában találhatóak, hasonló tényezők miatt, mint Eszék-Baranya megyében. Itt is több diák tanul relatíve kevesebb intézményben, az átlagos intézményi létszám 300 fő.

Jobb intézményi feltételeket a fejlettebb térségek közül csak Primorsko-goranska megye mutat, ahol átlagosan 250 fős oktatási intézményeket szerveztek a 14 városban. Ennek a kedvezőbb aránynak a magyarázata vélhetően abban rejlik, hogy a megye magában foglalja a nagy népességszámú, fejlett gazdasági háttérrel rendelkező Rijekát, ahol a továbbtanulás, a munkaerőpiaci igények révén is többen vesznek részt a képzésben. Ugyanakkor iskolákat szerveztek a kisebb lélekszámú városi településeken is, de jóval alacsonyabb tanulószámmal. A skála másik végén azokat a megyéket találjuk, ahol a kisebb létszámú korosztály relatíve több iskola közül választhat, kisebb a zsúfoltság. Átlagosan 220 fős arányokkal találkozunk Karlovačka, Sisačko vagy Zágráb megyében – ez utóbbiban a főváros vonzereje miatt többen nem helyben tanulnak, de az intézmények fennmaradtak, és kevésbé zsúfoltak. Érdekes, hogy a kelet-szlavóniai megyékben a népességhez viszonyítva is arányaiban kevesebb tanuló vesz részt a képzésekben (magyarázat lehet az elmaradottság, a munkalehetőségek hiánya, az elvándorlás), és a ritka várososhálózat miatt néhány nagyobb városi településre koncentrálódik csak a képzés. A viszonylag kevés intézményben közel olyan nagy a zsúfoltság, mint a fővárosban (300 fő/iskola).

Az elemzésekből jól kivehető a középfokú intézményhálózat településhálózathoz igazodása.

	Iskolák száma			Diákok száma		
	2002./ 2003.	2003./ 2004.	2004./ 2005.	2002./ 2003.	2003./ 2004.	2004./ 2005.
Horvátország	665	650	665	192 076	196 147	195 340
Zagrebačka	27	32	32	6359	6756	7048
Krapinsko-zagorska	22	22	22	5438	5580	5613
Sisačko-moslavačka	29	29	29	6556	6481	6224
Karlovačka	24	24	25	5836	5826	5724
Varaždinska	25	25	25	8811	8591	8392
Koprivničko- križevačka	14	14	14	4954	5067	5080
Bjelovarsko- bilogorska	24	24	24	5866	5746	5574
Primorsko- goranska	50	50	50	13 260	12 941	12 663
Ličko-senjska	11	11	11	1485	1513	1515
Virovitičko- podravska	13	13	13	3958	3925	3841
Požeško-slavonska	14	14	14	3864	3852	3843
Brodsko-posavska	14	14	14	7458	7460	7421
Zadarska	31	33	33	7460	7532	7668
Osječko-baranjska	54	54	53	15 418	15 350	15 009
Šibensko-kninska	19	20	20	4942	4910	4805
Vukovarsko- srijemska	24	24	24	8505	8595	8405
Splitsko- dalmatinska	77	77	76	22 775	22 715	22 386
Istarska	44	45	45	9265	9361	9220
Dubrovačko- neretvanska	27	28	28	5704	5634	5675
Međimurska	15	15	15	4721	4804	4677
Grad Zagreb	97	98	92	43 512	42 701	41 293

1. táblázat. Középfokú intézmények és a középfokú képzésben részt vevők száma megyénként. forrás: DZS

2. ábra: Középfokú képzésben részt vevő diákok száma megyénként
forrás DZS, szerk.: Reményi P.

4. KISEBBSÉGI OKTATÁS

Az 1990-ben kiadott új horvát alkotmány szerint Horvátország „a horvát nép nemzeti állama és az őshonos: szerb, cseh, szlovák, olasz, magyar, zsidó, német, osztrák, ukrán, ruszin és más nemzeti kisebbségek állampolgársággal rendelkező tagjainak állama, akiknek szavatolt az egyenjogúsága a horvát nemzetiségű állampolgárokkal, valamint nemzeti jogaik megvalósulása az ENSZ és a szabad világ országainak demokratikus elveivel összhangban.”

A háború után, főleg a szerb kisebbség helyzetével kapcsolatban felmerülő problémák miatt hosszú vita bontakozott ki a nemzetiségek jogairól. Végül, a 2002-ben megszületett a nemzeti kisebbségek jogairól szóló alkotmányos törvény 4. cikke szerint a „Horvát Köztársaság minden állampolgárának joga van kinyilvánítani, hogy melyik nemzeti kisebbséghez tartozónak érzi magát”. Az új törvény messzemenően biztosítja az anyanyelven folyó tanítást, a kisebbség nyelvhasználatát minden olyan településen, ahol a kisebbségben élők száma eléri az összlakosság egyharmadát.

Az említett törvényeken kívül a Horvát Állam 2000-ben törvénnyel is rendezte a kisebbségi, nemzetiségi iskolák státusát. Gyakorlatilag az óvodától a középiskoláig lehetővé vált az anyanyelven folyó képzés. Az intézkedés legfőbb erénye közé tartozik a pozitív diszkrimináció, ugyanis a nemzeti kisebbség nyelvén folyó oktatást a horvátnál kisebb létszámú csoport, tagozat részére is lehet szervezni, sőt a horvátok is tanulhatják azok-

ban a járásokban, városokban, ahol a létszámtól függően hivatalos nyelv a kisebbség beszélt nyelve.

A fent idézett passzusok különös jelentőségét a horvát–szerb háború utáni helyzet adja, hiszen a többi nemzetiség elfogadása részben alacsony aránya és a történelmileg kialakult jó viszony miatt alig okoz nehézséget. Kisebbségi oktatási szakértők szerint is elég jól működő rendszere alakult ki a nemzetiségi oktatásnak, amely három szinten és változatban működik:

„A” modell szerint a teljes oktatás a kisebbség nyelvén történik, de emellett kötelező a horvát nyelv és irodalom tantárgy oktatása is.

„B” modell szerint a természettudományos tárgyak horvátul, míg a társadalomtudományhoz kapcsolódóké a kisebbség nyelvén zajlik, emellett horvát nyelv és irodalom tantárgy oktatása kötelező.

„C” modell szerint a teljes oktatás horvát nyelven, de heti 2–5 óra között az adott kisebbség nyelvén kisebbségi kultúra megismertetése, anyanyelvápolás zajlik.

Az adott kisebbségi települési arányától, illetve az iskola vonzáskörzetében élő kisebbségek számától és a szülők igényeitől függ, hogy az adott intézményben melyik modellt alkalmazzák. Nem egy esetben az iskola igazgatójának jóindulata is szükséges az oktatás beindításához és zavartalan működéséhez. Természetesen az oktatásügy centralizált jellegéből adódóan meghatározó a minisztérium szerepe is, támogatja-e pénzügyileg az adott iskolában valamelyik modell alkalmazását.

4.1. Szerb kisebbségi oktatás

A legizgalmasabb kisebbségi oktatási kérdés a szerb kisebbségi oktatás. A 2001-es népszámlálási adatok alapján a szerbek aránya csak három megyében haladja meg a 10%-ot, de egy megyében sem éri el a 15,41%-ot, legtöbben Vukovár-szerémség megyében élnek. Vagyis a horvátországi szerbek háború előtti területi elhelyezkedésében egyfajta súlypont-áthelyeződés figyelhető meg. Ez annak köszönhető, hogy a krajnai szerbesség területe háborús cselekmények során került vissza Horvátország ellenőrzése alá, amíg a dunamenti területek az ún. békés reintegráció által, így itt a menekültáradat és a tömeges kivándorlás elmaradt (VÉGH A. 2006).

Az etnikum térbeli eloszlásával összefüggésben Vukovár-szerémség és Eszék-baranya megye területén találkozunk a kisebbségi oktatás valamelyik változatával. Az adatok szerint 2000 tanuló 18 intézményben (alap és középfokon összesen) kap lehetőséget nemzetiségi képzésre, a legtöbb helyen az „A” modell formájában.

A középfokú oktatás beiskolázási sajátosságaiból következik, hogy nagyobb térségből vonzza a diákokat, városi településekhez köthető oktatási forma, így a kisebbségi oktatási intézmények oda koncentrálódnak, ahol nagyobb az adott kisebbség előfordulási aránya. A szerbek esetében középfokú intézmény működik Vukovár-Szerémség megyében, elsősorban Vukováron. 5 iskolában 1000 tanulókat oktatnak az „A” modell szerint, de az intézmény többi osztályában párhuzamosan zajlik a horvát nyelvű képzés. A szülői igényeknek megfelelően alakul a térségben kisebbségi oktatás.

Eszék- Baranya megyében kb. 200 fő vesz részt szerb kisebbségi oktatásban. A működésnek feltétele a megfelelő számú és képzettségű, kisebbségi nyelven szaktárgyat oktató pedagógus. Természetesen szülői igényektől is függ, hogy az „A” és „B” modell közül melyik, vagy akár a kettő kombinációja alakul ki (ez utóbbira is van példa).

A többi megyében 30 iskola, főleg a „C” vagy a „B” modellt, vagy annak kombinációját alkalmazza, elsősorban a szerb nyelv és kultúra oktatását, az anyanyelvápolást középpontba helyezve, de van, ahol a történelem, földrajz és más humán tárgyakat is a kisebbség nyelvén tanítják. Van arra is példa, hogy az anyanyelv mellett egyedül pravoszláv hit-

oktatás zajlik. Újdonságként értékelhető, hogy e tanévtől Zágrábban magán pravoszláv gimnázium kezdte meg működését.

Általában a kisebbségi iskolákban sikerül megoldani a tanári ellátást, az oktatók többsége szerb nemzetiségű. A szerb tanfelügyelő szerint sajnálatos, hogy van példa arra is, hogy a tanárok egy része a kisebb ellenállás felé sodródva nem tartja be a kisebbségi törvényben foglaltakat, és horvátul oktatnak minden tárgyat, arra hivatkozva, hogy az intézményben a diákok többsége horvát.

4.2 Horvátországi magyar nyelvű oktatás

A horvátországi magyarok aránya egy-egy közigazgatási területen belül az elmúlt közel száz év alatt jelentősen megváltozott, sok általuk lakott terület, illetve helység szórványnyá vált. A jelenség legszembetűnőbben Nyugat- és Kelet-Szlavóniában tapasztalható. E területeken kívül a magyarság csak Zágrábban és környékén, valamint a tengermentén statisztikailag csekély számban van jelen. Egyedül a Drávaszög falvaiban élnek még egyre szűkülő homogén nyelvi élettérben magyarok, bár az 1991-ben szerbek által kirobbantott déli szláv háború ott is meggyorsította a fogyatkozásukat. (LÁBADI K. 2003).

A horvátországi magyarság nagy többsége Eszék-baranya megye és Vukovár-szerém-ség megye területén él, aminek következtében majdnem kizárólag csak ezeken a területeken (kivételem egy zágrábi és egy Verőce melletti általános iskola, ahol magyar anyanyelv-ápolás folyik) találkozhatunk a magyar nyelven történő oktatás valamilyen formájával.

Ez azt jelenti, hogy a szülőknek a többségében magyarul lakta településeken még ma is lehetőségük van gyermekeiket magyar nyelvű óvodákba, általános iskolákba taníttatni.

Magyar tannyelvű iskolák működnek a teljes alapfokú vertikumban (1–8 osztály) Vörösmarton, Laskón, és Eszéken a Horvátországi Magyar Oktatási és Művelődési Központban. Alsótagozaton folyik az oktatás (1–4 osztály) Csúzán, Sepsen, Újbezdánon, Kórógyon és Hercegszőlősen

Magyar anyanyelv-ápolás azokon a településeken jellemző, ahol az ott élő magyar közösség olyan kis létszámban van jelen, ami nem elegendő a magyar tannyelvű általános iskola beindításához vagy az adott település földrajzi elhelyezkedése miatt nincs erre lehetőség pl. Darázs, Kiskőszeg (Batina), Pélmonostor, Dárda, Bellye, Szentlászló, vagy Gradina, és a Zágrábi „Ivan Gundulić” általános iskola.

Horvátországban magyar nyelvű középiskola az eszéki Magyar Oktatási és Művelődési Központ keretein belül működik, ahol a diákok gimnáziumban, vendéglátó ipari – szállodai és bolti eladói szakközépiskolába folytathatják tanulmányaikat.

5. ÖSSZEGRZÉS

Az ismeretszerzés, a tudás szerepe világszerte felértékelődött. A kiéleződő gazdasági versenyben egyre kiszolgáltatottabbá válik minden ország, és csak az tud versenyben maradni, aki jól képzett, alkalmazkodni képes munkaerővel rendelkezik. Ezek a gondok felvetik az oktatással szemben támasztott igények és az oktatás gazdaságban betöltött szerepének újragondolását. Az Európai Unió egyik fontos célkitűzése az élethosszig tartó tanulás elősegítése. Ez nemcsak a gazdaság versenyképességének javítását, hanem az oktatás minőségi átalakulását is eredményezheti. Hatása közvetlenül is tetten érhetővé válhat a közoktatás mindegyik szintjén, különösen a középfokú oktatásban, de jelentősen átalakíthatja a felsőfokú oktatás szerkezetét. A fenti célok Horvátország számára is egyértelmű feladatokat jelölnek ki.

Az új horvát állam, különösen a 2000. évi politikai fordulatot követően megpróbálta elindítani azokat a reformokat, amelyekkel a fenti feladatoknak meg tud felelni. A gazda-

ság fellendülése komoly kihívást jelent az oktatás felé, a jól képzett munkaerő iránti igény a képzési szerkezet és tartalom átalakítását is megkívánja. A nagyobb horderejű változások, mint a közép-, és felsőfokú képzés expanziója azonban még várat magára, pedig ezzel felgyorsulhatna az ország európai gazdasági és oktatási térbe történő integrálása.

A változások jeleként értékelhető, hogy sikeresen átalakult a korábbi oktatási rendszer, főleg a felsőoktatás dinamikus fejlődésére érdemes odafigyelni. Bár szétaprózott szerkezete miatt elképzelhető, hogy az integrációs törekvések támogatói további átalakulást sürgetnek. A közoktatás iskolahálózata jó példája az oktatási szerkezet településhálózathoz, demográfiai adottságokhoz, a középfokú képzésben pedig ezeken túl a gazdasági fejlettséghez történő igazodásának. Ez a helyzet azonban azt a veszélyt hordozza, hogy az oktatás rögzíti a kialakuló területi különbségeket, hozzájárul egyes térségek leszakadásához.

A demokratizálódás vívmányaként értékelhető, hogy a gyűlöletet felkorbácsoló szerb–horvát háború után sikerült rendezni a kisebbségi oktatást, ezzel példát mutatni a térség soknemzetiségű államai felé.

6. FELHASZNÁLT SZAKIRODALOM

BOGNÁR A. 2000: A magyarság természetes szaporulata Horvátországban az utóbbi másfél évszázadban. In.: LÁBADI K. (szerk.): Rovátkák. HunCro, Eszék 5–35p.

CRKVENCIC-BOJIC, J. (ed.) 2005: Statistical Information. Central Bureau of Statistics, Zagreb,

DRŽAVNI ZAVOD ZA STATISTIKU 2005: Statistical Yearbook 2005. (<http://www.dzs.hr/ljeto-pis/LjFrameE.htm>)

BOGNAR, L. 1999: Problems and Perspectives in the Development of Schooling in Croatia In: Individual Country Reports – Education and Media in Southeast Europe

LÁBADI K. 2003: Nyelvtörvények, nyelvi jogok Horvátországban In: NÁDOR O.–SZARKA L. (szerk.): Nyelvi jogok. Akadémiai Kiadó, Budapest

M. CSÁSZÁR Zs 2004: Magyarország oktatásföldrajza, Pro Pannónia Kiadó, Pécs, 189. p

PAP N. 2006: Horvátország gazdaságának főbb jellemzői a XXI. század elején. Pécs, kézirat

REMÉNYI P. 2006: Horvátország térszerkezetének alapvonásai a XXI. század elején. Pécs, kézirat

SOKCSEVITS D. 2004: Horvátország. In: SIMÁNDI–KARDOS (szerk.): Európai politikai rendszerek. Osiris Kézikönyvek, pp. 321–334.

VÉGH A. 2006: Horvátország 1945 utáni etnikai térszerkezet-változásai. Pécs, kézirat